

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

**POSTOJE A ZVLÁDANIE SMRTI U VERIACICH
A NEVERIACICH**

Death attitudes and coping with it of believers and unbelievers

Magisterská diplomová práce

Autor : Mgr. et Bc. Radoslav Nad'

Vedúci práce: Mgr. Martin Kupka, PhD.

OLOMOUC 2012

Prehlásenie

Miestoprísazne prehlasujem, že som magisterskú diplomovú prácu na tému: „Postoje a zvládanie smrti u veriacich a neveriacich“ vypracoval samostatne pod odborným dohľadom vedúceho diplomovej práce a uviedol som všetky použité podklady a literatúru.

„Ochrana informací v souladu s ustanovením § 47b zákona o vysokých školách, autorským zákonem a směrnici rektora k Zadání tématu, odevzdávání a evidence údajů o bakalářské, diplomové, disertační práci a rigorózní práci a způsob jejich zveřejnění.

Student odpovídá za to, že veřejná část závěrečné práce je koncipována a strukturována tak, aby podávala úplné informace o cílech závěrečné práce a dosažených výsledcích.

Student nebude zveřejňovat v elektronické verzi závěrečné práce plné znění standardizovaných psychodiagnostických metod chráněných autorským zákonem (záznamový arch, test/dotazník, manuál). Plné znění psychodiagnostických metod může být pouze přílohou tištěné verze závěrečné práce. Zveřejnění je možné pouze po dohodě s autorem nebo vydavatelem.“

V Slavošovciach, 31.marca 2012

Podpis

Niekedy mám pocit, že mám viac šťastia, ako rozumu ... šťastia na dobrých ľuďoch. Moja vďaka patrí všetkým takýmto dobrým ľuďom:

Moja prvá vďaka patrí mojej manželke, Lydke, bez jej trpezlivosti, lásky a podpory by som túto prácu nikdy nedokončil a možno ani nezačal. Vďaka jej patrí i za podnetné nápady v správnu dobu a povzbudenie a pomoc, keď ja som už nevládal a mnohokrát neveril.

Ďakujem môjmu vedúcemu diplomovej práce Mgr. Martinovi Kupkovi Ph.D. za cenné pripomienky, odborné vedenie, podporu a trpezlivosť pri vypracovaní diplomovej práce.

Vďaka patrí kamarátke Mgr. et Bc. Martine Friedlovej za pripomienkovanie a úpravu českého prekladu dotazníkov.

Veľké vďaka patrí všetkým ľuďom, ktorí sa zúčastnili môjho výskumu.

Napokon, i keď nie poslednému, ďakujem trojjedinému Bohu za Jeho pomoc pri tejto práci.

Obsah

TEORETICKÁ ČASŤ	7
Úvod	7
1. Život a smrť	10
1.1. Život a smrť v dejinách	11
1.1.1. Smrť v Egypte.....	11
1.1.2. Smrť v Mezopotámii a Starobabylonskej ríši	15
1.1.3. Smrť v Starovekom Grécku	17
2. Život a smrť v súčasných svetových náboženstvách	21
2.1. Smrť v kresťanstve	21
2.1.1. Sviatosť pomazania chorých	22
2.1.2. Súd	23
2.1.3. Očistec.....	23
2.1.4. Peklo	24
2.1.5. Nebo.....	24
2.2. Smrť v budhizme.....	25
2.3. Smrť v islame	26
3. Vývoj konceptu smrti v ontogenéze	28
4. Postoje a zvládanie smrti.	36
VÝSKUMNÁ ČASŤ	41
5. Cieľ výskumu	41
5.1. Výskumné otázky	42
5.2. Hypotézy	42
6. Priebeh výskumu a skúmaný súbor	43
7. Použité metódy	49
8. Metóda spracovaných dát	52
9. Výsledky výskumu	54
9.1. Základné výsledky CDS.....	54
9.2. Základné výsledky GAP – R – negatívne postoje ku smrti.....	61
9.3. Komparácia	69
9.3.1. Komparácia pre skupinu č. 3 a skupinu č. 4 – dotazník CDS.....	69
9.3.2. Komparácia pre skupinu č. 1 a skupinu č. 2 – dotazník CDS.....	70
9.3.3. Komparácia pre skupinu č. 5 a skupinu č. 6 – dotazník CDS.....	72

9.4.	Korelácie	74
9.4.1.	Korelácia pre skupinu č. 3 a skupinu č. 4 – dotazník GAP – R.....	74
9.4.2.	Korelácia pre skupinu č. 5 a skupinu č. 6 – dotazník GAP – R.....	75
10.	K platnosti hypotéz	76
11.	Diskusia.....	78
12.	Záver	81
13.	Súhrn.....	83
	Bibliografia	86
	Zoznam príloh	92

TEORETICKÁ ČASŤ

Úvod

Smrť je „tou najzrejmjšou, najľahšie predstavitel'nou záležitosťou. Teraz existujeme, ale jedného dňa existovať prestaneme. Smrť príde a nie je pred ňou úniku. Je to strašná pravda a my na ňu reagujeme smrteľnou hrôzou.“ (Yalom, 2006, s. 16)

Smrť patrí neoddeliteľne k životu. Treba povedať, že každý jednotliviec má dve istoty. Jednou je, že sa narodil a tou druhou, že zomrie. Tým sa jeho život skončí. Nikto z nás nevie, ani kedy a ani ako, bude zomierať. Človek má prirodzený strach o život. Smrť je tiež časťou života, i keď tou poslednou. Každý človek je smrteľný. Vie o tom, ale mnohokrát sa správa tak, akoby o tom nič nevedel. Často premrhá jedinečnú šancu využiť svoj život, ktorý mu je daný iba raz. Ale ako hovorí Yalom (2006, s. 40): „nie je možné nechať smrť umierajúcim. Biologická hranica medzi životom a smrťou je pomerne presná, avšak psychologicky sa život a smrť zlievajú dohromady. Smrť je skutočnosťou života.“ Smrťou človek odchádza zo života, ale zároveň smrť je problém živého človeka. Je to preto, že nie je nikto¹, kto by sa so smrťou stretol a mohol by nám svoje skúsenosti podať. Popríklad nám živým poradiť ako sa na ňu pripraviť. V takomto poňatí je smrť pre človeka jedinečná a ako sa zdá nikto z nás o nej nevie nič.

Vzťah života a smrti ľudí zaujímal už od nepamäti. Poukazuje na to i fakt, že sa o túto problematiku zaoberajú rôzne vedné disciplíny a prostredníctvom svojej optiky ponúkajú rôzne uhly pohľadov na jeden fenomén – a to na smrť.

Yalom (2006, s. 39) uvádza dve tvrdenia, ktoré považujem za presvedčivé argumenty, prečo je potrebné zaoberať sa smrťou:

- „Život a smrť sú spolu vzájomne prepojené; existujú súčasne, ale nie následne; smrť sa neustále ozýva pod povrchom života a má obrovský vplyv na prežívanie a správanie.

¹Ako veriaci kresťan vyznávam, že zo smrti sa vrátil Ježiš Kristus a sám nám ponúka svoju prítomnosť nielen počas života, ale i pri a po smrti.

- Smrť je prapôvodným zdrojom úzkosti a ako taká je prvotným prameňom psychopatológie“

Smrť jedinca je vždy prekročením územia mŕtveho. Je to vždy sociálna udalosť s dopadom na spoločnosť. Smrť sa viaže na konkrétny život, ktorý sa ňou uzatvára.

Ale i k smrti je potrebné mať rozumný vzťah, resp. sa ňou zaoberať v rozumnej miere. Je potrebné mať kvalitné prežívanie svojej existencie, čo je asi základný zmysel života. I keď je na zváženie a zamyslenie, v čom táto kvalita života dlie.

Viktor Frankl (2006, s. 81) v jedno zo svojich diel o tom píše: „Môže smrť skutočne zrušiť zmysluplnosť života? Naopak. Konečnosť, pominuteľnosť je teda nielen podstatný znak ľudského života, ale je tiež konštitutívny pre jeho zmysel. Zmysel ľudskej existencie sa zakladá na jej ireverzibilnom charaktere. Zodpovednosti človeka za život, je možné preto rozumieť iba vtedy, ak sa rozumie jej zodpovednosti k pominuteľnosti a jednorázovosti.“

Teda súčasťou prežívania je mať i náležité vedomosti o svojej konečnosti, ktorú si treba pripomínať. To znamená, ku smrti mať primeraný záujem, t.j. pamätať na to, že tu nie sme večne, zároveň však pamätať na život, a snažiť sa ho naplniť tak, aby sme v čase smrti nemuseli ľutovať toho, čo sme mohli urobiť a neurobili, alebo toho, čo sme chceli začať, ale nezačali. Nech starý kartuziánsky pozdrav mníchov „memento mori“², je pre nás výzvou k rozumnému vzťahu ku smrti, ale zároveň, v čase prvého týždňa po veľkej noci sa títo rehoľníci zdravili „memento vivere“³, tak ani my nezabudnime na život. Ako sa v Biblii (2000) píše: „Uč nás tak počítat' dni života, aby sme múdre srdce získali.“ (Ž 90, 12 ⁴)

Rozumný vzťah k smrti predpokladá dobre poznať chápanie vzťahu života a smrti v ľudských dejinách, ako i v svetových náboženstvách. V tejto práci sa chcem v jej teoretickej časti venovať i analýze historického vzťahu ľudí k smrti.

Všetky náboženstvá nejakým spôsobom riešia otázku smrti. Skoro všetky (okrem napr. budhizmu) sa vyrovnávajú s týmto problémom v prospech existencie posmrtného života. Svojou príslušnosťou k náboženstvu a jeho systému si človek prisvojuje i riešenie problému smrti, podľa podania náboženstva. Človek si osvojí dogmy, utvrdzuje sa vierou a obraňuje sa pred pochybnosťami. Chcem sa pozrieť na to či úspešne náboženstvo ponúka

² Preklad tohto latinského slovného spojenia je: „Pamätaj na smrť.“

³ Preklad tohto latinského slovného spojenia je: „Pamätaj na život.“

⁴ Biblické citáty v tejto práci budem označovať takto: skratka knihy (bude vysvetlená na konci práce v časti skratky; za ňou bude nasledovať číslo, čo predstavuje kapitolu, potom čiarka a ďalšie číslo, alebo čísla, čo predstavujú verše.

pre človeka oporu pred smrťou, i v čase smrti ale i pre pozostalých po smrti blízkeho. Následne v ďalšej časti rozobrať vývoj vnímania smrti a nakoniec si ukázať niektoré možnosti prijatia a zvládania smrti.

1. Život a smrť

Predstaviť si sám seba ako neexistujúceho je náročné. Haškovcová (1985, s. 308n) o tom hovorí, že „človek sa nikdy netrápil tým, že nebol, ale skoro vždy tým, čo sa stane až nebude.“

Zistenie a konštatovanie smrti je výhradne záležitosťou lekárskou. Zdá sa, že z lekárskeho hľadiska, by to malo byť zreteľné a jasné. Srdce prestáva biť, mozog nie je vyživovaný, aktivita človeka ustáva a je koniec. Ale mnohokrát to tak nie vždy je.

„V bežnej nemocničnej praxi sa definitívna smrť konštatuje vtedy, ak sa v priebehu resuscitácie neobnoví spontánna činnosť srdca.“ (Baštecká, 2003, s. 154)

Podľa Haškovcovej (2007, s. 89 - 90) je smrť individuálny zánik organizmu, teda tiež človeka. V minulosti umierali ľudia častejšie tzv. prirodzenou smrťou, starobou - niekedy označovanou ako dlhovekosť. Rýchlosť samotného skonu je rôzna, preto rozlišujeme smrť náhlu, rýchlu a pomalú. Náhla smrť svoj príchod neavizuje (napr. úraz, autonehoda); rýchla smrť to činí nezreteľne alebo v obmedzenom rozsahu (reflektuje chorobu napr. infarkt myokardu). Podľa toho v ktorom veku smrť prichádza rozlišujeme smrť predčasnú, alebo naopak primeranú v tzn. požehnanom veku.

Prirodzenosťou smrti nazývame takú mieru života, v ktorej fyziologicky prirodzené biologické procesy, nie sú násilne prerušené vo svojom biologickom vývoji, alebo nie sú urýchľované negatívnymi sociálnymi faktormi (napr. bieda, vojny, atómové nebezpečenstvo atď.) (Steindl, 2000, s. 12).

Psychológia dáva do súvisu vlastností ľudskej psychiky ako i to, že ľudia sú si vedomí konca svojho bytia. Říčan (2004, s. 363) o tom píše, že: „nejde iba o holý biologický fakt, že organizmus umiera a ukončuje tak našu životnú cestu. Človek o smrti tiež dopredu vie, týmto uvedomením platí za uvedomelú existenciu, za svoju tvorivosť, za šťastie, ktorým je ľudský vzťah, za reč a poéziu a za všetko, čo zakladá jeho ľudskosť. A toto vedomie smrti zároveň hlboko ovplyvňuje – či chceme alebo nechceme – všetko naše jednanie, cítenie a myslenie.“

1.1. Život a smrť v dejinách

Aj v postojoch k smrti počas dejín spoločnosti je vidieť zmenu. Avšak ani tu nie je priama úmera, t.j., že čím samostatnejší subjekt, tým bohatšia členitosť názorov na smrť. Na začiatku vývoja ľudstva sa človek nezamýšľal nad vlastným koncom. Až o niečo neskôr chápe sám seba ako smrteľného, ale znovu oživujúceho ako v prírodnom procese, podobne ako napríklad zrno. Až na vyššom stupni vývinu sa vedomie dopracováva k predstave posmrtného života“ (Steindl, 2000, s. 28n).

K tomu Giboda (2008, s. 20-21) dodáva: Nepochybne človek v minulosti má strach zo smrti, ale tento strach nie je identický so strachom moderného neveriaceho človeka, pre ktorého smrť predstavuje zánik jeho osoby a neexistenciu. Strach zo smrti u praľudí je vždy spojený s iniciáciou pri tzv. prechodových rituáloch počas ich života. Výsledkom má byť vedomie, že smrť je prechodom do inej modality bytia. Človek zabíja svoj predošlý život spolu s prežitým časom minulosti a prichádza do bodu svojho zrodu, do prvopočiatku, do ešte neznesväteného času pred stvorením, aby sa nato vzkriesený narodil späť do života. Často s novým menom, inou funkciou v spoločnosti. Smrť sa už nejaví ako koniec existencie, ale ako prechod. Život sám nemá prerušenie, iba kontinuitu a trvácnosť.

1.1.1. Smrť v Egypte

Upravené podľa: (Steindl, 2000, s. 33 - 46); (Giboda, 2008, s. 27 - 34)

V predhistorickom Egypte došlo k zvratu od niekdajšej prapôvodnej neviery v posmrtný život, k vzniku bohato členených názorov na posmrtný život. Posmrtný život sa v tom čase chápal ako analógia pokračovania pozemského života. Hrobky najstaršej ríše sú vybavené množstvom medených nástrojov (rydlá, ihly, sekery, šidlá atď.), ale i medených ozdôb a nádob. To záviselo od zámožnosti mŕtveho. Do hrobky sa ukladajú dokonca medené dosky, aby si mŕtvy mohol vyrobiť ľubovoľný nástroj - taký samozrejmy sa zdal byť posmrtný život.

V predhistorickom Egypte sa pochovávalo najčastejšie troma spôsobmi. Najjednoduchšie, a pravdepodobne najstaršie, je pochovávanie v skrčenej polohe (tzv. skrčenci). Ďalším typom pochovávania bolo uloženie tela s úmyselne poškodenou kostrou.

Poškodenie kostry malo urýchliť skazu tela, a tak pomôcť, aby duch mohol odísť. Tretím typom bolo jednoduché konzervovanie tela balením do koží (ešte nie mumifikácia).

Egyptskú ríšu delíme na tri obdobia: Stará ríša, Stredná ríša a Nová ríša. Každé jedno obdobie špecificky vníma vieru a z toho má vyplývajúci vzťah k smrti.

Smrť v Starej ríši Egypta

Už počas Starej ríše sa stáva egyptská „eschatológia“⁵ precízne prepracovaným systémom. Tento systém zahŕňa prípravu na smrť, magické obrady pri príležitosti úmrtia, balzamovanie a detailne prepracované učenie o posmrtnnej existencii. Celý tento systém je súčasťou egyptského náboženstva. Po zjednotení Egypta v Starej ríši sa prvým bohom stáva boh Slnka. Tento kult je štátnym náboženstvom a k svojim menám si faraóni pripisovali slovo „Slnko“. Symbolom mŕtveho faraóna nebol boh Slnka, ale stal sa ním Usír. Prastarým bohom mŕtvych bola zem. Bohovia zeme sú Geb a Usír, ktorí požierajú mŕtvol.

Asi najstarší názor na posmrtný život v Egypte je nihilistický - zem nenávratne pohlcuje mŕtvy. Tento názor je postupne vytláčaný bohatším duchovným životom, za názor priaznivejší pre živých. Naše telo po smrti síce pohltí zem, ale duch sa oslobodzuje a žije novým životom.

Postupom času, prostredníctvom vývinu názorov na posmrtný život, sa Usír stáva dogmou celého Egypta v oblasti mŕtvych. Stáva sa poľudšteným bohom. Zo zlého Usíra, požierača mŕtvol, sa stal ochranca človeka, boh starajúci sa o ľudského ducha v ríši mŕtvych a zabezpečujúci ľudskú nesmrteľnosť.

Celý Egypt sa delil na územné jednotky – župy. Každá župa mala hlavné mesto, ktoré malo svoj cintorín. Duchovia mŕtvych tvorili podľa územia svoje župy. Rovnako ako pozemské župy, ktoré patrili pod jedného faraóna, tak podľa viery Egyptanov všetky „župy mŕtvych“ boli podriadené jednému bohu Usírovi.

V egyptskej eschatológii bolo dôležité učenie o duchu a duši. Duša bola v ich ponímaní ako životná sila, ktorá spočívala v krvi a zanikla v okamihu smrti. Až neskôr sa

⁵ Pojem eschatológia zámerne uvádzam po prvý krát v úvodzovkách. Je to preto, že pojem eschatológia ako náuka o posledných veciach je kresťanským pojmom vzťahujúcim sa na novozákonné posmrtné fakty. Pre tento celok ho však používam z praktického dôvodu. Preto verím, že po vysvetlení sa môžem vyhnúť novej kritike.

formuluje predstava, ktorá rozlišuje medzi duchom a dušou. Dodatočne sa to premieta do posmrtného života.

Duch sa často nazýval „dvojník“. Jeho podstata bola v riadiacej činnosti. Je rovnocenný bohom a je nesmrteľný. Rozšírený názor bol aj to, že sociálne rozdiely sa odzrkadľujú aj v posmrtnom živote. Duch mohol žiť v nebi v podobe hviezdy. V okamihu smrti má duch rovnaké nedostatky ako mŕtvola – odtiaľ je snaha nepoškodiť a zachovať neporušené telo a to balzamovaním. Na podporu tohto spôsobu vzniklo tvrdenie o tom, že duch má radosť, ak nezanikne jeho schránka.

Ďalším nesmrteľným elementom je meno mŕtveho. Táto snaha zachovať úctu k menu pochádza z najstarších čias. Je to dôsledok názoru, že meno je súčasťou bytosti. Meno faraóna sa zachovalo v hlavách a v pyramídach, ale menšie šance mali ostatné vrstvy. V snahe zachovať svoje meno, stoj čo stoj, zvečňujú ich vyškrabávaním na rozličné miesta, napríklad na pomníky bez ohľadu na to, či sú.⁶

Smrť v Strednej a Novej ríši Egypta

Mení sa meno boha Slnka na Aton. A je tu prvýkrát pokus o monoteistické náboženstvo, ktoré nevyšlo.

V akte pri zosnulom sa vytvoril určitý rituál, ktorý musel príslušník strednej triedy po smrti podstúpiť (netýkalo sa to otrokov a faraóna).

Mŕtvola bola najskôr dopravená do ústavu na balzamovanie, kde jej boli vybraté vnútornosti. Následne ju umyli, uložili do liadku a potreli svätými olejmi. Nakoniec do dutiny brušnej vložili drevo a živicu. Celé telo potreli dechtom a zabalili do obväzov. Po ozdobení vložili od rakvy. Celá úprava múmie trvala 72 dní.⁷ Potom ju nakrátko uložili v jej dome. A až potom odviezli k Nílu, kde ju naložili na loď, ktorá ju prepravila na druhý breh. Po prejení Nílu, pokračoval smútočný sprievod až k hrobke, kde sa konali obrady. Po ich

⁶ Nesmrteľnosť mena nie je iba záležitosťou vtedajšej doby. Albom (2010, s. 113) píše, že ľudia sa boja, aby neprišla po ich smrti, druhá smrť. To je, keď zomrieme a nikto si na nás nebude pamätať. Hovorí ďalej, ľudia spievajú, aby boli známi; odhaľujú svoje najhoršie a najhlbšie tajomstvá, aby boli známi; nakrúcajú na kameru, čo sa odohráva v ich spálni, aby boli známi. Akoby kričali: Všimni si ma! Pamätaj si ma! Avšak mená rýchlo vyblednú a upadnú do zabudnutia.

Myslím, že je v tom pokračovanie staroegyptskej nesmrteľnosti mena, i keď iným spôsobom

⁷ Niečo podobné nachádzame v Biblii, časti Stará Zmluva pri úmrtí Jáкова (Izraela) – Jozefovho otca, ktorý zomrel v Egypte. Egypťania ho zabalzamovali a oplakávali ho 70 dní a až potom ho pochovali. (Gen 50,2-7). Izraelci sa pravdepodobne prispôbili zvykom krajiny, v ktorej vtedy žili. Nie je však doložené, že prebrali aj ich vysvetlenie, čo sa stane po smrti.

skončení spustili múmiu úzkou šachtou do komôrky so sarkofágom a nad ňou navŕšili kamene a hlinu, vrch zamurovali.

Tým sa duch zosnulého dostáva pred Usirov súd. Ak sa tam zistia nejaké previnenia, ducha odsúdia. Súhrn predpisov, ako úspešne preplávať posmrtným životom, prináša Kniha mŕtvych. Tá sa vyskytuje až v Novej ríši. Je to papyrusový zvitok so zaklínadlami, ktoré si človek objednal. Tento spis sa vkladal mŕtvoľe do hrobky. Mŕtveho čakalo po smrti množstvo skúšok a peripetií, ktoré sa končia súdom. Ten sa odohrával v Sieni oboch právd, kde je odvážené srdce zosnulého. Na jednej miske je srdce a na druhej pŕstosie pero, ktoré je symbolom pravdy. Súdu predsedá Usire, ale mŕtvy osloví najskôr štyridsiatich dvoch bohov, aby sa za neho prihovárili, a prosí vlastné srdce položené na miske, aby na neho nežalovalo. Podľa vtedajšieho presvedčenia nikto nebol zatratený, kto mal aspoň časť Knihy mŕtvych pri sebe. Len nesmel zabudnúť svoje meno, mená dverí, vrátnikov a bohov. Zlyhanie by znamenalo tzv. druhú smrť, teda úplné zničenie alebo zmiznutie.

Každá hrobka mala nejakú výbavu, ktorá súvisela od zámožnosti zosnulého. Spolu s hrobkou sa upravovalo i okolie. Jednou z hlavných starostí staroegyptského občana malo byť zabezpečiť si niekoho, kto by mu obstaral pohreb a po smrti pravidelne prinášal obeť. Z týchto dôvodov si Egypťania často adoptovali dieťa, aby mu po smrti slúžilo. Zosnulý sa živí obetami, ktoré mu prinášajú k hrobke. Táto obeť mala podľa vtedajších predstáv, okrem fyzickej podoby i svoj duchovný princíp. Duch ako nemateriálna podstata sa živí iba týmto duchovným princípom. Napríklad kňaz, ktorý bol poverený vykonaním obete, predložil chlieb a pivo a počkal až bude duchovný princíp „vysatý“, a tým sa zosnulý „nasýti“. Keď sa podľa jeho mienky tak stalo, vzal si spolu s ostatnými kňazmi chlieb a pivo.

Posmrtný život sa chápe ako pokračovanie života. To platí aj o sociálnom postavení. V časti legiend o posmrtnom živote sa hovorí o všeobecnej povinnosti pracovať. Robotník v tomto ohľade umieral ľahko, s myšlienkou, že bude opäť pokračovať v práci pre kráľa posmrtnej ríše. Práca sa však požaduje i od ľudí, ktorí počas pozemského života nepracovali. Je pochopiteľné, že sa hľadali možnosti na obídenie práce a tá sa našla prostredníctvom kúzla; zaobstarali si vešepť: t.j. soška múmie podobná zosnulému. V Knihe mŕtvych v šiestej kapitole bolo kúzelné zaklínadlo, po jeho vyslovení sa vešept premenil na skutočného živého pracovníka s podobou svojho pána, ktorý pracoval namiesto neho. Toto zaklínadlo znie: „Ó, vešept, ktorý mi patríš! Až budem vybraný a zavolaný, aby som konal práce... prihlás sa za mňa slovami – tu som!“

Egyptský život všeobecne prenikala myšlienka na smrť, no i napriek tomu, starí Egypťania nie sú morbidnými tvormi – život si dokážu vážiť. So smrťou sa však stále ráta, bývala často chorobne aktuálna, ale nebola nejakým vytúženým cieľom. Videnie sveta pod zorným uhlom smrti, bolo pre staroveký Egypt jednoducho typické. Je však príznačné, že nie smrti, ale životu pritakajú všetky mravné ponaučenia.

1.1.2. Smrť v Mezopotámii a Starobabylonskej ríši

Upravené podľa: (Steindl, 2000, s. 33 - 46); (Giboda, 2008, s. 27 - 34); (Epos o Gilgamešovi, 1975); (Davidies, 2007, s. 8-10)

Presvedčením obyvateľov Mezopotámie bolo to, že pozemský svet je iba odleskom nebeského diania. Na nebi mala mať i Mezopotámia a jej jednotlivé mestá svoje miesto. V Mezopotámii vzniká aj astrológia, a z hviezd vedeli vyčítať osud zeme i jednotlivca. Takáto spojitosť s hviezdami je aj viditeľná na písanom tvare slova boh, ktorý bol piktogram hviezdy.

Starým bohom umierania a zmŕtvychvstania bol Dumuzu, semitský Tammuz (pravé dieťa), ktorý znázorňoval osud zrna. V starej Mezopotámii viera v posmrtný život ešte neexistuje. V mnohých bájach je vykreslená márnosť pokusov o dosiahnutie nesmrteľnosti. Neviera v posmrtný život ovplyvňuje i architektúru hrobiek z tohto územia.

Spôsoby pochovávania boli rôzne. Niekde sa pochovávalo na chrbte, vo vzpriamenej polohe. Inde mŕtvy leží na boku v pokrčenej polohe. Mŕtvolý sa zväčša ovinovali rohožami, alebo prikrývali črepinami z nádob. Mŕtve deti sa vtesnávali do nádob.

Neskôr v Mezopotámii už nachádzame vieru v posmrtný život. Potvrdzuje nám to fakt, že hroby pri bohatších zosnulých, sú už bohato vybavené miestnosťami. Spolu s mŕtvymi sú pochovávaní i dvorania, vojaci, zapriahnuté vozy.

V Babylonii dochádza k dôležitému javu. Na jednej strane sa dovŕšuje kult panovníka a s ním kult mŕtvych vo všeobecnosti. Na druhej strane sa tento oficiálny názor otvorene kritizuje. Babylonská eschatológia sa stáva uzavretým systémom. Smrť spôsobuje rozpad človeka na dve časti: na telo, ktoré sa ukladá na večný spánok a na okrídlenú dušu, ktorá sa odoberá do podsvetia. Podsvetie je krajina tmy a prachu, v ktorej sa duše živia hlinou. Duša v podsvetí predstupuje pred súd. Súdia ho bohovia – sudcovia, ktorí majú podobu škaredých

zvierat a netvorov. Osudy vinníkov a nevinných sa celkom líšia. V podsvetí sa teda rozlišuje medzi dobrom a zlom. Dalo by sa povedať, že v tomto prípade je podsvetie morálnym súdom. Bezbožný život na zemi sa trestá po smrti.

Epos o Gilgamešovi

Jeden z troch⁸ najvplyvnejších príbehov o smrti je Príbeh o Gilgamešovi. Základy tohto eposu položili Sumeri, ale Babylončania spojili jednotlivé básne do celku, ktorý má semitského ducha. Toto dielo nám ukazuje ako málo nádeje na večný život dávalo učenie Starobabylonskej ríše. Tento epos rozpráva o priateľstve medzi ľuďmi a popisuje oddanosť jedného človeka k druhému, kladie dôraz na bolesť z odlúčenia, ktoré je spôsobené smrťou a skúma samotnú podstatu ľudskej prirodzenosti.

Gilgameš je z dvoch tretín boh a jednej tretiny človek. Hlavným negatívnym dôsledkom jeho ľudskej podstaty je smrteľnosť. Je smrteľný rovnako ako ostatní ľudia. Ťažko utláčal svojich poddaných. Mužom zakázal, aby sa stretávali so svojimi ženami, tie sú rozhorčené a žiadajú bohov, aby Gilgameša potrestali. Bohovia stvorili človeka – zviera Enkidua, ktorý sa stretol v boji s Gilgamešom. Gilgameš si cení silu Enkidua a obaja uzavru priateľstvo na život a na smrť. Spolu prežijú mnoho dobrodružstiev a víťazstiev. Napr.: keď zabijú nebeského býka a Chuvavu - strážcu cédrového lesa. Bohovia sa rozhodnú potrestať Enkidua smrťou. Ten sa to dozvie v sne a na druhý deň ochorie. A nakoniec po ďalších dvanástich dňoch zomiera. Gilgameš si po priateľovej smrti uvedomí, že ho čaká podobný osud. Gilgameš začne od tej chvíle hľadať večný život. Vykoná cestu za svojim predkom Utanapištimom, ktorý prežil potopu sveta a je nesmrteľný. Po strastiplnej ceste plnej skúšok mu Utanapištin povie zdrvivú správu, že sa smrti nevyhne. Hneď nato postaví Gilgameša pred najťažšiu skúšku. Má za úlohu nespáť šesť dní a šesť nocí. Preto je to testom, lebo spánok je bratom smrti a bdenie sa chápe ako premena ľudského údely. Avšak Gilgameš v tejto skúške zlyhá. I napriek neúspechu mu Utanapištin prezradí tajomstvo bohov: na dne mora je rastlina s menom „Mladým sa stáva stavec“, ktorá vracia mladosť. Gilgameš ju nájde, uspokojí sa s elixírom mladosti, bez toho aby hľadal nesmrteľnosť. Na spiatocnej ceste mu rastlinu ukradne had, ktorý sa po tom vyzlečie z kože. Gilgameš plače, lebo spoznáva osud každého človeka: márnosť vlastného úsilia dosiahnuť nesmrteľnosť a to pomocou hrdinských

⁸ Ďalšie dva príbehy sú o Adamovi a Eve a o Ježišovi Kristovi.

cností. Po sto dvadsiatich šiestich rokoch svojej vlády Gilgameš, ktorý vybudoval ohromné hradby mesta Uruk, zomiera. Rozhodnutím boha Šamaša sa stáva jedným zo siedmych sudcov podsvetia.

V tomto diele sa nachádza nové chápanie večného života. Pôvodné chápanie nesmrteľnosti ako večného kolobehu života a smrti, vystrieda aktívne poňatie premáhania smrti v boji proti životným nástrahám. Túžba získať nesmrteľnosť je idolom. Keď sa však ukáže, že je to neuskutočniteľné, nahradí ju realistické chápanie života a jeho zmyslu. Ten nachádza vo vytvorení diela (hradieb), ktoré sám vybudoval a ktoré zostanú na jeho pamiatku.

V príbehu sa prvýkrát stretávame s ľudskými predstavami o záhrobnom živote, o ríši tieňov a neveselej existencii zosnulých v tomto priestore. Nestretávame sa s predstavou neba, iba s temným podsvetím, z ktorého niet návratu, a tí čo v ňom sídlia zbavení sú svetla.

1.1.3. Smrť v Starovekom Grécku

Upravené podľa: (Steindl, 2000, s. 54 - 77); (Giboda, 2008, s. 37 - 54); (Gábriš, 1996, s. 67 - 70)

Ak by som chcel opísať celý systém vzťahu k smrti a večnému životu, ktorý bol v Grécku, asi by to bolo na samostatnú prácu. Ved' okrem jednotlivých božstiev, ktoré sú súčasťou gréckej mytológie sa tejto problematike venovali i poprední grécky filozofi. Preto sa obmedzím iba na hlavné fakty, ktoré sú potrebné pre ďalšie spracovanie tejto diplomovej práce.

V Grécku bola mytológia najstaršia forma ideológie, ktorá zahrňovala v sebe politiku, náboženstvo, vedu i umenie. Grécka mytológia má niekoľko charakteristických črt. Po prvé je dôsledne antropomorfná. Jej bohovia majú celkom pozemský charakter a od ľudí sa odlišujú iba nesmrteľnosťou. Po druhé má silný mimo náboženský tón vysvetľovania objektívneho diania. Nakoniec náboženstvo nevytvorilo v Grécku cirkevný systém.

Ranné grécke názory na smrť majú typické črty pre väčšinu raných kmeňových spoločenstiev: nevyhranený pojem duše, ktorý je vydedukovaný z dýchania a doposiaľ nemá stabilné sídlo; uctievanie rodových predkov a vnímanie smrti ako kauzality narodenia a odchodu. Smrť nie je nijako zlá, je každodenným javom a je prirodzenou súčasťou života.

Smrť príslušníka rodu je zlá iba v tom zmysle, že ochudobňuje rod o konkrétnu pracovnú silu a oslabuje potenciú rodu. I samotní mŕtvi sú naďalej súčasťou rodu, jednak ich uctievali, jednak sa znova „rodia“. „Narodenie“ je podľa vtedajších predstáv oživením mŕtveho a tým kmeň dopĺňa straty, ktoré boli spôsobené úmrtím.

Grécka mytológia homérskeho obdobia buduje z útržkov názorov na smrť eschatologický systém, ktorý sa v priebehu dejín menil. Základným prvkom tejto sústavy názorov je učenie o Hádovej ríši. Kto bol Hádes? Podľa gréckej mytológie je Hádes Dioovým a Poseidónovým bratom. Títo traja si rozdelili vládu nasledovne: Zeus⁹ si nechal nebo a zem, a tak sa stal najvyšším bohom. Poseidón dostal vodstvo a Hádes získal podzemie (podsvetie) a stal sa bohom ríše mŕtvych.

Keď v starom Grécku zomrel človek, bola to veľmi smutná udalosť. Prejav smútku nad mŕtvym bol všeobecne mravný príkaz. Na počesť mŕtveho sa organizujú pohrebné hostiny. Záverečným aktom pohrebu bolo spálenie zosnulého na hranici. Pred spálením mŕtveho pokryli vlasmi, ktoré si ostrihali jeho priatelia. Spolu s mŕtvym na hranicu navštívili i obete, ktoré určovala predstava, že duša v Hádesi sa bude zaoberať rovnakou činnosťou ako na zemi. Kosti spáleného sa vložili do schránky a pochovali sa do zeme.

O smrti sa v Grécku uvažovalo v súvislosti so sociálnym celkom. Smrť nie je len záležitosť jednotlivca, ale záležitosť sociálneho celku, a tým sa vlastne napĺňa zmyslom. Jednou z foriem smrti sa stáva polozenie života za vlasť. Svojím systémom hodnôt štát dokonca núti k slávnej smrti za vlasť. Hodnotu ľudského života sa určuje prostredníctvom verejnej prospešnosti.

Gréci znázorňovali smrť ako chlapca s krídlami, ktorý stojí zamyslený nad mŕtvym telom, ľavú nohu má prekríženú cez pravú. Chlapec, to je duša odlietajúca z tela, ktorá sa posledný krát smutne nad ním zamýšľa.

Smrťou sa život človeka nekončí, ale po smrti pokračuje v jeho podzemnej ríši, ktorú od pozemského sveta oddeľuje rieka Acheron. Je to neradostný život tieňov bez sily a pamäti. Utiecť z podsvetia nikto nemôže, pretože Hádes stráži bránu. Zaživa nikto nemôže vstúpiť do podsvetia. Hádes je zobrazovaný i ako vrátnik s kľúčom v rukách. Navyše jeho ríšu stráži trojhlavý pes Cerbures. Všetci majú rovnaký osud bez ohľadu na svoj pozemský život. Táto pesimistická koncepcia posmrtného života sa vo verejnom náboženstve nevyvíjala. Celkom iným smerom sa však uberala alternatívna cesta neverejného náboženstva v Grécku

⁹ Tvar Zeus sa používa v nominatíve singulára. V ostatných tvaroch sa používa Dio a odvodeniny z tohto mena.

Vrátim sa však k náboženstvu Grékov. Ich prvým znakom bol kult héroov, t.j. hrdinov – narodených z pozemského otca a nebeskej matky (alebo naopak), často existovali v reálnom historickom čase a na základe ich hrdinských činov sa im dostalo úcty ako bohu. Hrdinovia majú tragický osud plný skúšok, ktorým sa podriaďujú a plnia ich vďaka božskosti v sebe. Tá je príčinou žiarlivosti bohov, ako aj ich tragickému osudu končiacemu sa smrťou. Po ich smrti sa vytvoril posmrtný kult. Uctievali sa ich pozostatky, stávali sa ochrannými duchmi miest pred epidémiami a inými pohromami.

Jednou z neverejných koncepcií gréckeho náboženstva boli mystériá. Boli to tajné obrady, ktoré „uvádzajú“ človeka do určitého zasvätenia. Pre každé mystérium je typické opakovanie životného príbehu niektorého boha, kde podstatnou časťou je smrť a znovuzrodenie božstva. To pre mystikov a zasvätenecov znamenalo, že napodobnením smrti a znovuzrodenia smrti boha sa im samým dostáva prechodu zo smrti do života a zároveň samotného uznania podstaty života, smrti a nesmrteľnosti. Mystériá sú gréckym fenoménom. Ich typickými predstaviteľmi sú kulty - a to dionýzovský kult a eleusínske mystériá.

Dionýzovský kult - jeho názov pochádza od mena boha Dionýza (gr. Bakchos, lat. Bacchus), ktorý je bohom vinohradníctva, vína, úrody a plodnosti. Tento kult má charakter orgií, pretože jeho účastníci sa opojení vínom, pri rytmickej hudbe dostávali do tranzu a zachvacovala ich ékstasis (z gréckeho extáza, vystúpenie z tela). Vtedy zažívali pocit mimo tela, kontaktu so zomrelými alebo mali vešdecké a vizionárske schopnosti. Tu niekde môžeme hľadať korene gréckeho názoru o dualite človeka. Predstava tela ako hrobu duše, ktorá sa z tohto väzenia túži oslobodiť a dosiahnuť blaženosť niekde inde než v podsvetí Hádesu.

Eleusínske mystériá - tento pojem sa používa na slávnosti v Agre, ktoré predstavujú kolektívnu iniciačnú inštitúciu. Dodnes nie sú známe podstatné časti týchto obradov. Vie sa, že adept symbolicky zomrel a potom vstal z mŕtvych. Ústredným tajomstvom malo byť pravdepodobne stretnutie sa s bohyňami, ktoré mu mali sprostredkovať tajomstvo. Vtedy zasvätenec videl niečo, čo zmenilo jeho ľudský osud. Bol presvedčený, že po smrti sa zaradí medzi blažených a neuzrie temnotu Hádesu. Pred týmto aktom sa mystikovia postili, potom pred stretnutím s bohyňami pili nápoj kykeón a v posvätnom tichu im zasväcovatelia ukazovali obilný kvas. Na základe vykopávok sa predpokladá, že kykeón je vývar z námela (huba parazitujúca na obilí), ktorý má podobný účinok ako LSD (derivát kyseliny lysergovej).

Mystériá sú podľa Grékov na stretnutie sa s božským jasom, keď ľudský rozum odchádza a vníma iba božské. Práve tu sa zjavuje bytie vo svojej najpodstatnejšej vlastnosti,

teda vo svojej čírej existencii. Extatický stav napomáhal subjektu zažívať pri mystériách zjavenia výnimočnosti a nepredstaviteľnej tajomnosti bytia. Smrť je bránou k inej forme bytia. Preto účastníci mystérií videli pozemský život ako neustále sa opakujúcu sériu extáz, ktoré mohli dokonale interpretovať až po návrate z tohto stavu. Vzkriesenie – v antickom zmysle – presahuje pozemský život aj smrť a tým posilňuje vieru vo vlastnú existenciu.

Mystéria týmto ponúkli stovkám ľudí nahliadnuť do tajomstiev bytia pomocou praktickej formy zážitku a skúsenosti. Pre vtedajšiu dobu mali nesmierny význam a prinášali nádej každému smrteľníkov. I keď problém nesmrteľnosti v oficiálnych kruhoch sa nemenil. Podľa gréckeho občianskeho náboženstva, ľudia po smrti žili v podzemnej ríši Hádes. Gréci nemali všeobecnú platnú náuku o vykúpení.

Na objektívnejšie vysvetlenie o nesmrteľnosti človeka si Gréci (a s nimi i ľudstvo) mali počkať až do príchodu kresťanstva a iných náboženstiev. I keď v ich učení je vidieť aj predstavy o nesmrteľnosti človeka a jeho duše, ktoré som v tejto kapitole uviedol. Mal som to v úmysle, aby sme mali ucelený pohľad na vývoj viery v nesmrteľnosť a pohľad na smrť človeka v starých národoch.

2. Život a smrť v súčasných svetových náboženstvách

Na vzťahu človeka k jeho smrti sa otvárajú otázky o jeho konečnosti. Pri umieraní môžeme dôjsť k otázke nádeje a blízkosti spoločenstva. V blízkosti smrti môžeme čeliť otázke o dobrom živote a jeho zmysle. Pri pohľade na konečnosť tela sa natíska otázka o duši, ktorá ho obýva.

Každé náboženstvo, ktoré v tejto časti opíšem ponúka trochu iný (a niekedy diametrálne iný) pohľad na smrť a umieranie. Náboženstvá sa nepotrebujú pýtať otázku. „Čo bude po smrti?“, pretože ju vo svojom učení majú zodpovedanú, ale potrebujú sa pýtať a pýtajú sa: „Ako je potrebné sa na smrť pripraviť?“.

2.1. Smrť v kresťanstve

Prvým náboženstvom, ktorým sa chcem zaoberať je kresťanstvo. Nechcem rozoberať jeho vznik a ani judaistické korene, hoci je to lákavé a zaujímavé. To, čo je pre túto prácu významné, je súčasná podoba kresťanstva a jeho vnímanie smrti. I napriek tomu, že pod pojmom kresťanstvo by sa mal ukrývať jeden náboženský systém, nie je tomu tak. Existujú dva hlavné prúdy, ktoré sa v kresťanstve vytvorili. Prvý je od samotného počiatku kresťanstva.¹⁰ Druhý sa oddelil od Rímsko-katolíckej cirkvi pre vieroučné rozdiely v 16. storočí, kedy bola Reformácia. Časť veriacich sa oddelila, a tí dnes tvoria tzv. nekatolícke kresťanstvo. V tejto časti nekatolíckeho kresťanstva sa vytvorilo iné učenie o posmrtnom živote. Pre objektivnosť v tejto práci uvediem oba systémy.

Je nutné mať na pamäti, že i napriek tomu nejde o nejaký nemenný celok. Tak ako všetko, aj kresťanstvo sa premieňa, a to ako v odlišných súvislostiach, tak i v dejinnom období.

Na slovo smrť sa v Biblii používajú dva výrazy. V Starej zmluve sa používa hebrejské sloveso „mút“ t.j. zomrieť a odvodené podstatné meno „mávet“ t.j. smrť (Davidson, 1970, s. 476). V Novej zmluve je to grécke sloveso „teleó“ t.j. skončiť, zavrieť a od toho odvodené podstatné meno „teleuté“ – t.j. smrť (Newman Jr., 1993, s. 180). Obidva tieto výrazy označujú spravidla koniec pozemského života, fyzickú smrť.

¹⁰ Zo začiatku nemala žiaden názov. Boli to jednoducho kresťanské zbory. Neskôr cirkev, ktorá sa v 11. st. rozdelila na Východnú katolícku cirkev (v súčasnosti Gréko-katolícka cirkev) a na Západnú katolícku cirkev (v súčasnosti Rímsko-katolícka cirkev).

Smrť je vždy spájaná s hriechom (Křivohlavý & Kaczmarczyk, 1995, s. 74). V knihe Genezis (Biblia Písmo Sväté Starej a Novej zmluvy, 2000) sa dozvedáme o varovaní Adama a Evy Bohom pred hriechom: „Potom Hospodin Boh rozkázal človeku: Zo všetkých stromov záhrady smieš jesť, ale zo stromu poznania dobra a zla nesmieš jesť, lebo v deň, keď budeš z neho jesť, istotne zomrieš.“ (Gen 2,16.17). Aj najvýznamnejší pisateľ Novej zmluvy apoštol Pavol na tému smrť a hriech má varovania:

„Preto ako skrze jedného človeka hriech prišiel na svet a skrze hriech smrť - tak smrť prišla na všetkých ľudí, pretože všetci zhrešili ... ako hriech zavládol nad smrťou“ (Rim 5, 12. 21).

„Lebo odmena za hriech je smrť“ (Rim 6, 23)

„Ostňom smrti je však hriech a silou hriechu je zákon.“ (1Kor 15, 56)

Apoštol Jakub k tomu dodáva: „Žiadosť potom, keď počala, porodí hriech, a hriech - vykonaný - splodí smrť“ (Jk 1, 15)

Podľa Biblie sa celý Boží súd nad hriechom sústreďuje v smrti. Smrť ako Boží súd nad človekom zasahuje všetky tri oblasti ľudskej bytosti – duchovnú, duševnú i telesnú oblasť (Křivohlavý & Kaczmarczyk, 1995).

Pre biblické myslenie je smrť vo svojej podstate zlou neprirodzenosťou, nikdy nie je nevyhnutným dôsledkom živého rytmu. Boh je jediný život a prameň života. Kde je Boh tam je život, a kde nie je (Steindl, 2000, s. 80) vládne smrť.

Chápaniu smrti a posmrtného života v kresťanstve sa zaoberá vierouka nazvaná eschatológia (O posledných veciach človeka a sveta). Eschatológia sa dlho zdala byť na okraji teologického záujmu, ale patrila k centrálnym témam Ježišovho učenia (Halík, 2010, s. 72).

2.1.1. Sviatosť pomazania chorých

Po dlhé stáročia sa nazývala „sviatosť pomazania umierajúcich“ a udeľovala sa skutočne iba v bezprostrednom nebezpečenstve smrti. Z pastorálnych dôvodov sa dnes nazýva „sviatosť pomazania chorých“. Udeľuje sa pri vážnych ochoreniach, pred operáciou a je možné ju opakovať. (Halík, 2010, s. 76)

Túto sviatosť udeľuje iba kňaz a najdôležitejším prvkom obradu je tiché priloženie rúk a pomazanie chorého olivovým olejom. Ten posväcuje biskup na Zelený štvrtok. (Grün, 2004, s. 27)

Táto sviatosť je praktizovaná iba v katolíckej cirkvi.

2.1.2. Súd

„Grécke slovo pre „súdiť“ (krinein, „oddeliť“) poukazuje jasne na univerzálny charakter súdu ako aktu, v ktorom bude oddelené dobré od zlého, pravdivé od nepravdivého, prijatých od zavrhnutých.“ (Tillich, 2009, s. 724n)

Biblia neustále hovorí o súde, ktorý čaká ľudí po smrti. V súčasnosti sa ťažko vyrovnávame s obrazmi súdu. Na jednej strane môžeme cítiť strach z Božieho súdu, ale zároveň i nádej v milosť, lebo Sudca sveta sa svojou obeťou na kríži prejavil ako milostivý Spasiteľ. Obraz súdu nám poskytuje nádej, že všetka nespravodlivosť, ktorú vidíme na tomto svete bude vyrovnaná. Táto nádej je v podstate nádejou na spásu. Súd odkrýva kým sme, a to je vždy bolestné. Cieľom súdu je záchrana hriešnika, ktorú je iba možné dosiahnuť skrze ľútosť. Evanjelista Ján vidí túto milosť uskutočnenú v Ježišovi Kristovi. Preto platí: „Kto verí v Neho, nebude súdený. Kto neverí, už je odsúdený, pretože neuveril v meno jednorodného Syna Božieho.“ (Jn 3,18) Kto nedôveruje tomu, že mu Kristus chce prejaviť milosť, ten sa sám pred touto milosťou uzatvára. Po súde sa nachádza tam, čo teológia nazýva peklom. Upravené podľa: (Grün, 2010, s. 62-67).

2.1.3. Očistec

Učenie o očistci v Biblii nenájdeme. Do teológie ho uviedol cirkevný otec Origenes a ako ucelené učenie je skoncipované v 11.-13. storočí. Reformátori učenie o očistci odmietli, lebo nevychádzalo z Biblie a odporuje učeniu o ospravedlnení hriešnikov. Toto učenie sa týka iba katolíckej cirkvi.

Očistec nie je miesto. Nemôžeme o ňom uvažovať v časových kategóriách, ako keby nejaká „úbohá duša“ musela zostať tak dlho v očistci, aby odčinila svoje hriechy. Očistec je obraz stretnutia sa s Bohom a Ježišom Kristom. Duše poznávajú tvárou v tvár Božej lásky, že vo svojom živote mýlili seba i Boha. Poznávajú zranenia, ktoré spôsobili druhým. Očistec je

nakoniec obrazom bolesti z ľútosti, ktorú zakúšame pri stretnutí s milujúcim Bohom. Ako dlho táto bolesť trvá nie je možné povedať, pretože po smrti končí kategória času a priestoru. (Grün, 2010, s. 68-69)

2.1.4. Peklo

V kresťanskej tradícii toto učenie patrí k najviac znepokojujúcim predstavám, že jedného dňa pôjde obrovské množstvo ľudí do pekla. Tí, ktorí neveria Bohu a v tomto stave zomrú, budú vylúčení z Božej prítomnosti. (Crockett, Hayes, Pinnock, & Walvoord, 2001, s. 5)

Ako som už vyššie uviedol obraz pekla je prastarý a objavuje sa aj v iných náboženstvách. V podsvetí¹¹ existuje temné a beznádejné miesto odplaty. Náboženstvá vykresľujú peklo ako miesto hrozných útrap; ako miesto, v ktorom horí oheň; ako miesto, ktoré obýva pomstychtivá obluda mučiaca ľudí.

Keď sa hovorí o pekle, je potrebné sa na jednej strane chrániť pred bagatelizovaním a na druhej strane by sa ľudia nemali peklom strašiť a zraňovať. V ľudskom živote existuje možnosť stroskotania - definitívne uzatvorenie sa pred Bohom. Nie je to Boh, kto by duše do pekla hádzal. Sú to samé duše, ktoré si tvoria peklo, keď sa v smrti uzatvárajú voči Bohu a odmietnu ponuku Jeho záchrany. (Grün, 2010, s. 76-78)

2.1.5. Nebo

Kresťanstvo o nebi nemá presné predstavy a je často ťažké opísať nebo, ktoré očakávame. Nebo sa často opisuje abstraktne ako miesto, v ktorom sme zjednotení s Bohom. Pri všetkých obrazoch, ktoré sú vytvárané o nebi je potrebné mať vždy na pamäti, že to čo nás v nebi čaká, prevyšuje naše predstavy. Ako o tom píše apoštol Pavel: „Ani oko nevidalo, ani ucho neslýchalo, ani do srdca človeku nevstúpilo, čo pripravil Boh tým, ktorí Ho milujú.“ (1 Kor 2,9)

Z hľadiska psychológie môžeme o nebi povedať, že tam budú naplnené všetky naše najhlbšie túžby.

¹¹ O podsvetí nachádzame zmienky aj v Biblii. Napr.: Luk 16,23; Pr 15,11; Pr 27,20; a iné

Keď si predstavujeme nebo, musíme vždy pamätať na to, že nebo je iba obraz. Nebo je sám Boh. Všetky obrazy pomocou ktorých nám Biblia popisuje nebo, chcú nakoniec vystihnúť tajomstvo, že v nebi sme v Kristu a Ním sme vyzdvihnutí k Bohu. Nesmieme zabúdať, že v nebi zostane rozdiel medzi Stvoriteľom a stvorením. Nestaneme sa bohom, ale budeme prijatí Bohom. (Grün, 2010, s. 79-82)

2.2. Smrť v budhizme

Budhizmus nehlása nesmrteľnosť duše. V jeho ponímaní sa duša rozplýva v štyroch prvkoch: v zmysloch, v predstavách, v želaniach a v poznaní. Týmto sa ruší aj priame uznanie posmrtného života. Základom ponímania smrti v budhizme je učenie o spáse. Ide o spásu duševnej podstaty človeka – riešením je nirvána. Nirvána znamená odstránenie nevedomosti, zánik existencie plnej strasti. Neznamená zánik vôbec, ale znamená dokonanie cnostného života. Nirvána sa nedá dosiahnuť v jednom živote. Počas viacerých životov sa možno stať budhistickým bohom, dévou – smrteľnou bytosťou so zásluhami z predchádzajúcich životov. A až postupne možno dosiahnuť nirvánu. To znamená predovšetkým absenciu akýchkoľvek prianí a vášní, ale tým aj neexistenciu vedomia a vlastne neexistenciu života. (Steindl, 2000, s. 86) Dosiahnutie nirvány je veľmi ťažká úloha a je skoro nemožné, aby prebudenie dosiahli laici. Tí sledujú druhotný cieľ, ktorým je znovuzrodenie v priaznivejších sférach existencie (Zemánek, 2010, s. 97).

Budhizmus svojím dôrazom na premáhanie utrpenia, na sebvýchovu osobnosti zapôsobil na ďalší vývoj východných filozofií skôr v moralistickom než v náboženskom zmysle. Veľmi záleží na tom, čo si človek predstavuje pod pojmom „náboženstvo“. Z pohľadu budhistov, budhizmus nie je náboženstvom. Budhizmus je „Cesta“ (recept) k dosiahnutiu uvedomenia si reality a pravdy o živote. Učenie budhizmu je založené na odmietaní strastiplného bytia a na hľadaní cesty, ktorá vedie k oslobodeniu z kolobehu života, ktorého podstatu tvorí utrpenie (Budhizmus, 2012).

Budhizmus uznáva obrovské množstvo bohov. Okrem dobrých bohov pozná i bohov zlých (asurov, démonov). Popri nich existujú i polobohovia. Jedni umierajú, druhí sa stelesňujú. O kolobehu života platí „sansára“. Podľa týchto predstáv je človek súčasťou prírody, súčasťou jednej vývojovej línie, všetkých živých tvorov a podlieha vesmírnemu

zákonu kolobehu životov. Vyslobodiť sa z tohto kolobehu znamená dosiahnuť popisovanú nirvánu (Steindl, 2000, s. 88).

2.3. Smrť v islame

Predstavy a zvyky sprevádzajúce posledné chvíle života človeka, jeho pohreb, a potom očakávaný posmrtný údel boli v islamskej kultúre ovplyvnené z afrických a ázijských oblastí. Vznikajúci islam prijímal veľkú časť ideí a praktických pokynov zo starších monoteistických náboženstiev, teda židovstva a kresťanstva. Vedome nadviazal na „abrahámovskú“ líniu Božieho zjavenia zosielaného ľuďom prostredníctvom prorokov, z ktorých korán menovite uvádza množstvo biblických postáv. (Kropáček, 2010, s. 57-58) Korán sa zaoberá i problematikou smrti v najrozličnejších súvislostiach. Obsahuje najmä myšlienku konca sveta (posledného súdu) a zmŕtvychvstania. Učenie o poslednom súde patrí medzi hlavné ideí islamu. Jeho dôsledkom je rozdelenie súdených na tých, čo zostanú v raji a na tých, čo sa ocitnú v pekle. Súčasťou eschatologických predstáv je ich konkrétny popis onoho sveta. Pozemský život nie je takým dôležitým, ako život budúci.

Posmrtný život sa vymeriava pre rozličných ľudí rôzne. Bojovníci – mučeníci (šahíd, t.j. padlý hrdina), ktorí padli na bojovom poli za vieru sa dostávajú do raja hneď po svojej smrti. Tí, čo v mene viery zabíjajú, nie sú nijako videní. Kto zahynie v boji proti neveriacemu, toho nie je potrebné považovať za porazeného, ale za víťaza. Oproti ostatným veriacim majú výhodu, že nemusia čakať na rajskú blaženosť až do konca sveta, ale do raja sa dostávajú hneď po smrti.

Ľudia sa po smrti dostávajú buď do raja alebo do pekla. Všetci ľudia najskôr vojdú do pekla a dobrí potom odchádzajú do raja. Predstava raja a pekla obsahuje veľmi konkrétne tresty a odmeny. Pri hrobe zosnulého sa krátko po smrti objavujú dvaja anjeli – mučitelia (munkar a nakír) a udelia nebohému predbežnú dávku utrpenia za hriechy, ktoré spáchal počas života. Hlavná odplata sa odkladala až po konci sveta, po ktorom všetci ľudia dostanú svoj konečný osudový lós. Neveriaci sa ocitnú v pekle a moslimovia v raji. (Steindl, 2000, s. 88-90)

Keď moslim zomrie, je umytý (obvykle rodinnými príslušníkmi), zabalený do čistej bielej látky, a pochovaný najčastejšie ešte v ten istý deň, keď zomrel. Pohrebný obrad sa skladá len

z jednoduchej modlitby. Moslimovia to považujú za poslednú službu, ktorú musia pre svojho blízkeho urobiť. Smrť niekoho blízkeho treba vnímať aj ako príležitosť na pripomenutie si vlastnej pominuteľnosti na tomto svete. Alah učil, že sú tri veci, ktoré môžu človeku pomôcť aj po jeho smrti: almužna, ktorú dával počas svojho života; znalosti, ktoré zanechal ostatným; a modlitby, ktoré v jeho mene vykonali jeho deti. (Hasna, 2012)

3. Vývoj konceptu smrti v ontogenéze

So smrťou a smrteľnosťou sme konfrontovaní v každom veku. Avšak smrť znamená niečo iné pre dieťa, adolescenta, dospelého, či starca. Inak tomuto pojmu chápeme v každom vývinovom období. Mladší ľudia pozerajú na smrť ako na niečo neaktuálne; v strednom, produktívnom veku sa smrť popiera a až v starobe si svoju smrteľnosť ľudia uvedomujú.

Smrť je neznáma, ktorá vzbudzuje úzkosť a proti nej sa najčastejšie bránime racionalizáciou a najmä popretím, kedy smrť si nepripúšťame a žijeme bez ohľadu na našu konečnosť. Druhá možnosť vzťahu k smrti je jej prijatie. Vtedy sa jej vystavíme ako v myšlienkach, tak i v prežívaní. Takáto vedomá akceptácia býva napr. u ľudí, ktorí sa dostali, či dostávajú do jej tesnej blízkosti a „neuhýbajú“. Smrti sa prestávajú neprimerane báť, a nielen jej; stávajú sa vnútorne slobodnejšími, a nie tak ľahko manipulovateľnými. Premena vzťahu k smrti potom vedie k zodpovednému váženiu času a z toho vyplývajúceho zodpovedného vedenia života (Vymětal, 2003, s. 268).

Říčan (2004) hovorí, že v našom socio-kultúrnom prostredí sa dieťa zvyčajne so smrťou človeka nestretáva. So smrťou sa zoznamuje v rozprávkach, či detských hrách. So smrťou môže byť konfrontované v podobe uhynutého vtáčika, prejdeného psa alebo mŕtvej myši. Stretáva sa teda so smrťou nie ako s úmrtím člena rodiny alebo niekoho blízkeho, ale ako s faktom prírody (Kübler - Rossová, 2003). Vyhnálek (2008, s. 77) tvrdí, že v priebehu prvých dvoch rokov života chýba porozumenie smrti. Prítomný je však vývojovo daný strach zo separácie.

Říčan (2004, s. 368 - 370) podáva nasledujúci prehľad vývoja vzťahu k smrti.

1. Nemluvňa nevie nič o smrti, ale pozná strach zo samoty, opustenosti a vnútorného chaosu, zmätku a prázdnoty. Tento strach je podobný tomu, čo si nevedome predstavíme, keď sa povie „smrť“. Pravdepodobne táto archaická skúsenosť v neskoršom vývoji je zabudovaná do strachu zo smrti, tak ako ju poznáme my dospelí. Batol'a má už bohatšiu skúsenosť zo svojim telom. Vie sa báť jeho poškodenia.
2. Dieťa v predškolskom veku dobre pozná pojem smrť. Je to možno i preto, že je obľúbenou témou rozprávok.
3. Mladší školský vek – dieťa sa pomaly približuje pochopeniu, že smrť je nezvratná udalosť. Nedokáže si však predstaviť, že by mohol zomrieť i niekto z jeho rodiny alebo ono samo.

V tomto veku mnoho detí interpretuje smrť ako osobu (Vyhnálek, 2008, s. 77).

Asi v ôsmom roku sa môžu objavovať myšlienky na smrť spojené so strachom, čo signalizuje nové vývojové štádium v poznávaní smrti.

Po desiatom roku už vie pochopiť smrť ako koniec všetkého utrpenia. Vyhnálek (2008) k tomu dodáva, že to súvisí s vývojom pojmu času a priestoru, pochopenie rozdielov medzi spomienkou a fantáziou, medzi smrťou a neprítomnosťou, medzi umieraním a odchodom.

4. Adolescent už chápe vážnosť, ktorú smrť dáva životu a je schopný rozletu. Svoje úvahy obohacuje o filozofický rozmer a premýšľa nad zmyslom života. Zároveň asi práve preto je témou smrti (najmä svojej vlastnej) zraniteľnejší než predtým alebo zase neskôr, keď s ňou bude nanovo vyrovnaný.
5. Mladá dospelosť nanovo a hlbšie chápe smrť druhého milovaného človeka, čo patrí do normálnej dimenzie milostnej intimity. Neskôr je to strach o vlastné dieťa, o ktoré sa bojí a chce, aby zomrelo až po ňom.
6. Kríza stredného veku je spojená s „bilanciou polčasu“. Od štyridsiateho veku života sa už vlastná smrť pripomína telesnou involúciou, chorobou a častejším zomieraním vrstovníkov. Z psychologického hľadiska nie je dôležité, aký mám vek, ale je oveľa viac dôležitejšie koľko budem ešte žiť.

Yalom (2006, s. 11) k tomuto obdobiu dodáva, že ľudia si tu uvedomujú, že „cesta už nesmeruje hore, ale klesá smerom k ochabovaniu a zmenšovaniu. Od tohto okamžiku sa už obavy zo smrti nikdy z našej mysle príliš ďaleko nevzdialia.“

Vymétal (2003, s. 270 -271) predkladá tento prehľad vývoja vzťahu k smrti:

1. Deti do veku troch rokov – nerozlišujú medzi živým a mŕtvym. Počas tohto obdobia dieťa vyžaduje prítomnosť dospeléj osoby, na ktorú je zvyknuté. Často dieťa prejavuje separačnú úzkosť.
2. Deti vo veku od troch do šiestich rokov - začínajú sále viac rozlišovať medzi živým a mŕtvym, pričom mŕtvý je považovaný za nehybného. Smrť považujú za prechodný reverzibilný stav. To podporujú v dieťati i dospelí výrokmi: „odcestoval“, „spí“ a podobne. Deti sa v tomto vekovom období stretávajú so smrťou v rozprávkach, avšak berú ju neosobne – ich sa netýka, považujú sa za nesmrteľné. Býva tu nesúlad medzi verbálnym prejavom a pojmovým chápaním.

Napríklad dieťa povie: „Ja viem, že babička zomrela, ale prečo mi neprišla dať dobrú noc?“ Smrť zvierat dieťa vníma ako nehybnosť. Pre toto obdobie je typické magické myslenie (personifikácia a pod.). Deťom je blízka predstava o premene jednej skutočnosti na druhú. Dieťa je ešte tesne viazané na rodičov, preto tu býva tiež prítomná separačná úzkosť.

3. Deti vo veku od šesť do desať (jedenásť) rokov – v tomto období až do začiatku dospievania, deti začínajú postupne a nerovnomerne chápať smrť ako niečo konečného, nevratného a tiež nevyhnutného. U menších detí býva prijatá predstava smrti z rozprávok, avšak ich vzťah k smrti je skôr dištancovaný a neosobný. I keď môžu prežívať silný strach a hrôzu (ak sú strašené) z bytostí predstavujúcu smrť. Deti už chápe súvislosť zástavy životne dôležitých funkcií a konca. V ich veku je veľmi dôležitá osobná skúsenosť so smrťou (napr. smrť blízkeho príbuzného alebo známeho dieťaťa). Aj u detí vážne a letálne chorých sa nedostavuje strach zo smrti v pravom slova zmysle. Je to vysvetľované nie iba absenciou abstraktného myslenia, ale najmä vývojom vlastnej identity a vzťahových situácií. Obrazne povedané, sú ešte „nesené“ rodičmi, ktorých vnímajú ako veľmi mocných, až všemocných.
4. Od začiatku dospievania až po dospelosť – sa vytvára pojem smrti postupne až diferencovane. Strach zo smrti sa dostavuje súbežne s tým, ako sa dieťa a neskôr mladý človek, „vnútorne“ osamostatňuje a vníma seba ako autonómnu individualitu. Na rozdiel od mladšieho dieťaťa je na smrť subjektívne „sám“, pokiaľ však nie je veriaci, pre ktorého je Boh bezpečnou istotou v akejkolvek situácii a individuálna smrť je začlenená do zmysluplného poriadku. S nástupom abstraktného myslenia si človek vytvára predstavu a pojem smrti postupne až do „dospelej“ podoby s troma charakteristikami: *univerzálnosť* - týka sa všetkých živých ľudí bez výnimky; *nezvratnosť* - ide tu o definitívny koniec; *zástava životných funkcií* - a to srdcová činnosť, dýchanie. Avšak u prežívania a fantázie sú u dospievajúcich i dospelých predstavy smrti rôzne. Stretávame sa tu nielen so „zbytkami“ detských poňatí (napr. z obdobia magického myslenia), ale i s vlastným názorom vychádzajúcim zo svetonázorového stanoviska, ktorý má v európskej kultúre silné kresťanské akcenty. Najmä pokiaľ ide o smrť a pravidlá v medziľudských vzťahov (etika, morálka).
5. U dospelých ľudí – býva smrť spájaná s neznámom, nebytím, prázdnotou a „ničím“, teda ničotou a úzkosťou, alebo s kludom a pokojom (spánkom bez snov).

Okrem predstavy „definitívneho konca“ bývajú časté predstavy a myšlienky o ďalšom pokračovaní existencie v zmienenej podobe (kresťanský pohľad, splývanie s univerzom, reinkarnácia a pod.)

O komponentoch, alebo charakteristikách smrti písali i Cottonová a Rangeová (1990), ktoré dospeli k týmto charakteristikám:

- Nezvratnosť (irreversibility) to je nezrušiteľnosť, skutočnosť, ktorú nie je možné vziať späť; živé bytosti skrátka zomrú a ich biologické telo už nebude žiť;
- Konečnosť (finality) to je zastavenie funkcií. Pochopenie toho, že telesné funkcie, v čase od smrti už nefungujú. S tým je spojená i nehybnosť, nefunkčnosť a necitlivosť;
- Nevyhnutnosť (inevitability) – všetky živé veci spolu so mnou musia raz zomrieť;
- Príčinnosť (causality) – určité príčiny majú za následok smrť. Uvedomenie si príčin, prečo niekto zomrie (nielen preto, že bol zlý alebo urobil niečo zlé);

Okrem týchto štyroch charakteristík Speese a Brent (1984) pridávajú ešte jednu a to

- Pokračovanie života – vzťahuje sa k náboženským predstavám o posmrtnom živote;¹²

Vyhnálek (2008, s. 77) upozorňuje na to, že letálne choré dieťa si môže uvedomiť smrť omnoho skôr ako jeho zdravý vrstovník a to na úrovni, v ktorej často ku konceptualizácii ešte nedochádza.

1. U detí vo veku pod päť rokov sa objavuje strach zo separácie, z opustenia a osamelosti, prípadne z telesného poškodenia, najmä v prípade hospitalizácie.
2. Deti vo veku pod desať rokov čakajú skôr podnety k hovorom o svojich obavách a znepokojeniach od dospelých. Zatiaľ, čo pacienti nad desať rokov prejavujú strach zo smrti a sami o tom hovoria v situácii zhoršeného zdravotného stavu.

¹² Okrem spomínaných komponentov (charakteristík) sú v literatúre i iné pomenovania napríklad Kane (1979); a v súvislosti s Piagetovou teóriou kognitívneho vývoja napr. Tamm a Granqvist (1995);

3. Preadolescenti a adolescenti sú si obvykle dobre vedomí vážnosti choroby i možnosti smrti, a to i napriek snahe lekárov a rodičov udržať vedomosti o prognóze mimo nich. Pacienti často chcú o svojich pocitoch týkajúcich sa smrti hovoriť a to so svojimi rodičmi, zdravotníkmi, či priateľmi.

Na dieťa a poňatie smrti sa pozrel veľmi podrobne Yalom (2006), ktorý podáva iný názor na túto problematiku. Existuje nesúlad medzi dôležitosťou témy smrti pre dieťa a jeho pozornosťou, ktorá sa venuje tomuto predmetu.

Na základe vlastnej skúsenosti a klinickej práce, ako aj preštudovaním iných prác Yalom prichádza k záveru, že obavy detí zo smrti sú všadeprítomné a majú ďalekosiahly vplyv na ich zážitkový svet (s. 86).

Povaha detský otázok môže človeku vyraziť dych. Malé deti sa spýtajú priamo: „Kedy zomrieš?“ „Aký si starý?“ „Aký starí sú ľudia, keď zomierajú?“. Alebo niekedy prehlásia „Chcem sa dožiť tisícov rokov. Chcem byť najstarším človekom na zemeguli.“ Takéto myšlienky môžu byť vyvolané mnohými faktormi – napríklad smrťou prarodičov, smrťou zvierat, možno dokonca rastliny alebo listu; častejšie však nie sú vyvolávané žiadnymi vonkajšími podnetmi. Dieťa iba navonok prejavuje svoje vnútorné obavy, o ktorých už dlho premýšľalo. Následne začne veriť, a to pod vplyvom presvedčovania dospelými, že smrti sa nie je potrebné nijako obávať (s. 87).

Je veľa prekážok ako sa dozvedieť, čo malé deti vedia o smrti. Napr. pri najmenších deťoch sú to nedostatočne rozvinuté rečové schopnosti; nerozvinuté abstraktné myslenie, a z toho vyplývajúce neporozumenie abstraktných pojmov ako smrť, bytie, nebytie, večnosť, budúcnosť...; ďalšou prekážkou sú tu aj dospelí, ktorí často neradi hovoria s deťmi o smrti a sami neochotne idú hlbšie do tejto oblasti. „Dospelí prežívajú mimoriadne muky, keď vidia ako sa dieťa stretáva s myšlienkou na smrť, a tak sa ponáhľajú, aby od toho dieťa ušetrili. Dieťa vníma úzkosť dospelého a na základe toho zisťuje, že je potrebné obavy zo smrti potlačovať: od rodičov sa totiž nedočká skutočnej pomoci. Všeobecne sa rodičia snažia strach dieťaťa utíšiť tým, že mu predložia nejakú formu popretia (napr. nejaký spoločenský mýtus o nesmrteľnosti)“ (Yalom, 2006, s. 91)

V existenciálnej psychoterapii Yalom (2006, s. 92-112):

1. Prvé uvedomenie si smrti.

Kedy sa po prvý krát dieťa dozvie o smrti? K dispozícii je niekoľko starostlivo spracovaných longitudiálnych pozorovaní, ktoré urobili rodičia alebo školení odborníci. Iným objektívnym prístupom k problému je skúmať u detí vývoj pojmu „živý“ alebo „život“. Zdá sa, že malé deti majú veľký zmätok v oblasti živých bytostí. Všetky zdanlivo spontánne pohyby považujú za známku života (ako je napr. oheň alebo dym). Chaos dieťaťa pravdepodobne umocňujú zmätočné signály z okolia. Dieťa od dospelých nikdy nedostane v týchto otázkach jasné a presné vysvetlenie. Býva dezorientované hračkami, ktoré napodobňujú život. Poetickosť jazyka býva tiež zdrojom nejasností (napr. „mraky bežia po oblohe“, „mesiac nakukuje do okna“). Deti majú magické a animistické myslenie. Bez ohľadu na to, či je dieťa teoreticky intelektuálne vybavené pochopiť smrť, podstatu vecí chápe. Yalom píše a na niekoľkých príkladoch ukazuje, že už vo veku batolaťa majú deti vedomosť smrti a to spolu s vlastnou smrťou. Je ťažké poznať s istotou, čo znamená „smrť“ pre vnútorný svet dieťaťa, ktoré sa nachádza v predoperačnej fáze kognitívneho vývoja. Zdá sa však, že deti ju spájajú s veľkou úzkosťou.

2. Keď sa to dieťa „dozvie“, čo sa s tou vedomosťou stane?

Dieťa v rannom veku náhodne narazí k objavu smrti a je zaskočené týmto objavom a prežitkom prvej úzkosti. I napriek tomu, že hľadá uistenie musí sa vysporiadať so smrťou. Vo veku 9 – 12 rokov (v období latencie) sa dieťa učí negovať skutočnosť a vytvára si účinné a dômyselné formy popretia. Uvedomenie si smrti presúva do nevedomia a explicitný strach zo smrti poľavuje. Bezstarostné dni pred dospievaním sú výsledkom tohto potlačenia strachu zo smrti. V období dospievania už takéto detské systémy popierania nie sú účinné. Je potrebné nanovo čeliť nevyhnutnosti smrti, znášať úzkosť, ale hlavne hľadať alternatívny spôsob ako sa s touto novou skutočnosťou života vysporiadať.

3. Štádia poznania

Yalom sa domnieva, že vedomie o smrti, ktorým dieťa prechádza, prichádza príliš skoro. Dieťa sa dozvedá príliš veľa a potom hľadá cesty ako to spracovať. A preto nasledujúce štádia, ktorými dieťa potom prechádza (hneď ako prvý krát pozná, čo je smrť), sú založené na popretí. Pre dieťa je to smrť dočasná - je zoslabnutím, je zastavením životnej energie alebo spánkom.

To, že dieťa kladie rovnosť medzi spánkom a smrťou, je dobre známe. Stav spánku je pre dieťa tou najbližšou skúsenosťou k stavu nevedomia a jedinou dostupnou

predstavou pre to, aké je to byť mŕtvy.¹³ Ak nie sú mu dostatočne dané odpovede na jeho otázky, tak si svoje sny a otázky domyslí samo. Mnohokrát detské výmysly bývajú viac hrôzostrašnejšie ako samotná pravda. Preto je potrebné, aby rodičia a vychovávatelia sa nevyhýbali otázkam týkajúcich sa smrti, ale ich zodpovedali.

Proti desu zo smrti má dieťa dve základné obrany, a to: vieru vo svoju osobnú neporušiteľnosť a vieru v existenciu jedinečného osobného a absolútneho záchrancu. Ohľadom výlučnosti každý človek lipne na iracionálnej viere, vo svoju jedinečnosť. Starnutie a smrť sa možno týka iných, ale nie mňa. V hĺbke duše sme presvedčení o vlastnej nezraniteľnosti a nezahubiteľnosti. Spolu s týmto presvedčením ide aj viera v absolútneho záchrancu. Obe tieto viery majú korene na začiatku ľudského života, ktorý predstavuje pre človeka obdobie intenzívneho egocentrizmu. Rodičia v nás tieto viery posilňujú svojou rodičovskou starostlivosťou, a tým tvoria v nás základ obranných štruktúr, ktoré si človek stavia proti úzkosti zo smrti. Ak pretrvávajú v nezmenenej podobe až do dospelosti, môže to byť živná pôda pre vznik psychopatológií a ovplyvnenie štruktúry osobnosti.

Ďalšou formou popretia u detí je ich presvedčenie, že neumierajú - sú voči smrti imúnne. Buď je smrť odsunutá až do staroby, alebo do času mimo detskú predstavivosť. Smrť sa môže vyskytnúť iba nešťastnou náhodou, ale iba ak je človek „veľmi, veľmi“ neopatrný.

Iné popretie – personifikácia smrti – v období medzi piatym a deviatym rokom dieťa prechádza obdobím, kedy si smrť antropomorfizuje. Smrť dostáva tvar a vôľu (napr. je to strašiak, postava s kosou), alebo je spojená s mŕtvym. Avšak antropomorfný strach zo smrti pretrváva u človeka po celý život. Vzácný je človek, ktorý si na nejakej úrovni vedomia nepodríž strach z temnoty, duchov, atď.

Ďalšie popretie je výsmech zo smrti. Staršie deti sa snažia zmierniť strach zo smrti tým, že potvrdia svoju životaschopnosť. Deväť až desať ročné deti sa často smrti vysmievajú. Je to bežnejšie u chlapcov, ako u dievčat.

Yalom sa pozastavuje nad tým, že ak: „je úzkosť zo smrti hlavným faktorom pri vzniku psychopatológie a ak vyrovnanie sa s poňatím smrti je hlavnou vývojovou úlohou každého dieťaťa, tak potom prečo u niektorých ľudí vznikajú vážne neurotické poruchy a iní dosahujú dospelosť pomerne dobre integrovaní?“ (s. 112) Na túto otázku neexistuje odpoveď

¹³ V gréckej mytológii smrť Thanatos a spánok Hypnos, boli dvojčičky

vo forme výskumu. Určite tu vzájomne pôsobí veľa faktorov. Autor si myslí, že musí existovať nejaké ideálne načasovanie alebo postupnosť vývojových udalostí. Dieťa musí mať vytvorené vhodné obrany, aby sa mohlo dobre vyrovnáť zo stretnutia so smrťou, v opačnom prípade môže byť ťažko stresované. Niektoré typy stretnutia so smrťou, najmä ak sú vo vhodných dávkach a za prítomnosti už vyvinutých zdrojov ega a pri pomáhajúcich dospelých, ktorí sa sami dokážu so smrťou vysporiadať a nemajú z nej úzkosť, alebo ju majú dobre spracovanú, môže mať očkovací efekt. Zatiaľ, čo iné typy kontaktu so smrťou, môžu presiahnuť schopnosti dieťaťa sa s ňou vyrovnáť.

Je ťažké v akomkoľvek životnom období čeliť smrti bez sebaklamu. A preto je potrebné, aby sa každý jednotliviec so smrťou vyrovnal sám.

4. Postoje a zvládanie smrti

Podľa Vágnerovej (2007, s. 430) má všeobecný postoj smrti tri základné zložky

1. **Citový vzťah ku smrti** je obvykle vyjadrený strachom a úzkosťou; vzácnejšie nejakou inou emóciou (môže to byť apatia a rezignácia, ale tiež túžba). Hodnotenie smrti ako niečoho žiaduceho nie je obvyklé, i keď sa u veľmi starých ľudí môže takýto postoj objaviť v súvislosti s potrebou zbaviť sa nadmerného utrpenia alebo ako výsledok celkom negatívnej bilancie a jednoznačne nepriaznivej perspektívy.
2. **Kognitívna zložka** – postoja k smrti zahŕňa vedomosť o umieraní a vlastnej skúsenosti so smrťou. Tá býva vo väčšine prípadov minimálna. Ľudia o podobnú skúsenosť nestoja a k jej získaniu nemajú mnoho príležitostí. Tento spôsob obrany (únik od problému) vedie v konečnom dôsledku k emotívnemu hodnoteniu nad racionálnym. Ľudia nechcú hovoriť o smrti, pokiaľ nie sú starí. Potom sa ich postoj obvykle mení.
3. **Správanie** – býva ovplyvnené najmä emotívne. Človek sa vo vzťahu k smrti, resp. k umierajúcim ľuďom, správa tak, aby sa konfrontácii s touto zložkou reality vyhol, a to už, či fakticky alebo symbolicky.

Ak sa budeme snažiť pri stretnutí so smrťou, v tej najvšeobecnejšej rovine, charakterizovať emócie (pokiaľ nie sú potlačené), ktoré sa človeka zmocnia, tak potom sú to negatívne emócie - a to úzkosť a strach zo smrti. Tillich (1952) píše, že je mnoho postojov k smrti. Jedným z nich je strach. Úzkosť zo smrti je základný, univerzálny a nevyhnutný pocit.

Strach zo smrti ako píše Benton, Christopher a Walter (2007) je multidimenzionálny konštrukt, ktorý obsahuje dva hlavné komponenty. Jedným je neznámo/existencionálna úzkosť zo smrti (strach z anihilácie) a druhým je známo/hmatateľná úzkosť smrti (zánik tela, strach o zomierajúce telo)

Vo výskumnej oblasti na túto problematiku bolo uskutočnených mnoho štúdií. Neimeyer (1988) sa vo svojom výskume spýtal otázku: „Čoho sa bojíme, keď máme strach zo smrti?“ Sám odpovedá, že táto otázka ako sa zdá, patrí medzi základné pre štúdium strachu zo smrti. Avšak počas prvých 25. rokov empirického výskumu v tejto oblasti (od začiatku päťdesiatych rokov do polovice sedemdesiatych rokov) bola prijímaná ako relatívne neproblematická. Potom prišlo mnoho autorov, ktorí mali rôznu odpoveď na ním položenú otázku.

Například Choron (1974) rozdelil tri rôzne druhy strachu zo smrti. 1. Strach - Čo sa stane po smrti? 2. Strach - zo zomierania; 3. Strach - že už nebudem.

Schultz (1979) pridal ďalšie komponenty okrem spomínaných. A to, že smrťou sa prerušujú ciele a plány, ktoré má žijúci (nedokončenie začatých vecí) a na druhej strane tu je negatívny dopad smrti pre žijúcich.

Beg a Zilli (1982) uviedli, že strach zo smrti sa môže vzťahovať na tri veci: 1. Proces zomierania. 2. Skutočnosť smrti. 3. Dôsledky smrti.

Raphael (1984, s. 21) uvádza vo svojej knihe iné aspekty strachu zo smrti: 1. Strach z bolesti. 2. Strach zo zničenia. 3. Strach zo zmrzačenia. Inak povedané, je to strach z neznáma, anihilácie seba, z procesu zomierania a straty fungovania, strach zo straty milovaných.

Thorson a Powell (1988) ktorí sa vo svojom výskume venovali starším ľuďom prišli k záverom, že: „Starší respondenti majú obavu, či existuje život po smrti. Tiež v nich prevládajú obavy, že stratia pri zomieraní kontrolu nad sebou (svojím telom, svojím myslením, svojím správaním).“

Je dôležité poznamenať, že strach zo smrti neznamená, že život nebol dobre prežitý alebo že daná osoba nemá rada svoj život. Výskum v tejto oblasti poukázal na to, že milovať život a mať strach zo smrti sú dva rozličné faktory, ktoré spolu nesúvisia (Abdel-Khalek, 2007).

Z povedaného je možné usúdiť, že strach zo smrti je zložitý jav. Existuje mnoho diagnostických dotazníkov¹⁴, ktoré zisťujú jednotlivé zložky tohto strachu, ako napríklad:

strach z opustenia; strach z nebeského trestu; strach z pekla a konca sveta; strach o svoje deti; strach o stratu seba alebo stratu vlastnej identity; strach z opustenosti; strach z hrobu; strach zo zmeny vzhľadu; strach zo zlyhania a iné.

Najnovšie štúdie poukazujú, že okrem strachu zo smrti je dôležité si všímať i iné postoje k smrti. Na jednej strane je tu negatívny postoj k smrti (úzkosť, strach a vyhýbanie sa) a na druhej strane je tu relatívne pozitívnejší postoj k smrti (neutrálne prijatie alebo dokonca akceptácia smrti). Vyhýbanie sa smrti je jedným z najbežnejších spôsobov ako zaobchádzať so strachom zo smrti. Dobrý spôsob ako zvládnuť strach je prijať smrti. (Furer & Walker,

¹⁴ Dotazníky na zistenie škály a druhu strachu zo smrti sú: napr. *The Reasons for Death Fear Scale* – 18 položiek; *Death Anxiety Scale* – 15 položkový sebaopisový dotazník; *The Multidimensional Fear of Death Scale* – 42 položkový a iné; Raphael (1984, s. 21 -22) popisuje nielen jednotlivé strachy, ale i ich obsah čo v jeho ponímaní znamenajú.

2008). Najviac viditeľné prijatie smrti je pri osobách s terminálnou chorobou, ktoré sa rozhodnú urobiť radikálne zmeny vo svojom živote.

Zrelosť a integrita osobnosti človeka sa prejaví na pripravenosti akceptovať vlastnú smrteľnosť.

Nevyhnutnosť smrti je na jednej strane hrozbou pre zmysel života a bytie a na druhej strane je príležitosťou nájsť zmysel života (Tomer, Eliason, & Wong, 2008).

Haškovcová (2007) uvádza techniky konfrontácie so smrťou¹⁵, ktoré majú priviesť ku korekcii od negligácie (vytesnenie smrti), či odmietania smrti k postojom prijatia smrti. Sú určené v prevažnej miere pre profesionálov a zapálených laikov, ktorí pracujú so zomierajúcimi. Techniky sú: - Smrť Ivana Iljiča¹⁶; Nárys životnej línie; Metóda hier; Metóda konfrontácie so smrťou I a II; Metóda nekrológu; Technika „mať a byť“.

Väčšina ľudí však nepracuje so zomierajúcimi a nepotrebuje sa do takej hĺbky zaoberať smrťou a smrteľnosťou. Potrebujú zapracovať do svojej osobnosti vedomosť o svojej smrti a o svojom konci (bez ohľadu kedy príde).

Niektoré teórie a psychoterapeutické prístupy sa pokúsili priamo poukázať na prijatie smrti. Napríklad Logoterapia Viktora Frankla ponúka nájdenie zmyslu a nádeje, či pozitívneho nadhľadu v zlých a neznesiteľných časoch (Frankl, 2006).

Ľudia si samostatne vedome alebo nevedome vyberajú z rôznych foriem zvládania smrti. Buď sa smrti vyhýbajú alebo ju prijímajú. Vyhýbanie sa smrti je výsledkom úzkosti zo smrti. Na druhej strane prijímanie smrti – je prijatie faktu o zomieraní alebo rozpoznanie tejto skutočnosti. Prijatie smrti môže byť: neutrálne (stoické rozpoznanie nevyhnutnosti smrti), priateľské (priaznivá udalosť ako cesta k lepšej existencii) alebo únikové (úľava z ťažkého života) (Bassett, McCann, & Cate, 2008).

Tomer so spolupracovníkmi (2008) vo svojej knihe prezentovali Teóriu významu a zvládania (podľa Wonga, ktorý je jeden z autorov). Je to psychologická teória, kde sú potrebné tri základné procesy na to, aby došlo k pozitívnemu prijatiu smrti. Každý, z tých troch prvkov je prijatie života a to i cez prijatie smrti. Tieto procesy sú:

1. Význam hľadania – vyžaduje otázky a objavovanie zmyslu. Nárokuje si kreativitu, experimenty na tejto ceste.

¹⁵ Na tomto mieste iba vymenujem techniky, ktoré autorka prezentuje. Pre hlbšie skúmanie týchto metód odporúčam pozrieť (Haškovcová, Thanatologie, 2007, s. 182-186)

¹⁶ Námet na túto techniku pochádza z novely ruského spisovateľa. Bližšie viď: (Tolstoj, 1975, s. 7-62)

2. Význam tvorenia – vyžaduje vytvorenie si zmyslu prostredníctvom jazyka, kultúry, príbehu, či stanovenia si nového cieľa na tejto ceste.
3. Význam obnovy - vyžaduje integráciu nepríjemných a náročných udalostí do koherentného transformovaného života.

Zrelosť a integrita osobnosti človeka sa prejaví na pripravenosti akceptovať vlastnú smrteľnosť. Medzi zrelé mechanizmy osobnosti podľa Vymětala (2003, s. 274) patrí reflexia – teda premýšľanie a uvedomenie si dosiaľ neznámych skutočností v rôznych súvislostiach. Je to veľmi ťažké bez pomoci druhého). Iný mechanizmus je vizualizácia, kedy v stave miernej relaxácie si predstavujeme rôzne situácie, spojené s koncom – so smrťou.

Heretiková–Maršalová a Heretik (2009, s. 208) do zrelej mechanizmov osobnosti zaraďujú i sublimáciu. Tu poukazujú na to, že umelecká tvorba ako sublimácia. Má dopad nielen na autora, ale aj pre konzumenta jeho diela.¹⁷

Niemiec a Schulenberg (2011, s. 391-394) opisujú, že človeku na zvládnutie strachu zo smrti môžu pomôcť i pozitívne charakterové stránky a kladné osobnosti. Oni sú univerzálne pre všetky kultúry, národy a systémy viery. Pozitívne charakterové stránky osobnosti sú:

- Horlivosť (kladná vlastnosť k nej je odvaha) – je zobrazená ako žiť život v plnosti a udržiavať zmysel entuziazmu, energie a vitality.
- Sebaovládanie (kladná vlastnosť k nej je zdržanlivosť) – je to dôležitý mechanizmus k znižovaniu a zvládaniu strachu zo smrti. Sebaovládanie vyžaduje riadenie svojich myšlienok, emócií a správania.
- Zvedavosť (kladná vlastnosť k nej je múdrosť) – to znamená, že sa zaujímam o pokračujúce skúsenosti spôsobom, ktorý na jednej strane vyhľadáva novosti a na druhej strane vykonáva túžby, ktoré zvyšujú jeho poznanie. Zvedavosť má protektívny charakter pred strachom zo smrti, lebo hľadá nové spôsoby riešenia pred situáciami, osobami, či vecami ktorých sa človek bojí.
- Vďačnosť (kladná vlastnosť k nej je výnimočnosť) – výskumom sa zistilo, že vďačnosť znižuje úzkosť pred smrťou ako aj stres z bežného života.
- Hodnota perspektívy (kladná vlastnosť k nej je rozvážnosť) –
- Odpustenie (kladná vlastnosť k nej je miernosť) –
- Spiritualita
- Humor – k nemu dodáva Heretiková–Maršalová a Heretik (2009, s. 208), že patrí medzi najzdravšie spôsoby vyrovnávania sa so smrťou.

¹⁷ Problematike smrti vo filmoch sa veľmi dôsledne zaoberá štúdia (Niemiec & Schulenberg, 2011)

Keďže humor je jeden z najzdravších spôsobov vyrovnávania sa zo smrťou, ukončím túto kapitolu tiež humorne a to židovskou anekdotou Maškenázyho (2009, in Heretiková– Marshalová a Heretik):

Izák leží na smrteľnej posteli. Sára sedí vedľa neho a súcitne ho hľadá. Izák náhle vytreští oči a zvolá: „Sára, bež a obleč si najlepšie šaty, vezmi si zlaté náušnice a perlový náhrdelník.“ Sára pokýva hlavou: „Chápem Izák, smrť sa už blíži, že?“ Áno, Sára, snád' sa jej zapáčiš viac.“

VÝSKUMNÁ ČASŤ

5. Cieľ výskumu

Táto práca sa venuje postojom k smrti a zvládaniu smrti a to u veriacich a neveriacich ľudí. Ak si uvedomíme fakt smrteľnosti, tak nám to môže pomôcť pri zvládaní samotného prístupu k zomieraniu a k smrti. Tu je na mieste si pripomenúť, že práve pripustenie smrteľnosti, či už našej alebo našich blízkych, ku ktorým máme citovú väzbu, môže byť neľahké a dokonca sa to môže stať hraničnou životnou situáciou. Toto uvedomenie si svojej konečnosti sa k nám môže dostať rôznymi spôsobmi. Buď prostredníctvom vlastného strachu a úzkosti zo smrti, či umierania; alebo prostredníctvom vlastných vnútorných psychických procesov stretnutia sa so smrťou a to skrze vonkajšie vplyvy (napr. ohrozenie bezpečia, či života; vážna a život ohrozujúca choroba; úmrtie niekoho v našom okolí; či iná prítomnosť smrteľnosti).

Úspešné zvládnutia hraničných životných situácií spojených s našou smrteľnosťou sa nachádzajú v osobnostných charakteristikách každého jednotlivca, ale i vo viere a jej aplikácii do života. Yalom (2006, s. 61) píše, že niekoľko empirických výskumov „uvádza, že zbožní veriaci sa menej boja smrti“. Viera hrá nielen dôležitú úlohu pri zvládaní vlastnej smrteľnosti, ale i pri ťažkých životných situáciách. Viera je teda faktor, ktorý dokáže človeku záťaž nielen lepšie zvládnuť, ale sa i s ňou lepšie vyrovnáť.

Iný výskum hovorí, že náboženský systém hrá veľmi dôležitú úlohu, ktorý poskytuje oporu pri zvládaní existenciálnych tém. Náboženstvo sa často prezentuje ako spôsob zvládania nepredvídateľného. Smrť je tiež nepredvídateľný fenomén, a preto je pochopiteľné, že náboženstvo zohráva aj pri smrti ústrednú úlohu pri jej zvládaní (Spilka, Hood, Hunsberger, & Gorsuch, 2003).

Premenné a ich vzájomné vzťahy, ktoré som skúmal v práci sú: postoj k smrti, zvládanie smrti (t.j. vyrovnanie sa so smrťou), pohlavie, viera v Boha, viera v pokračovanie života po smrti.

Cieľom tejto práce je zmapovať vzájomné súvislosti medzi vierou v Boha a vierou v pokračovanie života po smrti; zároveň zistiť ich dopad na pohlavie respondentov a mieru ich zvládania strachu zo smrti.

5.1. Výskumné otázky

1. Súvisí viera v Boha s menším strachom zo smrti?
2. Súvisí viera v pokračovanie života po smrti s menším strachom zo smrti?
3. Majú muži menší strach zo smrti ako ženy?
4. Majú ateisti väčší negatívny postoj ku smrti?

5.2. Hypotézy

1. Ľudia, ktorí veria v Boha, dosahujú štatisticky významne vyššie skóre na škále Zvládania smrti (merané CDS) ako ľudia, ktorí v Boha neveria.
2. Ľudia, ktorí veria, že život po smrti pokračuje, dosahujú štatisticky významne vyššie skóre na škále Zvládania smrti (merané CDS) než ľudia, ktorí veria v opačnú alternatívu.
3. Ženy na škále Zvládania smrti (merané CDS), dosahujú štatisticky významne nižšie skóre oproti mužom.
4. Existuje štatisticky významná pozitívna korelácia medzi negatívnymi postojmi k smrti, meranými dotazníkom „Profil postoja k smrti“ a považovaním sa za neveriaceho človeka.
5. Existuje štatisticky významná pozitívna korelácia medzi presvedčením, že ďalší život po smrti nie je a negatívnymi postojmi ku smrti meranými dotazníkom „Profil postoja k smrti“.

6. Priebeh výskumu a skúmaný súbor

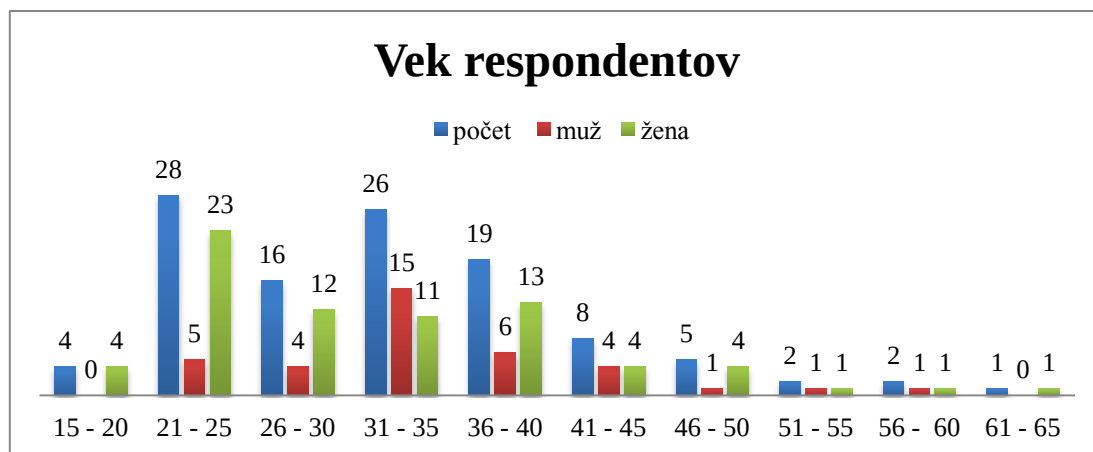
Výskum bol realizovaný od začiatku decembra 2011 do konca januára 2012.

Výskumu sa zúčastnilo 111 respondentov vo veku od 17 rokov do 63 rokov s priemerom 32,8 roka.

Tabuľka č. 1: Výskumná vzorka rozdelená podľa veku

vek	počet	muž	žena
15 - 20	4	0	4
21 - 25	28	5	23
26 - 30	16	4	12
31 - 35	26	15	11
36 - 40	19	6	13
41 - 45	8	4	4
46 - 50	5	1	4
51 - 55	2	1	1
56 - 60	2	1	1
61 - 65	1	0	1
celkom	111	37	74

Graf č. 1: Výskumná vzorka rozdelená podľa veku

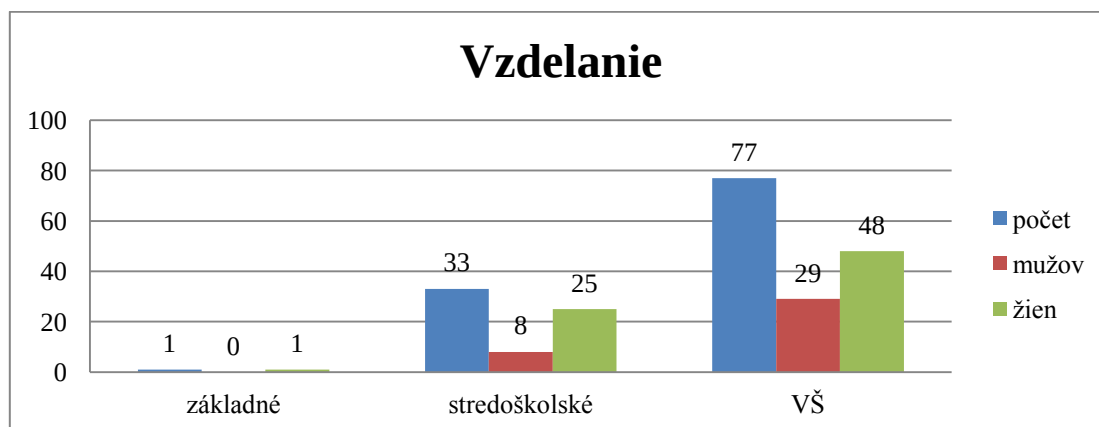

Vzdelanie vo výskumnej vzorke je nasledovné Základná škola (N1), stredná škola (N33), vysoká škola (N77).

Tabuľka č. 2: Výskumná vzorka rozdelená podľa vzdelania

Vzdelanie	počet	mužov	žien
základná škola	1	0	1
stredná škola	33	8	25
vysoká škola	77	29	48
celkom	111	37	74

Graf č. 2: Výskumná vzorka rozdelená podľa vzdelania

Účasť na výskume bola celkom dobrovoľná. Výskum bol anonymný. Dotazníky boli spracované hromadne po ukončení výskumu. Z osobných dát bolo skúmané: vek, pohlavie a vzdelanie pýtanej osoby. Pre výskumné účely boli doplnené tieto otázky: či sa stretli vo svojom najbližšom okolí so smrťou; či sa respondenti považujú za veriaceho človeka a ak áno, aby bližšie svoju vieru špecifikovali spolu so svojou duchovnou praxou (ako sa ich viera prejavuje v praxi); a nakoniec, čo si myslia, že sa stane s človekom po smrti.

Výber respondentov nebol náhodný. Bol daný ich ochotou spolupracovať a vyplniť oba dotazníky. Dotazníky boli v elektronickej podobe a to v českej a slovenskej verzii. URL adresa týchto dotazníkov bola zaslaná mailom mojim kolegom, kamarátom, známym s poznámkou, či by tento dotazník mohli rozposlať ďalej svojim známym.

Zároveň boli mailom oslovené ústredia všetkých cirkví a náboženských spoločností na Slovensku a boli požiadané o pomoc. Žiadal som ich, či by svojim členom tieto URL adresy mohli mailovou formou rozposlať. Jediná mne známa reakcia bola zo strany Islamskej nadácie na Slovensku, ktorá mi mailom oznámila, že tieto linky vložila na svoju stránku Facebooku a niekoľko moslimov mi tieto dotazníky vyplnili.

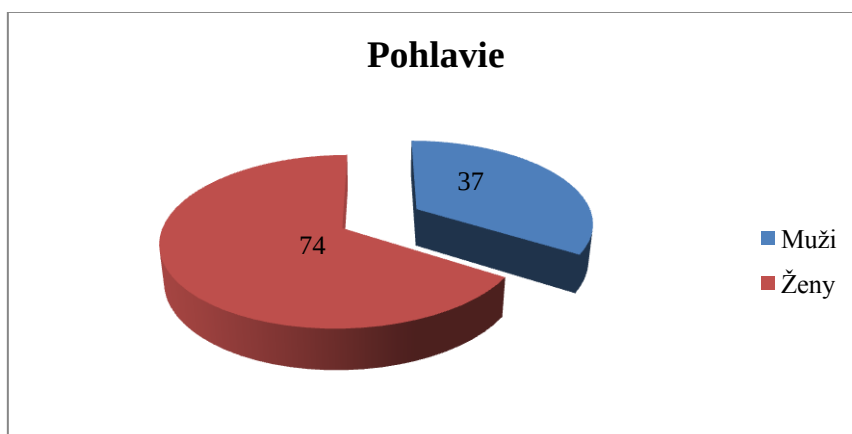
Po ukončení zberu dát boli respondenti rozdelení trikrát na dve skupiny a to na základe kritérií pre potreby výskumu.

A. Prvé delenie bolo kritérium pohlavia. Vznikli tak dve skupiny respondentov skupina č. 1 muži (N37) a skupina č. 2 ženy (N74).

Tabuľka č. 3: Dve skupiny respondentov rozdelených podľa pohlavia – N37, N74

Skupina	Častot'
Muži	37
Ženy	74

Graf č. 3: Dve skupiny respondentov rozdelených podľa pohlavia – N37, N74

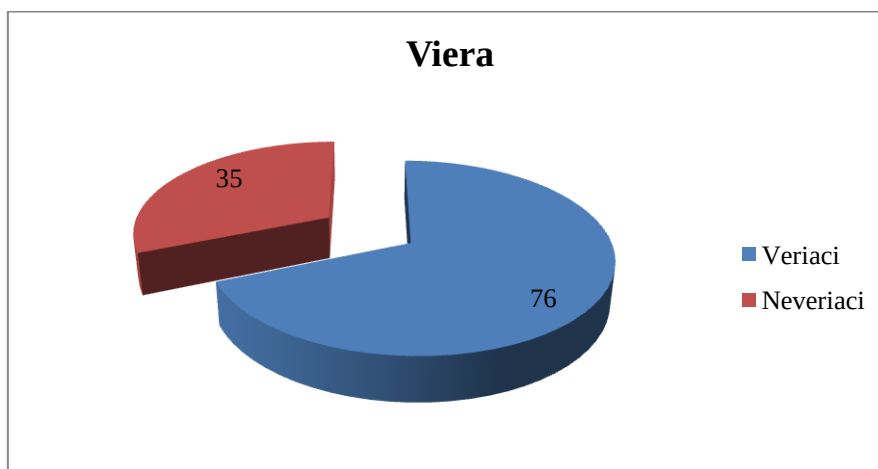

B. Druhé delenie bolo na základe odpovede na otázku: „Považujete sa za veriaceho človeka?“ Vznikli tak dve skupiny respondentov skupina č. 3 veriaci (N76) a skupina č. 4 neveriaci (N35).

Tabuľka č. 4: Dve skupiny respondentov rozdelených podľa kritéria viera na veriacich a neveriacich – N76, N35

Skupina	Častot'
Veriaci	76
Neveriaci	35

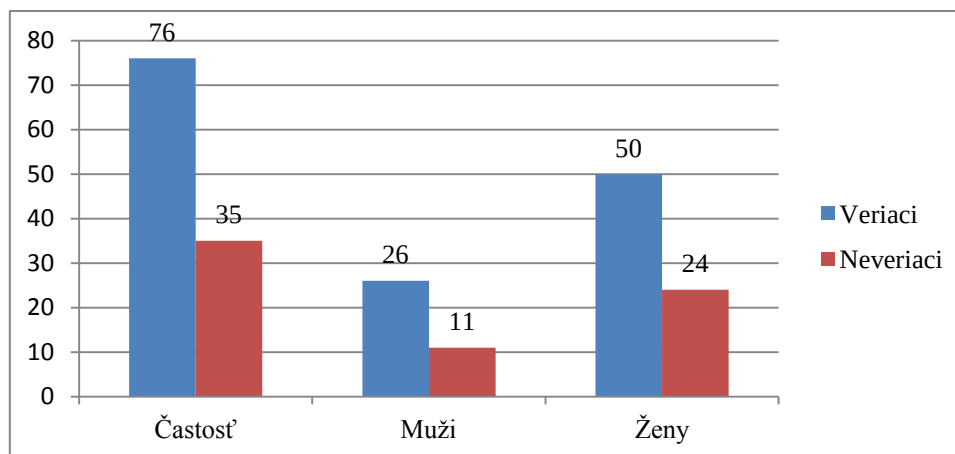
Graf č. 4: Dve skupiny respondentov rozdelených podľa kritéria viera na veriacich a neveriacich – N76, N35

Tabuľka č. 5: Dve skupiny respondentov rozdelených podľa kritéria viera na veriacich a neveriacich – N76, N35 – zastúpenie mužov a žien v jednotlivých skupinách

Skupina	Častosť	Muži	Ženy
Veriaci	76	26	50
Neveriaci	35	11	24

Graf č. 5: Dve skupiny respondentov rozdelených podľa kritéria viera na veriacich a neveriacich – N76, N35 – zastúpenie mužov a žien v jednotlivých skupinách

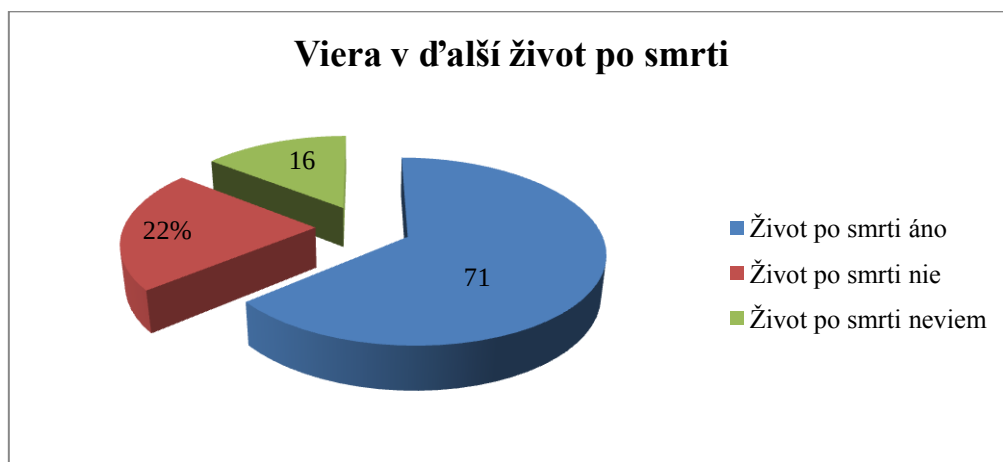
C. Tretie delenie bolo na základe odpovede na otázku: „Čo si myslíte, že sa stane s človekom po smrti?“ Toto delenie bolo na skupinu osôb, ktorí veria, že život po smrti existuje a má pokračovanie (či v kontinuite vedomia alebo skutočnej viery v živote po smrti v metafyzickom význame). Druhá skupina osôb, ktorí smrť považujú za koniec všetkej existencie. Vznikli tak dve skupiny respondentov skupina č. 5 život po smrti

áno (N71) a skupina č. 6 život po smrti nie (N24). V tomto kritériu časť respondentov (N16) odpovedalo neviem. Týchto respondentov som potom nezaradil do výsledkov hodnotenia pre toto kritérium.

Tabuľka č. 6: Tri skupiny respondentov rozdelených podľa kritéria život po smrti áno, život po smrti nie, život po smrti neviem – N71, N24, N16

Skupina	Častosť
Život po smrti áno	71
Život po smrti nie	24
Život po smrti neviem	16

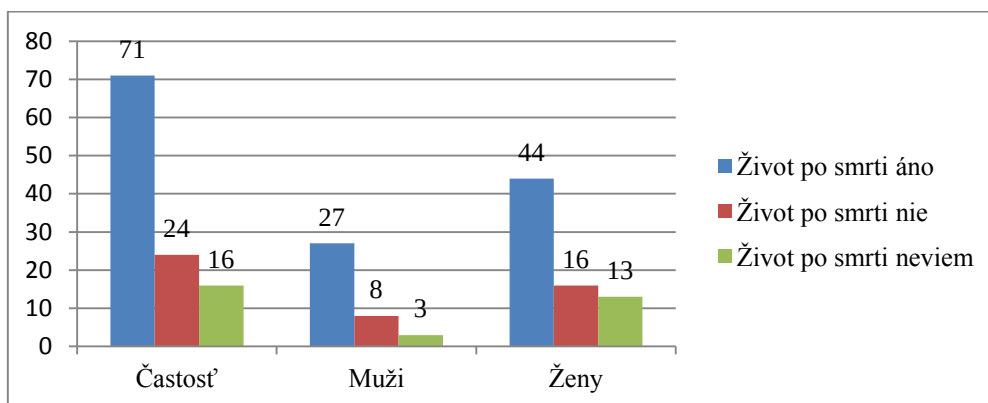
Graf č. 6: Tri skupiny respondentov rozdelených podľa kritéria život po smrti áno, život po smrti nie, život po smrti neviem – N71, N24, N16

Tabuľka č. 7: Tri skupiny respondentov rozdelených podľa kritéria život po smrti áno, život po smrti nie, život po smrti neviem – N71, N24, N16

Skupina	Častosť	Muži	Ženy
Život po smrti áno	71	27	44
Život po smrti nie	24	8	16
Život po smrti neviem	16	3	13

Graf č. 7: Tri skupiny respondentov rozdelených podľa kritéria život po smrti áno, život po smrti nie, život po smrti neviem – N71, N24, N16

7. Použité metódy

Ako som písal v predchádzajúcej kapitole, výskum bol realizovaný dotazníkovou formou prostredníctvom internetu. Každý účastník výskumu vyplňoval dva dotazníky. Testová batéria obsahovala tieto dotazníky: Death Attitude Profile – Revised ("Profil postoja k smrti", Wong, Reker, Gesser 1994) a Coping with Death Scale ("Škála vyrovnávania sa so smrťou/zvládania smrti", Bugen 1980-81).

Pri samotnom vyplňovaní dotazníkov som nebol fyzicky prítomný, preto mal každý dotazník podrobnú inštrukciu s popisom ako ho správne vyplňať. Urobil som to preto, aby sa eliminovali nedorozumenia, a tým sa zároveň zabránilo strate materiálu z dôvodov nehodnotiteľnosti.

Autormi dotazníku **Death Attitude Profile – Revised** (DAP – R "Profil postoja k smrti", 1994) sú Wong, Reker, Gesser. Wong spolu so svojimi spolupracovníkmi rozšíril originálnu verziu DAP (Gesser, Wong, Reker, 1987 – 88), ktorá meria postoje ku smrti. Táto verzia bola rozšírená o pozitívnu dimenziu prijatia smrti. Tento dotazník je teoreticky zakotvený v existencionálnom rámci. V ňom sa predpokladá, že jednotlivé osoby sú motivované k realizácii osobných zmyslov. Tí ľudia, ktorí majú kognitívne spracovaný fakt vlastnej smrteľnosti, budú sami na určitej úrovni akceptovať smrť. Je pravdepodobné, že úzkosť zo smrti a prijatie smrti spolu korelujú. Avšak i v tomto prípade je každý jedinec individuálny. Strach zo smrti nie je izolovaný jav, ale jeho úroveň môže vyjadrovať rozdielne prijímanie smrti. Tento model postojov k smrti, okrem jednotlivých postojov smrti, dáva väčší dôraz na individuálne rozdiely.

Dotazník nebol preložený do slovenského jazyka. Mal som ho iba v jazyku českom, ktorý mi poskytol môj školiteľ spolu s originálnou verziou. Do slovenčiny som si ho preložil sám a pre potreby tohto výskumu aj mierne upravil. Snažil som sa, aby zmysel jednotlivých výrokov korešpondoval s anglickým originálom.

Dotazník sa skladá z 32 položiek. Tieto položky merajú 5 rôznych postojov k smrti. Názvy jednotlivých postojov som nechal tak, ako boli v českom preklade:

- Strach zo smrti – sú to pocity strachu, ktoré sú vyvolané konfrontáciami so smrťou (obsahuje 7 výrokov – otázky číslo: 1, 2, 7, 18, 20, 21, 32 – minimálny počet bodov je 7 a maximálny počet bodov 35). Obsahuje výroky typu:

„Predstava vlastnej smrti vo mne vzbudzuje úzkosť“ alebo „Desí ma fakt, že smrť bude znamenať koniec všetkého toho, čo poznám“.

- Vyhýbanie sa smrti / vyhýbavý postoj ku smrti – je to vyhýbanie sa smrti a to myslením, či hovorením o nej, a to preto, aby sa znížila úzkosť zo smrti (obsahuje 5 výrokov – otázky číslo: 3, 10, 12, 19, 26 – minimálny počet bodov je 5 a maximálny počet bodov 25). Obsahuje výroky typu: „Za každú cenu sa snažím vyvarovať myšlienkam na smrť“, „S témou smrti nechcem mať nič do činenia“.
- Neutrálne prijatie – pozeranie sa na smrť ako na súčasť života (obsahuje 5 výrokov – otázky číslo: 6, 14, 17, 24, 30 – minimálny počet bodov je 5 a maximálny počet bodov 25). Obsahuje výroky typu: „Smrť je prirodzená súčasť života“, „Smrť nie je ani dobrá, ani zlá“.
- Priateľské prijatie / akceptácia – je to pozitívne nazeranie na smrť, ktoré je zakorenené vo viere v šťastný život po smrti (obsahuje 10 výrokov – otázky číslo: 4, 8, 13, 15, 16, 22, 25, 27, 28, 31 – minimálny počet bodov je 10 a maximálny počet bodov 50). Obsahuje výroky, z ktorých vyplýva, že smrťou sa život nekončí, ako napríklad: „Smrť je zjednotenie sa s Bohom a večnou blaženosťou“, „Teším sa na opätovné stretnutie s mojimi milovanými potom, keď zomriem“.
- Únikové prijatie / akceptácia – v ktorom je smrť vítaná ako alternatíva, namiesto života plného bolesti a mizérie, či trápenia (obsahuje 5 výrokov – otázky číslo: 5, 9, 11, 23, 29 – minimálny počet bodov je 5 a maximálny počet bodov 25). Obsahuje výroky, z ktorých vyplýva, že život na zemi je ťažký a po smrti to bude omnoho lepšie, preto sa človek na smrť teší. Napríklad: „Smrť ukončí všetky moje trápenia“, „Smrť je vyslobodením od bolesti a utrpenia“.

Týchto päť rôznych postojov k smrti obsahuje dva pozitívne postoje k smrti (akceptačné subškály) a dva negatívne postoje ku smrti (subškály strachu a vyhýbanie sa smrti). Respondenti označujú svoje odpovede na päť bodovej Likertovej škále (treba poznamenať, že v anglickom origináli tohto dotazníka je sedembodová škála). Táto päťbodová škála siaha od „súhlasím“ (5 bodov) cez „neviem sa rozhodnúť“ (3 body), čo je stredný bod škály, až po „nesúhlasím“ (1 bod) na opačnom konci. Získané skóre pre každú subškálu sú sčítané zvlášť. Celkové skóre nemá žiadnu výpovednú hodnotu. Vyššie skóre v každej subškále znamená

vyšší strach zo smrti, väčšiu akceptáciu smrti, väčšie vyhýbanie sa smrti atď. (Reimer, 2007, s. 86-88).

Ďalšou použitou testovou metódou Bugenova (1980 – 81) **Coping with Death Scale** (CDS, Škála vyrovnávania sa so smrťou/zvládania smrti). Na Slovensku tento dotazník pokiaľ je mi známe nebol použitý. Českú verziu tohto dotazníka som obdržal od svojho školiteľa. Preložil som ju do slovenčiny.

Túto Bugenovu škálu pôvodne vyplňali účastníci, ktorí absolvovali kurzy zamerané na vzdelávanie o smrti. Mala hodnotiť schopnosť ich zvládania smrti, ktorá bola obsahom týchto kurzov.

Dotazník obsahuje 30 položiek, na základe ktorých sa má zistiť úroveň schopností zvládať smrť. A to ako smrť vlastnú, tak i smrť druhých. Participanti označujú svoje odpovede na Likertovej škále od 1 (= vôbec nesúhlasím) do 7 (= celkom súhlasím). CDS sa zameriava na postoje voči smrti zo širšieho uhlu pohľadu. Meria ako pozitívne, tak i negatívne postoje a to ako voči vlastnej smrti, tak i voči zomieraniu ostatných. K názorom účastníkov dotazníka na smrť a ich pocitov zo smrti, položky v CDS hodnotia špecifické správanie sa, týkajúce sa smrti.

Výsledkom je suma všetkých 30 položiek, z ktorých otázky č. 13 a č. 24 sa skórujú opačne. V tomto dotazníku je minimum bodov 30 a maximálne je možné dosiahnuť 210 bodov. Čím je celkové skóre vyššie, tým sú lepšie schopnosti respondenta zvládať smrť. CDS je preto vhodným nástrojom na meranie širokej škály postojov, ktoré sa vzťahujú k smrti. Najmä k tým, ktoré sa týkajú kompetencie zvládať smrť (Reimer, 2007, s. 83).

Všetky použité dotazníky sú súčasťou tejto práce ako príloha. Okrem vyplnenia týchto dotazníkov, mali respondenti odpovedať na otázky ohľadne veku, pohlavia, vzdelania, ako aj toho, či sa stretli vo svojom najbližšom okolí so smrťou, či sa považujú za veriaceho človeka (v zmysle akéhokoľvek náboženstva alebo spirituality) a ak áno, aby bližšie špecifikovali svoju vieru spolu so svojou duchovnou praxou (ako sa ich viera prejavuje v praxi). Nakoniec čo si myslia, že sa stane s človekom po smrti.

8. Metóda spracovaných dát

Dotazníky boli vyhodnotené na základe pokynov vedúceho práce. Do spracovania boli zahrnuté všetky vyplnené dotazníky a žiaden nebol vyradený.

Údaje z dotazníkov boli zadane do programu Microsoft Office Excel a spracované do tabuliek a grafov.

Použitá bola korelačná štatistika, biseriálna korelácia, kde bolo nutné prepočítať koreláciu medzi dosiahnutým skóre buď v jednotlivých dotazníkoch, alebo v jednotlivých dimenziách.

Reiterová (2004, s. 35) uvádza, že koreláciu pre metrické dáta sa používajú k určeniu, či rozdielu v nameraných hodnotách dvoch premenných, ktoré sú vo vzájomnom vzťahu, či korelujú. Toto rozhodnutie je možné pomocou korelačného koeficientu (r). Ten určuje stupeň vzťahu medzi dvoma premennými a je vyjadrovaný hodnotou medzi 0 a 1 (-1). Ak $r = 0$, to znamená, že medzi premennými nie je žiadny vzťah. Úplná pozitívna závislosť je označená $r = 1$, a úplne negatívna závislosť je keď $r = -1$. S nárastom hodnoty r od 0 k 1 (-1) sa miera vzťahu znižuje. V psychologickom výskume korelácia medzi 0 až 0,2 musí byť posudzovaná opatrne a k vyvodzovaniu nejakých záverov sú minimálne užitočné.

V tejto práci však mám iba jednu veličinu z dvoch, ktoré chcem korelovať, nameranú kvantitatívne. Druhá je alternatívna náhodná veličina. Tento problém sa dá vyriešiť tak, že si kvantitatívny znak premením na alternatívny. Preto, aby sa mi neznížila presnosť budem používať biseriálnu koreláciu, ktorej koeficient sa označuje r_{bis} a počíta sa podľa vzorca:

$$r_{bis} = \frac{M_p - M_q \cdot \sqrt{p \cdot q}}{s}$$

Kde M_p je priemer všetkých nameraných hodnôt u osôb, ktoré majú alternatívny znak v pozitívnom smere, M_q je priemer všetkých nameraných hodnôt u osôb, ktoré majú alternatívny znak v negatívnom smere, s je smerodajná odchýlka hodnôt kvantitatívneho znaku, p je relatívna častosť osôb, ktoré majú alternatívny znak v pozitívnom smere a q je relatívna častosť osôb, ktoré majú alternatívny znak v negatívnom smere. Pre p a q platí, $p+q=1$ (Reiterová, 2004).

Ďalej som použil parametrické štatistické testy. Ide o testy pomocou, ktorých sa overuje významnosť rozdielu medzi dvoma veličinami (Reiterová, 2004, s. 48). V tejto práci som použil pre overenie významnosti rozdielu F-test a Studentov t-test.

Reiterová (2006, s. 37) píše, že F – test sa používa na testovanie hypotézy o populačnom rozptyle. Umožňuje určiť ako signifikantný je rozdiel medzi dvoma rozptylmi. Používa sa v prípade, keď potrebujeme rozhodnúť o tom, aký druh Studentov t – testu použijeme. Fisherovo F, P ($F \leq f$) (1) je pravdepodobnosť, ktorá sa zrovnáva s hladinou významnosti α . Pokiaľ je $P < 0,05$ existuje signifikantný rozdiel medzi rozptylmi sledovaných výberov. Signifikantný rozdiel tiež zistíme porovnaním F a F krit (1) – ak je **F > F krit (1)** potom je signifikantný rozdiel medzi rozptylmi. Výsledok Fisherova F testu ovplyvňuje výber Studentovho t-testu. Pri preukázaní signifikantného rozdielu medzi rozptylmi sledovaných výberov použije k zisteniu rozdielov medzi priemerami Studentov t - test s nerovnosťou rozptylov. V opačnom prípade použijeme test s rovnosťou rozptylov.

Studentov t - test sú testy významnosti rozdielov dvoch priemerov (Reiterová, Statistické metódy, 2004).

Pokiaľ nie je uvedené inak, štatistiky som spracovával na hladine významnosti $\alpha = 0,05$.

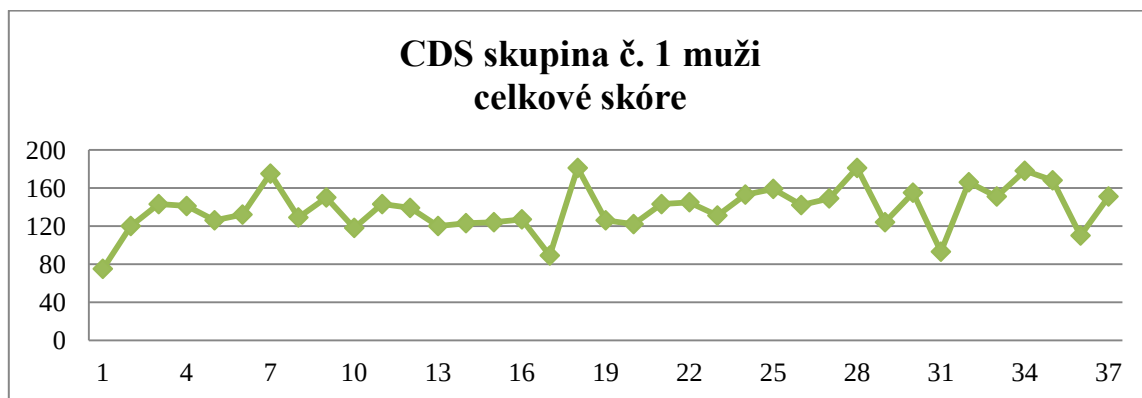
9. Výsledky výskumu

9.1. Základné výsledky CDS.

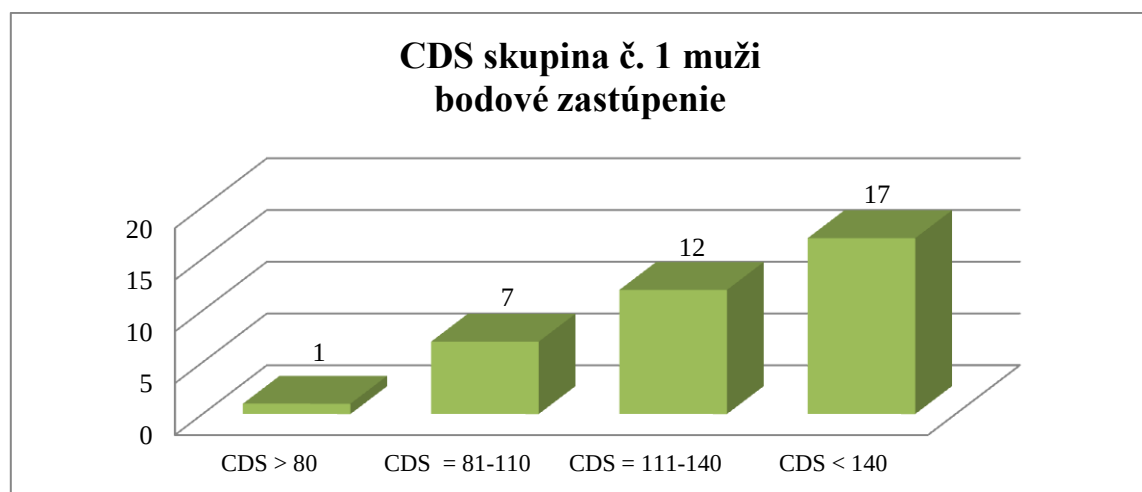
Tabuľka č. 8: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 1 – muži (N37)

Aritmeticky priemer	134,5
Smerodajná odchýlka	26,1
Medián	138
Modus	151
Minimálna hodnota	75
Maximálna hodnota	181

Graf č. 8: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 1 – muži (N37) – celkové skóre

Graf č. 9: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 1 – muži (N37) – bodové zastúpenie

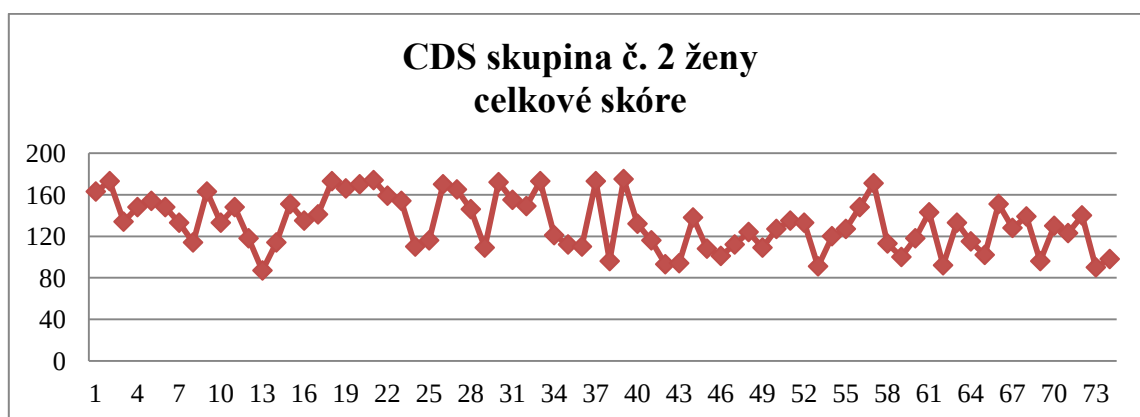
Získané dáta z Dotazníkov CDS (Bugen, 1980-81) u respondentov skupiny č. 1 boli zaznačené do tabuľky, ktorá je v prílohe č.6. Graf č. 9 ukazuje mieru strachu zo smrti

všetkých respondentov v skupine č. 1 (N37). Čím je vyššie skóre, tým lepšie sú schopnosti respondenta zvládnuť strach zo smrti. CDS > 80 bodov, t.j. nízke bodové hodnotenie dosiahlo 3% respondentov; skóre CDS 81 – 110 bodov, stredné pásmo, dosiahlo 19% účastníkov výskumu; 32% opýtaných dosiahlo dobrých výsledkov, CDS 111 – 140 bodov; nakoniec výborných výsledkov dosiahlo 46% vzorku respondentov CDS <140.

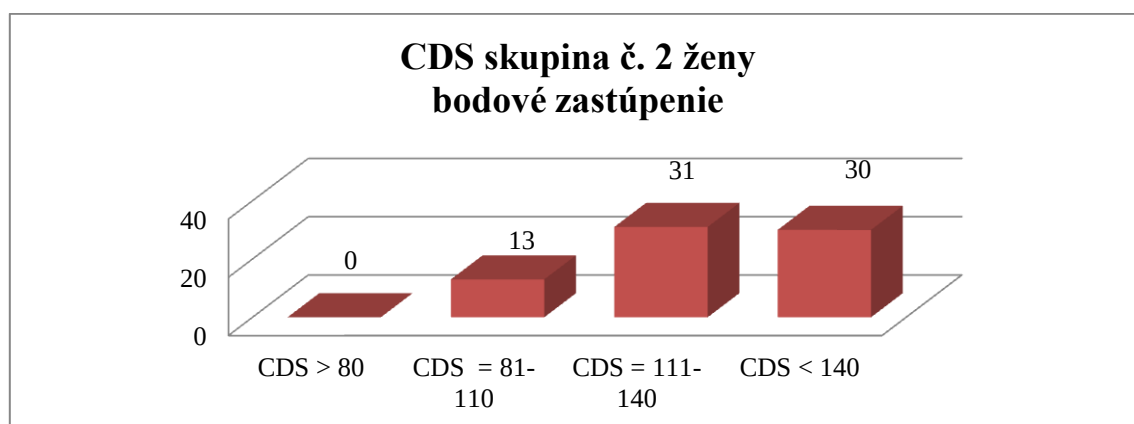
Tabuľka č. 9: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 2 – ženy (N74)

Aritmeticky priemer	134
Smerodajná odchýlka	24,9
Medián	131,5
Modus	118
Minimálna hodnota	87
Maximálna hodnota	181

Graf č. 10: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 2 – ženy (N74) – celkové skóre

Graf č. 11: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 2 – ženy (N74) – bodové zastúpenie

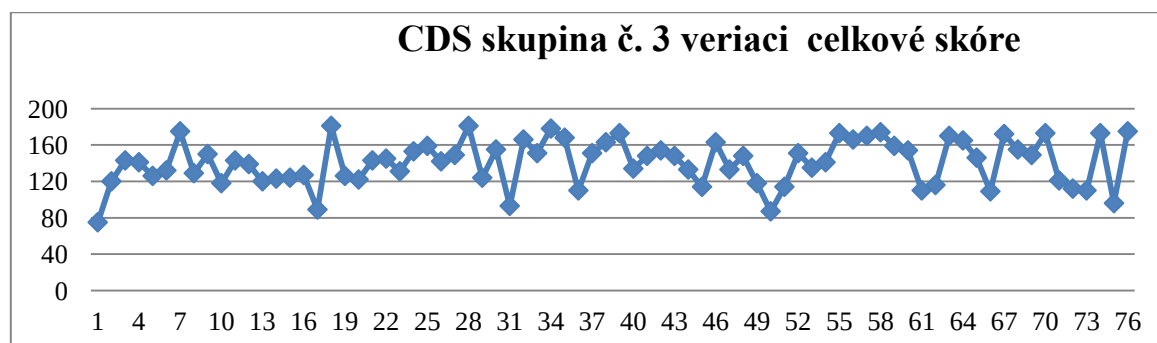

Získané dáta z Dotazníkov CDS (Bugen, 1980-81) u respondentov skupiny č. 2 boli zaznačené do tabuľky, ktorá je v prílohe č.6. Graf č. 11 ukazuje mieru strachu zo smrti všetkých respondentov v skupine č. 2 (N74). Čím je vyššie skóre, tým lepšie sú schopnosti respondenta zvládnuť strach zo smrti. CDS > 80 bodov, t.j. nízke bodové hodnotenie dosiahlo 0% respondentov; skóre CDS 81 – 110 bodov, stredné pásmo, dosiahlo 18% účastníkov výskumu; 42% opýtaných dosiahlo dobrých výsledkov, CDS 111 – 140 bodov; nakoniec výborných výsledkov dosiahlo 40% vzorku respondentov CDS <140.

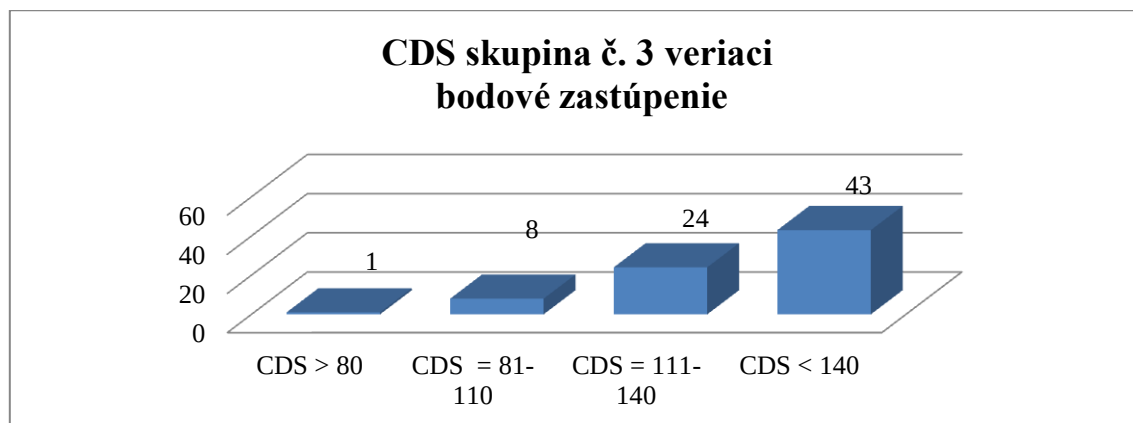
Tabuľka č. 10: Výstupy dotazníka CDS skupina č 3 – veriaci (N76)

Aritmeticky priemer	140,8
Smerodajná odchýlka	24,8
Medián	143
Modus	173
Minimálna hodnota	75
Maximálna hodnota	181

Graf č. 12: Výstupy dotazníka CDS skupina č 3 – veriaci (N76) – celkové skóre

Graf č. 13: Výstupy dotazníka CDS skupina č 3 – veriaci (N76) – bodové zastúpenie

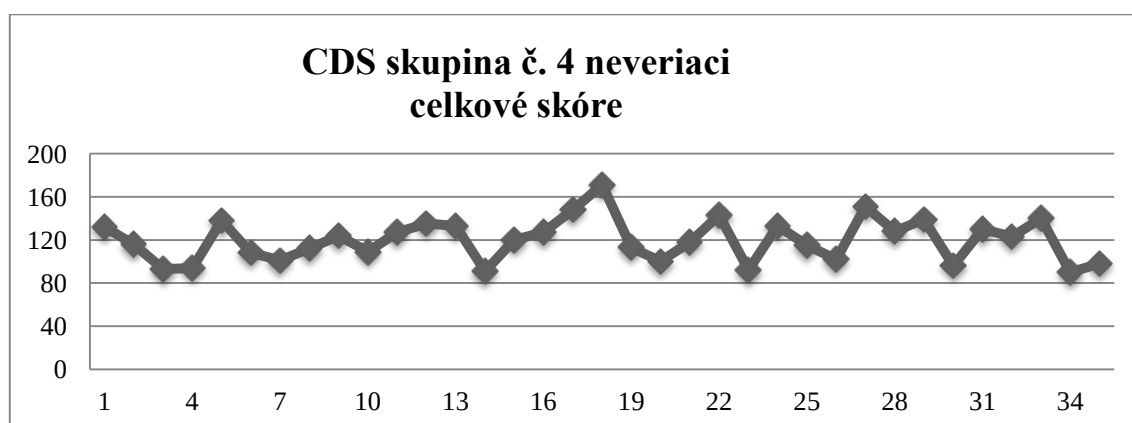

Získané dáta z Dotazníkov CDS (Bugen, 1980-81) u respondentov skupiny č. 3 boli zaznačené do tabuľky, ktorá je v prílohe č.6. Graf č. 13 ukazuje mieru strachu zo smrti všetkých respondentov v skupine č. 3 (N76). Čím je vyššie skóre, tým lepšie sú schopnosti respondenta zvládnuť strach zo smrti. CDS > 80 bodov, t.j. nízke bodové hodnotenie dosiahlo 1% respondentov; skóre CDS 81 – 110 bodov, stredné pásmo, dosiahlo 10% účastníkov výskumu; 32% opýtaných dosiahlo dobrých výsledkov, CDS 111 – 140 bodov; nakoniec výborných výsledkov dosiahlo 57% vzorku respondentov CDS <140.

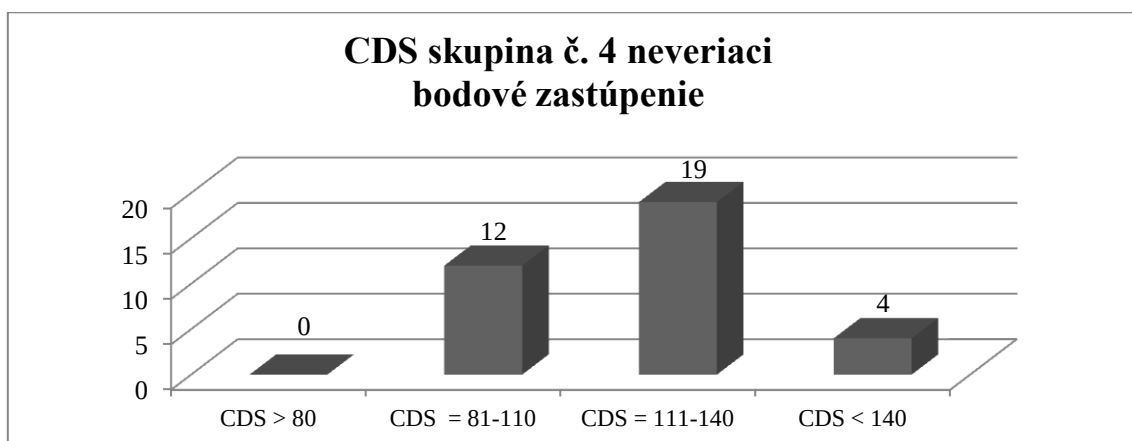
Tabuľka č. 11: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 4 – neveriaci (N35)

Aritmeticky priemer	119,8
Smerodajná odchýlka	19,8
Medián	120
Modus	127
Minimálna hodnota	90
Maximálna hodnota	171

Graf č. 14: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 4 – neveriaci (N35) – celkové skóre

Graf č. 15: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 4 – neveriaci (N35) – bodové zastúpenie

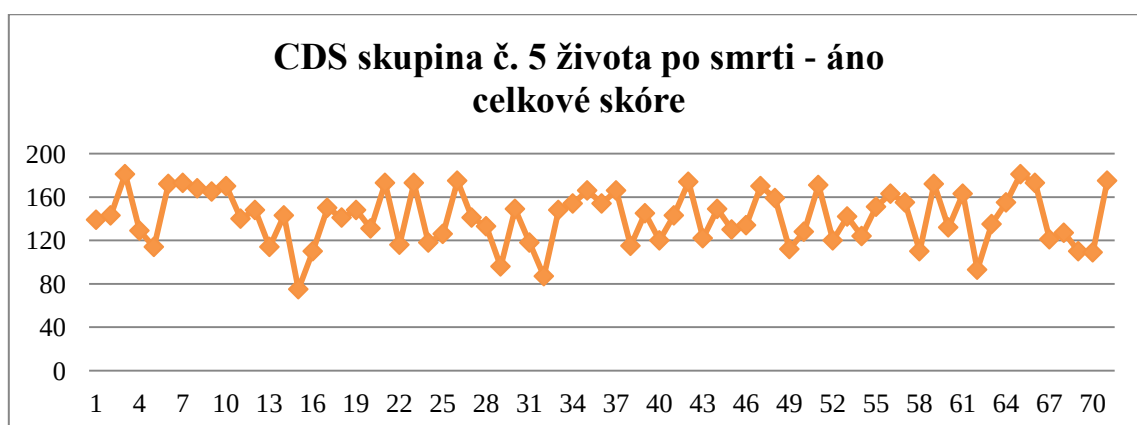

Získané dáta z Dotazníkov CDS (Bugen, 1980-81) u respondentov skupiny č. 4 boli zaznačené do tabuľky, ktorá je v prílohe č.6. Graf č. 15 ukazuje mieru strachu zo smrti všetkých respondentov v skupine č. 4 (N35). Čím je vyššie skóre, tým lepšie sú schopnosti respondenta zvládnuť strach zo smrti. CDS > 80 bodov, t.j. nízke bodové hodnotenie dosiahlo 0% respondentov; skóre CDS 81 – 110 bodov, stredné pásmo, dosiahlo 34% účastníkov výskumu; 54% opýtaných dosiahlo dobrých výsledkov, CDS 111 – 140 bodov; nakoniec výborných výsledkov dosiahlo 12% vzorku respondentov CDS <140.

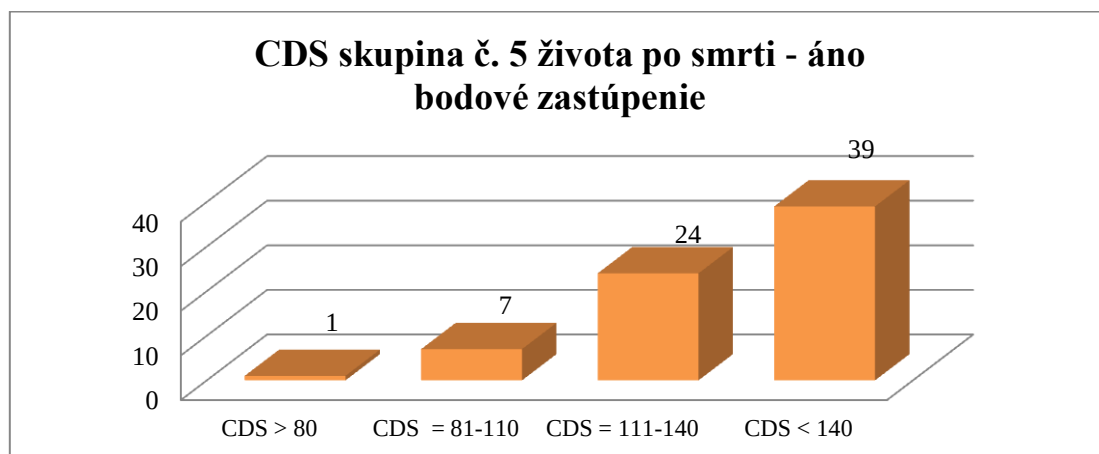
Tabuľka č. 12: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 5 – život po smrti áno (N71)

Aritmetický priemer	141,6
Smerodajná odchýlka	24,94
Medián	143
Modus	173
Minimálna hodnota	75
Maximálna hodnota	181

Graf č. 16: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 5 – život po smrti áno (N71) – celkové skóre

Graf č. 17: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 5 – život po smrti áno (N71) – bodové zastúpenie

Získané dáta z Dotazníkov CDS (Bugen, 1980-81) u respondentov skupiny č. 5 boli zaznačené do tabuľky, ktorá je v prílohe č.6. Graf č. 17 ukazuje mieru strachu zo smrti všetkých respondentov v skupine č. 5 (N71). Čím je vyššie skóre, tým lepšie sú schopnosti respondenta zvládnuť strach zo smrti. CDS > 80 bodov, t.j. nízke bodové hodnotenie dosiahlo 1% respondentov; skóre CDS 81 – 110 bodov, stredné pásmo, dosiahlo 10% účastníkov výskumu; 34% opýtaných dosiahlo dobrých výsledkov, CDS 111 – 140 bodov; nakoniec výborných výsledkov dosiahlo 55% vzorku respondentov CDS <140.

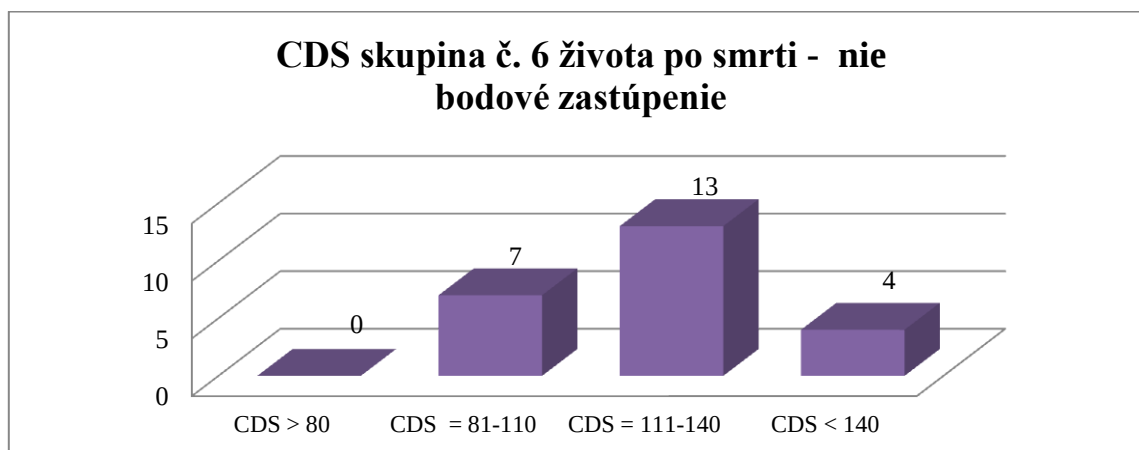
Tabuľka č. 13: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 6 – život po smrti nie (N24)

Aritmeticky priemer	121,42
Smerodajná odchýlka	20,45
Medián	123,5
Modus	133
Minimálna hodnota	89
Maximálna hodnota	159

Graf č. 18: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 6 – život po smrti nie (N24) – celkové skóre

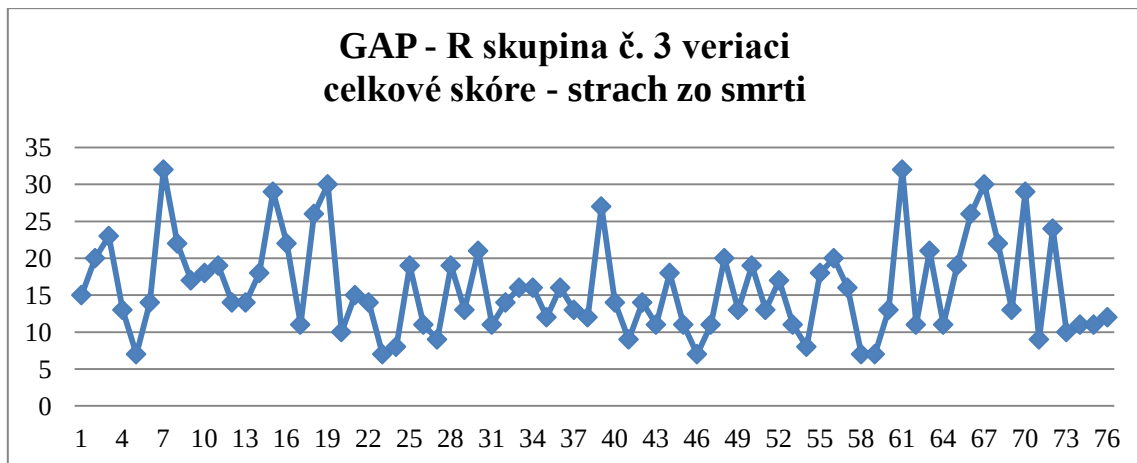
Graf č. 19: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 6 – život po smrti nie (N24) – bodové zastúpenie

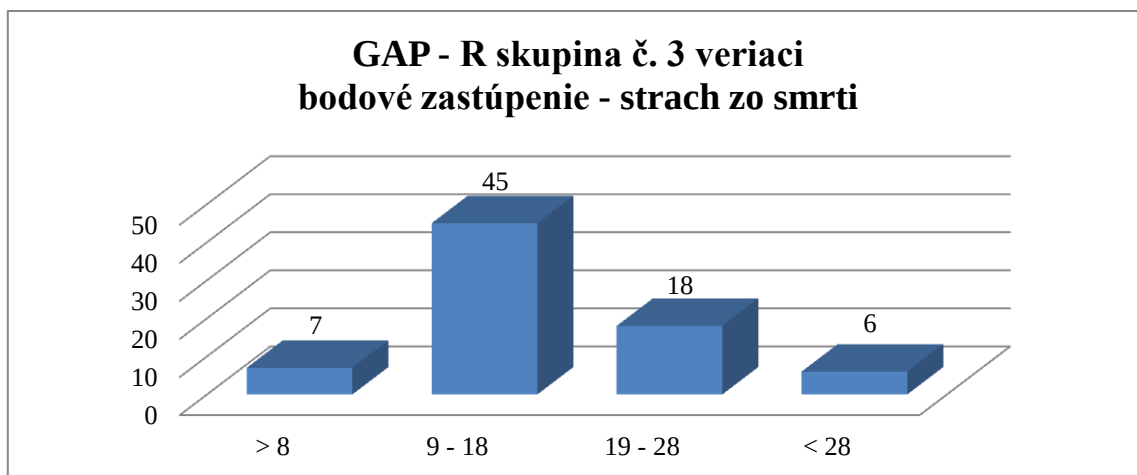
Získané dáta z Dotazníkov CDS (Bugen, 1980-81) u respondentov skupiny č. 6 boli zaznačené do tabuľky, ktorá je v prílohe č.6. Graf č. 19 ukazuje mieru strachu zo smrti všetkých respondentov v skupine č. 6 (N24). Čím je vyššie skóre, tým lepšie sú schopnosti respondenta zvládnuť strach zo smrti. CDS > 80 bodov, t.j. nízke bodové hodnotenie dosiahlo 0% respondentov; skóre CDS 81 – 110 bodov, stredné pásmo, dosiahlo 29% účastníkov výskumu; 54% opýtaných dosiahlo dobrých výsledkov, CDS 111 – 140 bodov; nakoniec výborných výsledkov dosiahlo 17% vzorku respondentov CDS <140.

9.2. Základné výsledky GAP – R – negatívne postoje ku smrti

Graf č. 20: Výstupy dotazníka GAP – R subškála strach zo smrti skupina č. 3 – veriaci (N76)
– celkové skóre

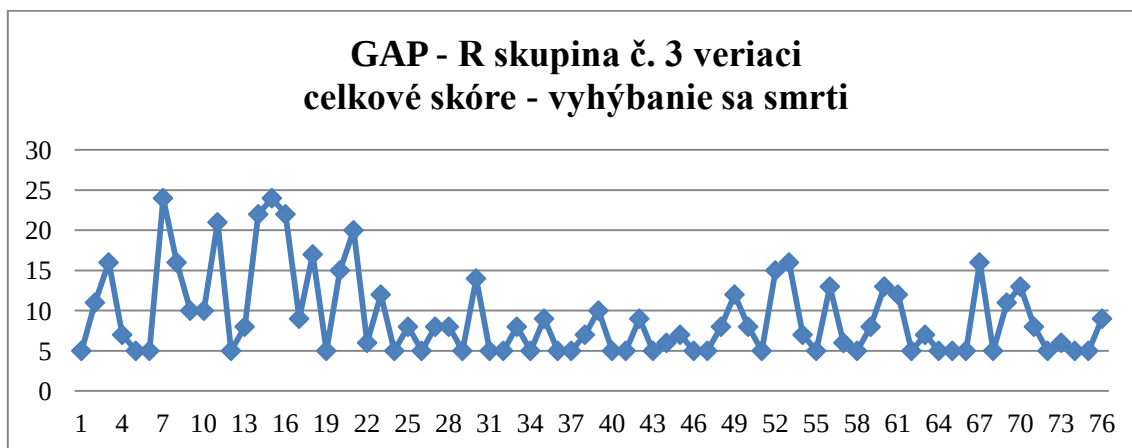

Graf č. 21 Výstupy dotazníka GAP – R subškála strach zo smrti skupina č. 3 – veriaci (N76)
– bodové zastúpenie

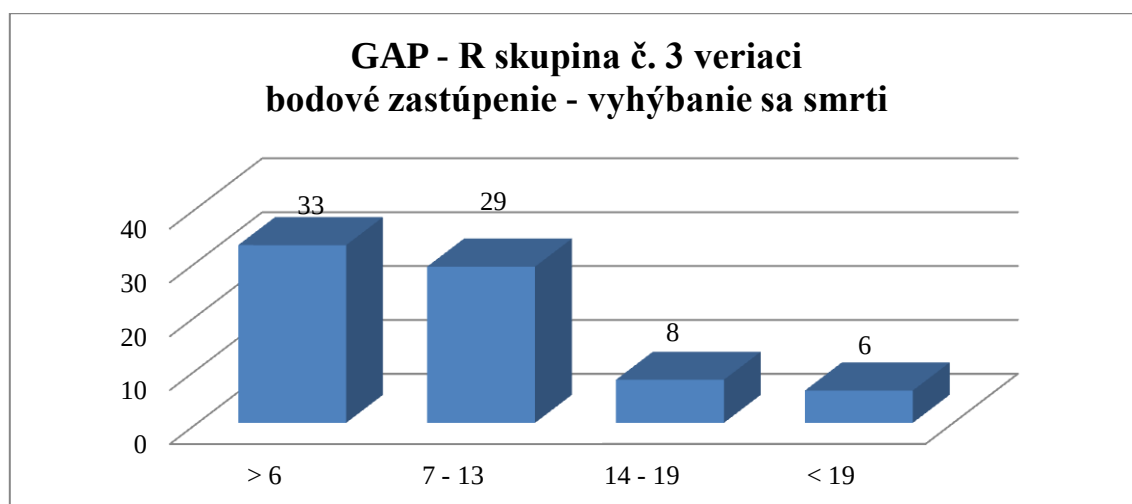

Získané dáta z Dotazníkov GAP – R (Wong, Reker, Gesser, 1994) u respondentov skupiny č. 3 boli zaznačené do tabuľky, ktorá je v prílohe č.6. Graf č. 21 ukazuje subškálu strach zo smrti všetkých respondentov v skupine č. 3 (N76). Čím je vyššie skóre v subškále, to znamená vyšší strach zo smrti. GAP - R > 8 bodov, t.j. nízke bodové hodnotenie a nízky strach zo smrti dosiahlo 9% respondentov; skóre 9 – 18 bodov, stredné pásmo, dosiahlo 59% účastníkov výskumu; 24% opýtaných dosiahlo výsledok 19 – 28 bodov; nakoniec 8% respondentov dosiahlo < 28, čo znamená vysoký strach zo smrti.

Graf č. 22: Výstupy dotazníka GAP – R subškála vyhýbanie sa smrti skupina č. 3 – veriaci (N76) – celkové skóre

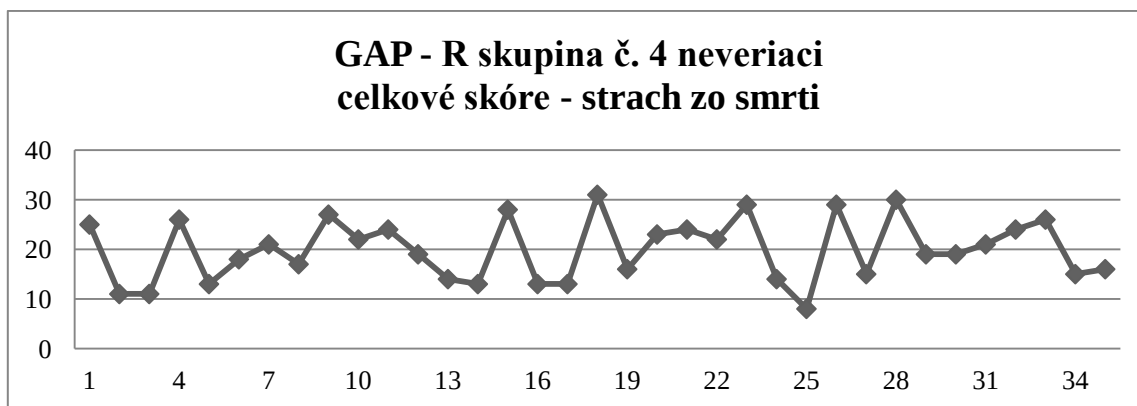

Graf č. 23: Výstupy dotazníka GAP – R subškála vyhýbanie sa smrti skupina č. 3 – veriaci (N76) – bodové zastúpenie

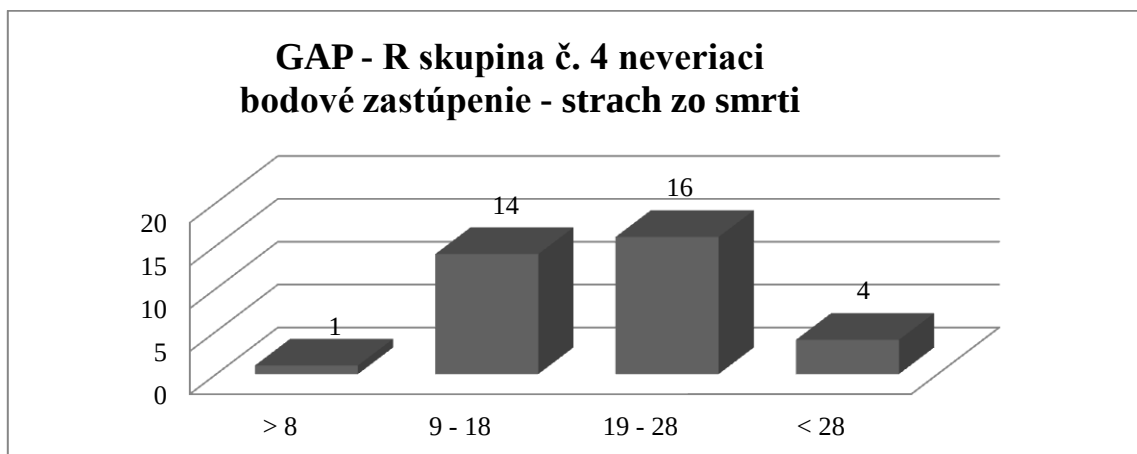

Získané dáta z Dotazníkov GAP – R (Wong, Reker, Gesser, 1994) u respondentov skupiny č. 3 boli zaznačené do tabuľky, ktorá je v prílohe č.6. Graf č. 23 ukazuje subškálu vyhýbanie sa smrti všetkých respondentov v skupine č. 3 (N76). Čím je vyššie skóre v subškále, to znamená vyšší negatívny postoj ku smrti – vyhýbanie sa smrti. GAP - R > 6 bodov, t.j. nízke bodové hodnotenie a nízku tendenciu vyhýbať sa smrti dosiahlo 43% respondentov; skóre 7 – 13 bodov, stredné pásmo, dosiahlo 38% účastníkov výskumu; 11% opýtaných dosiahlo výsledok 14 – 19 bodov; nakoniec 8% respondentov dosiahlo < 19, čo znamená vysoký negatívny postoj ku smrti – vyhýbanie sa smrti.

Graf č. 24: Výstupy dotazníka GAP – R subškála strach zo smrti skupina č. 4 – neveriaci (N35) – celkové skóre

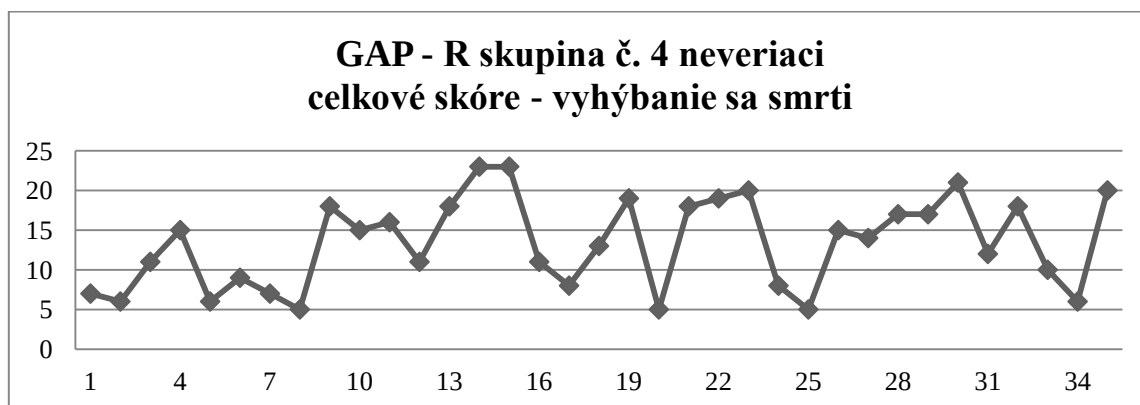

Graf č. 25: Výstupy dotazníka GAP – R subškála strach zo smrti skupina č. 4 – neveriaci (N35) – bodové zastúpenie

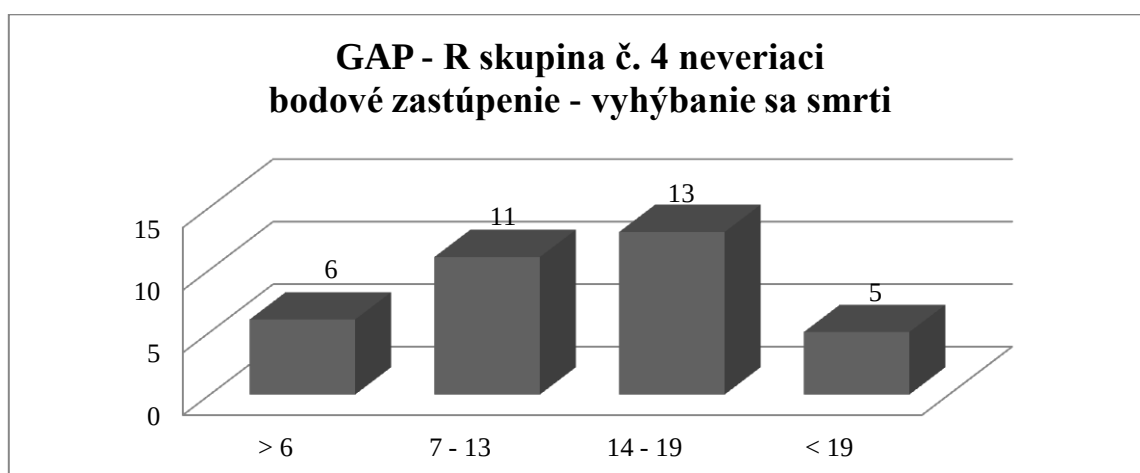

Získané dáta z Dotazníkov GAP – R (Wong, Reker, Gesser, 1994) u respondentov skupiny č. 4 boli zaznačené do tabuľky, ktorá je v prílohe č. 6. Graf č. 25 ukazuje subškálu strach zo smrti všetkých respondentov v skupine č. 4 (N35). Čím je vyššie skóre v subškále, to znamená vyšší strach zo smrti. GAP - R > 8 bodov, t.j. nízke bodové hodnotenie a nízky strach zo smrti dosiahlo 3% respondentov; skóre 9 – 18 bodov, stredné pásmo, dosiahlo 40% účastníkov výskumu; 46% opýtaných dosiahlo výsledok 19 – 28 bodov; nakoniec 11% respondentov dosiahlo < 28, čo znamená vysoký strach zo smrti.

Graf č. 26: Výstupy dotazníka GAP – R subškála vyhýbanie sa smrti skupina č. 4 – neveriaci (N35) – celkové skóre

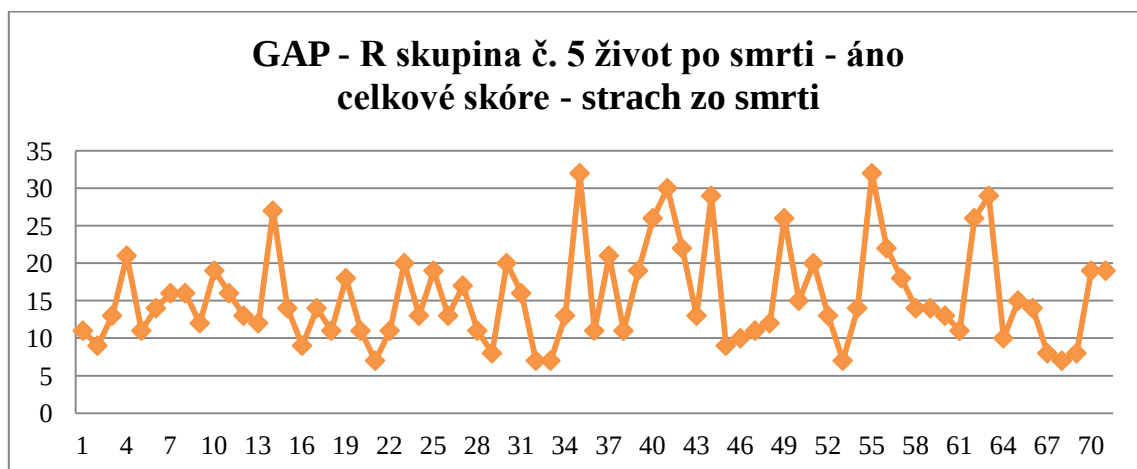

Graf č. 27: Výstupy dotazníka GAP – R subškála vyhýbanie sa smrti skupina č. 4 – neveriaci (N35) – bodové zastúpenie

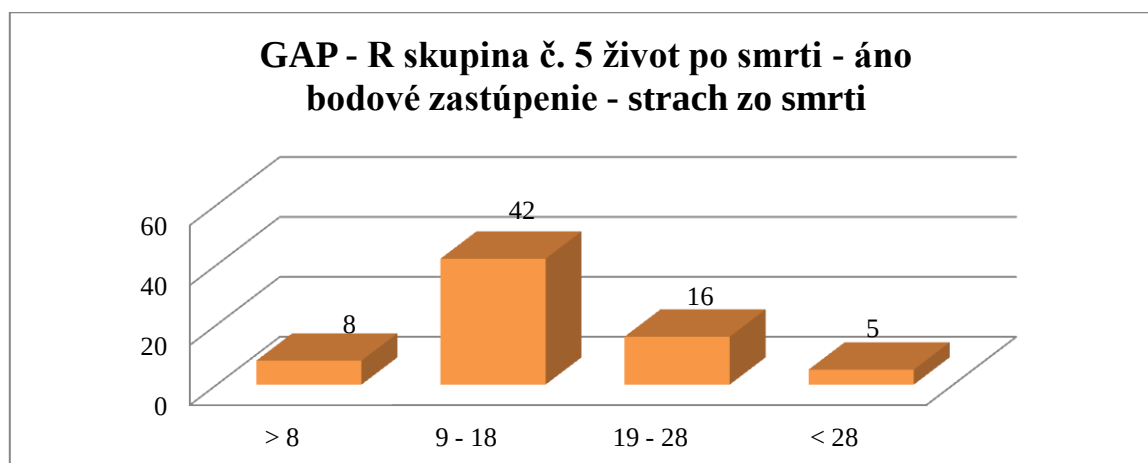

Získané dáta z Dotazníkov GAP – R (Wong, Reker, Gesser, 1994) u respondentov skupiny č. 4 boli zaznačené do tabuľky, ktorá je v prílohe č. 6. Graf č. 27 ukazuje subškálu vyhýbanie sa smrti všetkých respondentov v skupine č. 4 (N35). Čím je vyššie skóre v subškále, to znamená vyšší negatívny postoj ku smrti – vyhýbanie sa smrti. GAP - R > 6 bodov, t.j. nízke bodové hodnotenie a nízku tendenciu vyhýbať sa smrti dosiahlo 17% respondentov; skóre 7 – 13 bodov, stredné pásmo, dosiahlo 32% účastníkov výskumu; 37% opýtaných dosiahlo výsledok 14 – 19 bodov; nakoniec 14% respondentov dosiahlo < 19, čo znamená vysoký negatívny postoj ku smrti – vyhýbanie sa smrti.

Graf č. 28: Výstupy dotazníka GAP – R subškála strach zo smrti skupina č. 5 – život po smrti áno (N71) – celkové skóre

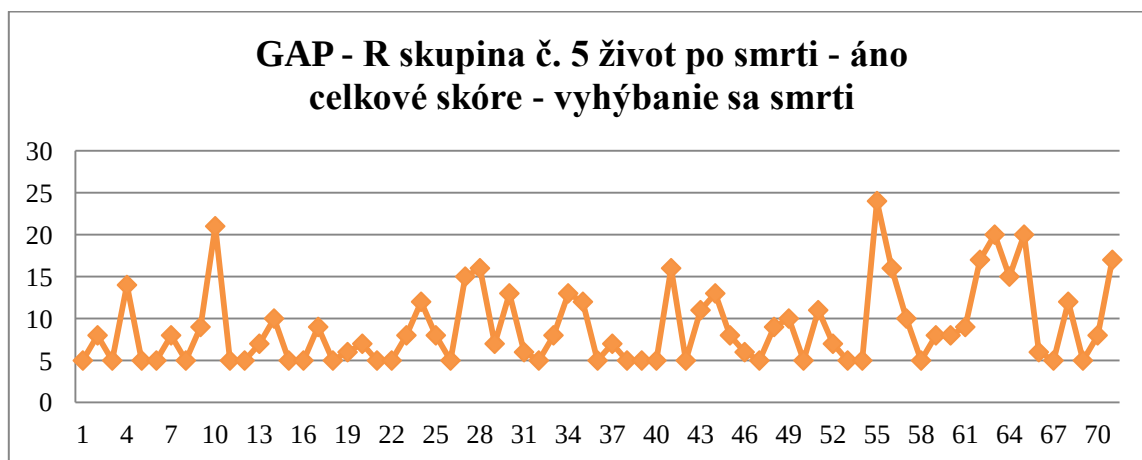

Graf č. 29: Výstupy dotazníka GAP – R subškála strach zo smrti skupina č. 5 – život po smrti áno (N71) – bodové zastúpenie

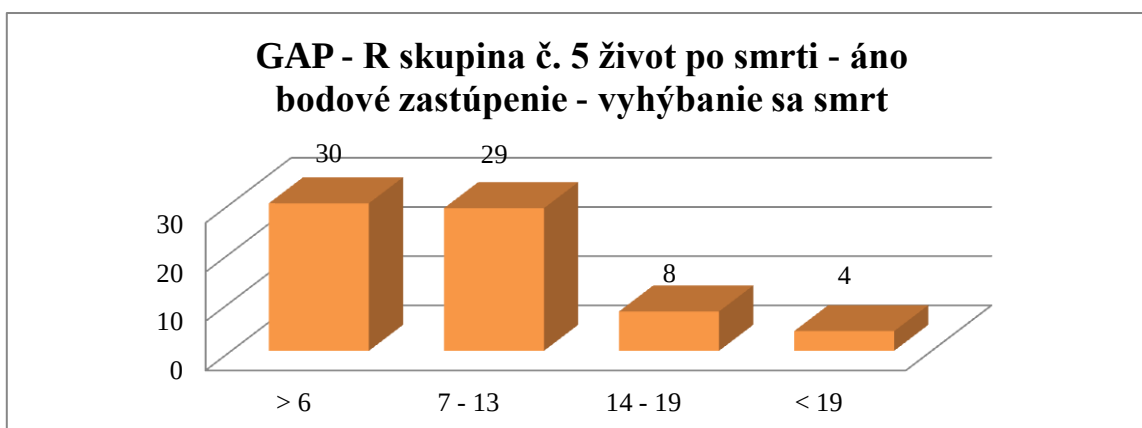

Získané dáta z Dotazníkov GAP – R (Wong, Reker, Gesser, 1994) u respondentov skupiny č. 5 boli zaznačené do tabuľky, ktorá je v prílohe č. 6. Graf č. 29 ukazuje subškálu strach zo smrti všetkých respondentov v skupine č. 5 (N71). Čím je vyššie skóre v subškále, to znamená vyšší strach zo smrti. GAP - R > 8 bodov, t.j. nízke bodové hodnotenie a nízky strach zo smrti dosiahlo 11% respondentov; skóre 9 – 18 bodov, stredné pásmo, dosiahlo 59% účastníkov výskumu; 23% opýtaných dosiahlo výsledok 19 – 28 bodov; nakoniec 7% respondentov dosiahlo < 28, čo znamená vysoký strach zo smrti.

Graf č. 30: Výstupy dotazníka GAP – R subškála vyhýbanie sa smrti skupina č. 5 – život po smrti áno (N71) – celkové skóre

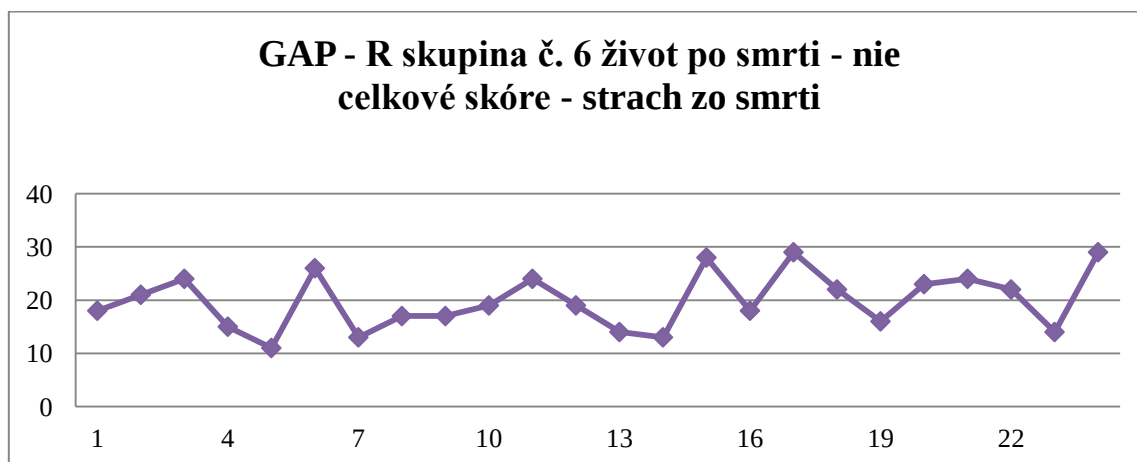

Graf č. 31: Výstupy dotazníka GAP – R subškála vyhýbanie sa smrti skupina č. 5 – život po smrti áno (N71) – bodové zastúpenie

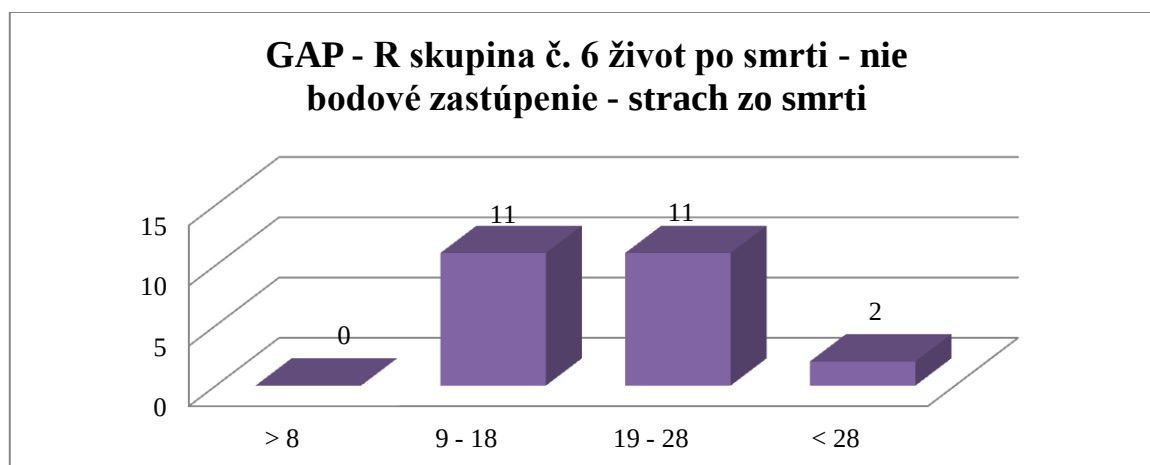

Získané dáta z Dotazníkov GAP – R (Wong, Reker, Gesser, 1994) u respondentov skupiny č. 5 boli zaznačené do tabuľky, ktorá je v prílohe č. 6. Graf č. 31 ukazuje subškálu vyhýbanie sa smrti všetkých respondentov v skupine č. 5 (N71). Čím je vyššie skóre v subškále, to znamená vyšší negatívny postoj ku smrti – vyhýbanie sa smrti. GAP - R > 6 bodov, t.j. nízke bodové hodnotenie a nízku tendenciu vyhýbať sa smrti dosiahlo 42% respondentov; skóre 7 – 13 bodov, stredné pásmo, dosiahlo 41% účastníkov výskumu; 11% opýtaných dosiahlo výsledok 14 – 19 bodov; nakoniec 6% respondentov dosiahlo < 19, čo znamená vysoký negatívny postoj ku smrti – vyhýbanie sa smrti.

Graf č. 32: Výstupy dotazníka GAP – R subškála strach zo smrti skupina č. 6 – život po smrti nie (N24) – celkové skóre

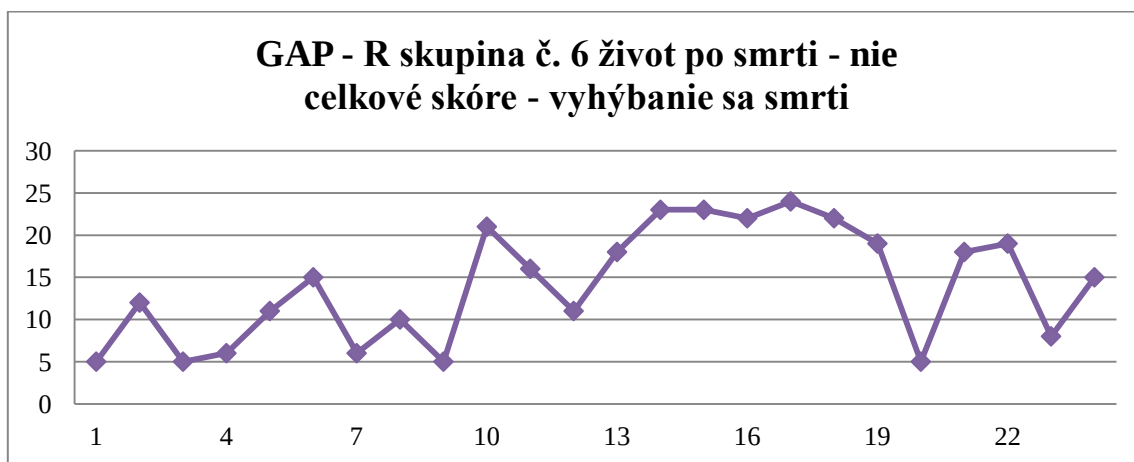

Graf č. 33: Výstupy dotazníka GAP – R subškála strach zo smrti skupina č. 6 – život po smrti nie (N24) – bodové zastúpenie

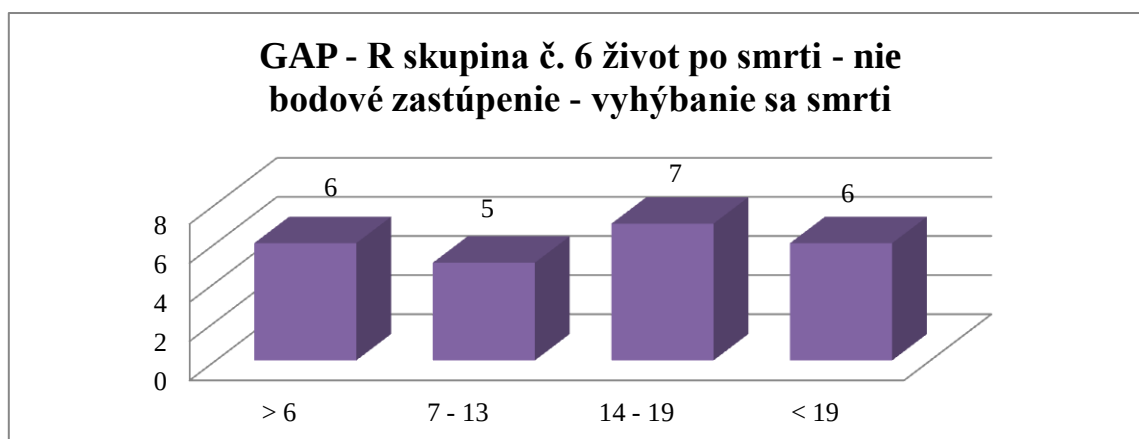

Získané dáta z Dotazníkov GAP – R (Wong, Reker, Gesser, 1994) u respondentov skupiny č. 6 boli zaznačené do tabuľky, ktorá je v prílohe č. 6. Graf č. 33 ukazuje subškálu strach zo smrti všetkých respondentov v skupine č. 6 (N24). Čím je vyššie skóre v subškále, to znamená vyšší strach zo smrti. GAP - R > 8 bodov, t.j. nízke bodové hodnotenie a nízky strach zo smrti dosiahlo 0% respondentov; skóre 9 – 18 bodov, stredné pásmo, dosiahlo 46% účastníkov výskumu; 46% opýtaných dosiahlo výsledok 19 – 28 bodov; nakoniec 8% respondentov dosiahlo < 28, čo znamená vysoký strach zo smrti.

Graf č. 34: Výstupy dotazníka GAP – R subškála vyhýbanie sa smrti skupina č. 6 – život po smrti nie (N24) – celkové skóre

Graf č. 35: Výstupy dotazníka GAP – R subškála vyhýbanie sa smrti skupina č. 6 – život po smrti nie (N24) – bodové zastúpenie

Získané dáta z Dotazníkov GAP – R (Wong, Reker, Gesser, 1994) u respondentov skupiny č. 6 boli zaznačené do tabuľky, ktorá je v prílohe č. 6. Graf č. 35 ukazuje subškálu vyhýbanie sa smrti všetkých respondentov v skupine č. 6 (N24). Čím je vyššie skóre v subškále, to znamená vyšší negatívny postoj ku smrti – vyhýbanie sa smrti. GAP - R > 6 bodov, t.j. nízke bodové hodnotenie a nízku tendenciu vyhýbať sa smrti dosiahlo 25% respondentov; skóre 7 – 13 bodov, stredné pásmo, dosiahlo 21% účastníkov výskumu; 29% opýtaných dosiahlo výsledok 14 – 19 bodov; nakoniec 25% respondentov dosiahlo < 19, čo znamená vysoký negatívny postoj ku smrti – vyhýbanie sa smrti.

9.3. Komparácia

9.3.1. Komparácia pre skupinu č. 3 a skupinu č. 4 – dotazník CDS

V mojom výskume som chcel zistiť či medzi veriacimi ľuďmi v Boha a neveriacimi ľuďmi v Boha, teda medzi skupinou č. 3 a skupinou č.4 existuje štatisticky významný rozdiel v zvládaní smrti (meral ho dotazník CDS).

Najskôr musím previesť výpočet Dvojvýberového Fisherova F-testu a na základe jeho výsledku sa rozhodnem, aký Studentov t-test použijem.

Tabuľka č. 14: Popisná štatistika výstupov pre skupinu č. 3 a skupinu č. 4 – dotazník CDS

POPISNÁ ŠTATISTIKA			
Skupina č. 3 – CDS		Skupina č. 4 - CDS	
Str. hodnota	140,803	Str. hodnota	119,8
Chyba str. hodnoty	2,84019	Chyba str. hodnoty	3,34282
Medián	143	Medián	120
Modus	173	Modus	127
Smer. odchýlka	24,7602	Smer. odchýlka	19,7764
Rozptyl výberu	613,067	Rozptyl výberu	391,106
Špicatosť	-0,4155	Špicatosť	-0,2754
Šikmosť	-0,4079	Šikmosť	0,33475
#ODKAZ!	106	#ODKAZ!	81
Minimum	75	Minimum	90
Maximum	181	Maximum	171
Súčet	10701	Súčet	4193
Počet	76	Počet	35
Hladina spoľahlivosti (95,0%)	5,65795	Hladina spoľahlivosti (95,0%)	6,79343

Po výpočte Dvojvýberovho Fisherovho F testu som dostal nasledujúcu tabuľku:

Tabuľka č. 15: Dvojvýberový F-test pre rozptyl pre skupinu č. 3 a skupinu č. 4 – dotazník CDS

Dvojvýberový F-test pre rozptyl		
	Skupina č. 3	Skupina č. 4
Str. hodnota	140,8026	119,8
Rozptyl	613,0672	391,1059
Pozorovania	76	35
Rozdiel	75	34
F	1,567522	

P(F<=f) (1)	0,074049	
F krit (1)	1,668784	

V mojom výskume je $F < F_{\text{krit}}(1) = F \mathbf{1,568} < F_{\text{krit}}(1) \mathbf{1,669}$, z toho vyplýva, že k ďalším výpočtom v tomto prípade použijem Studentov dvojvýberový t-test s rovnosťou rozptylov.

Tabuľka č. 16: Studentov dvojvýberový t-test s rovnosťou rozptylov pre skupinu č. 3 a skupinu č. 4 – dotazník CDS

Dvojvýberový t-test s rovnosťou rozptylov		
	Skupina č. 3	Skupina č. 4
Str. hodnota	140,8026	119,8
Rozptyl	613,0672	391,1059
Pozorovania	76	35
Spoločný rozptyl	543,8316	
Hyp. rozdiel str. hodnôt	0	
Rozdiel	109	
t Stat	4,408805	
P(T<=t) (1)	1,22E-05	
t krit (1)	1,658953	
P(T<=t) (2)	2,45E-05	
t krit (2)	1,981967	

Reiterová (2006, s. 39) píše, že vypočítanú hodnotu Studentova t (t stat) v absolútnej hodnote porovnáme s hodnotou t krit (2), ktorá predstavuje tabuľkovú kritickú hodnotu. Ak je: **|t stat| > t krit(2)**, potom je signifikantný rozdiel v priemeroch sledovaných výberov.

V mojom výskume $|t \text{ stat}| > t \text{ krit}(2)$, **|t stat| 4,409 > t krit(2) 1,982**. Z toho vyplýva, že je signifikantný rozdiel medzi skupinou č. 3 a skupinou č. 4 vo zvládaní smrti v dotazníku CDS. Pôvodný predpoklad, že ľudia veriaci v Boha budú lepšie zvládať smrť sa nepotvrdil.

9.3.2. Komparácia pre skupinu č. 1 a skupinu č. 2 – dotazník CDS

V mojom výskume som chcel zistiť, či medzi mužmi a ženami, teda medzi skupinou č. 1 a skupinou č. 2 existuje rozdiel. A to, že ženy budú dosahovať štatisticky významne štatisticky významne nižšieho bodového skóre v dotazníku CDS.

Najskôr musím previesť výpočet Dvojvýberového Fisherova F-testu a na základe jeho výsledku sa rozhodnem, aký Studentov t-test použijem.

Tabuľka č. 17: Popisná štatistika výstupov pre skupinu č. 1 a skupinu č. 2 – dotazník CDS

POPISNÁ ŠTATISTIKA			
Skupina č. 1 - CDS		Skupina č. 2 - CDS	
Str. hodnota	134,541	Str. hodnota	134
Chyba str. hodnoty	4,28535	Chyba str. hodnoty	2,89838
Medián	138	Medián	131,5
Modus	151	Modus	118
Smer. odchýlka	26,0668	Smer. odchýlka	24,9328
Rozptyl výberu	679,478	Rozptyl výberu	621,644
Špicatosť	-0,5587	Špicatosť	-0,8454
Šikmosť	-0,3272	Šikmosť	0,07637
#ODKAZ!	106	#ODKAZ!	94
Minimum	75	Minimum	87
Maximum	181	Maximum	181
Súčet	4978	Súčet	9916
Počet	37	Počet	74
Hladina spoľahlivosti (95,0%)	8,6911	Hladina spoľahlivosti (95,0%)	5,77646

Po výpočte Dvojvýberovho Fisherovho F-testu som dostal nasledujúcu tabuľku.

Tabuľka č. 18: Dvojvýberový F-test pre rozptyl pre skupinu č. 1 a skupinu č. 2 – dotazník CDS

Dvojvýberový F-test pre rozptyl		
	Skupina č. 1 - CDS	Skupina č. 2 - CDS
Str. hodnota	134,5405	134
Rozptyl	679,4775	621,6438
Pozorovania	37	74
Rozdiel	36	73
F	1,093033	
P(F<=f) (1)	0,366342	
F krit (1)	1,57841	

V mojom výskume je $F < F_{\text{krit}}(1) = \mathbf{F\ 1,093} < \mathbf{F_{krit}(1)\ 1,578}$, z toho vyplýva, že k ďalším výpočtom v tomto prípade použijem Studentov dvojvýberový t-test s rovnosťou rozptylov.

Tabuľka č. 19: Studentov dvojvýberový t-test s rovnosťou rozptylov pre skupinu č. 1 a skupinu č. 2 – dotazník CDS

Dvojvýberový t-test s rovnosťou rozptylov		
	Skupina č. 1 - CDS	Skupina č. 2 – CDS
Str. hodnota	134,5405	134
Rozptyl	679,4775	621,6438
Pozorovania	37	74
Spoločný rozptyl	640,7449	
Hyp. rozdiel str. hodnôt	0	
Rozdiel	109	
t Stat	0,106057	
P(T<=t) (1)	0,457866	
t krit (1)	1,658953	
P(T<=t) (2)	0,915732	
t krit (2)	1,981967	

V mojom výskume $|t \text{ stat}| > t \text{ krit}(2)$, $|t \text{ stat}|$ **0,106** > **t krit(2) 1,982**. Z toho vyplýva, že nie je signifikantný rozdiel medzi skupinou č.1 a skupinou č. 2 v dosiahnutom skóre v dotazníku CDS. Pôvodný predpoklad, že ženy budú mať nižšie bodové skóre sa potvrdil.

9.3.3. Komparácia pre skupinu č. 5 a skupinu č. 6 – dotazník CDS

V mojom výskume som chcel zistiť, či medzi ľuďmi, ktorí veria, že život po smrti pokračuje a medzi ľuďmi, ktorí veria v opak, teda medzi skupinou č. 5 a skupinou č. 6 existuje rozdiel. A to, či ľudia, ktorí veria, že život po smrti pokračuje budú štatisticky významne vyššie skórovať v dotazníku CDS.

Najskôr musím previesť výpočet Dvojvýberového Fisherova F-testu a na základe jeho výsledku sa rozhodnem, aký Studentov t-test použijem.

Tabuľka č. 20: Popisná štatistika výstupov pre skupinu č. 5 a skupinu č. 6 – dotazník CDS

POPISNÁ ŠTATISTIKA			
Skupina č. 5 – CDS		Skupina č. 6 – CDS	
Str. hodnota	141,268	Str. hodnota	121,417
Chyba str. hodnoty	2,96003	Chyba str. hodnoty	4,17416
Medián	143	Medián	123,5
Modus	173	Modus	133

Smer. odchýlka	24,9416	Smer. odchýlka	20,4491
Rozptyl výberu	622,085	Rozptyl výberu	418,167
Špicatosť	-0,5259	Špicatosť	-0,8246
Šikmosť	-0,3438	Šikmosť	-0,0137
#ODKAZ!	106	#ODKAZ!	70
Minimum	75	Minimum	89
Maximum	181	Maximum	159
Súčet	10030	Súčet	2914
Počet	71	Počet	24
Hladina spoľahlivosti (95,0%)	141,268	Hladina spoľahlivosti (95,0%)	121,417

Po výpočte Dvojvýberovho Fisherovho F-testu som dostal nasledujúcu tabuľku.

Tabuľka č. 21: Dvojvýberový F-test pre rozptyl pre skupinu č. 5 a skupinu č. 6 – dotazník CDS

Dvojvýberový F-test pre rozptyl		
	<i>Ano</i>	<i>Nie</i>
Str. hodnota	141,2676	121,4167
Rozptyl	622,0845	418,1667
Pozorovania	71	24
Rozdiel	70	23
F	1,487647	
P(F<=f) (1)	0,143677	
F krit (1)	1,850294	

V mojom výskume je $F < F_{krit}(1) = F \mathbf{1,488} < F_{krit}(1) \mathbf{1,850}$, z toho vyplýva že k ďalším výpočtom v tomto prípade použijem Studentov dvojvýberový t-test s rovnosťou rozptylov.

Tabuľka č. 22: Studentov dvojvýberový t-test s rovnosťou rozptylov pre skupinu č. 5 a skupinu č. 6 – dotazník CDS

Dvojvýberový t-test s rovnosťou rozptylov		
	<i>Ano</i>	<i>Nie</i>
Str. hodnota	141,2676	121,4167
Rozptyl	622,0845	418,1667
Pozorovania	71	24
Spoločný rozptyl	571,6532	
Hyp. rozdiel str. hodnôt	0	
Rozdiel	93	
t Stat	3,516315	
P(T<=t) (1)	0,000339	

t krit (1)	1,661404	
P(T<=t) (2)	0,000679	
t krit (2)	1,985802	

V mojom výskume $|t_{stat}| > t_{krit}(2)$, **$|t_{stat}| 3,516 > t_{krit}(2) 1,986$** . Z toho vyplýva, že je signifikantný rozdiel medzi skupinou č. 5 a skupinou č. 6 v dosiahnutom skóre v dotazníku CDS. Pôvodný predpoklad, že ľudia, ktorí veria, že život po smrti pokračuje budú štatisticky významne vyššie skórovať v dotazníku CDS sa nepotvrdil.

9.4. Korelácie

Predpoklady o vzťahoch medzi jednotlivými negatívnymi postojmi k smrti v dotazníku GAP – R a dvojicami skupín č. 3 a č. 4; a skupín č. 5 a č. 6 vyšetříme pomocou biseriálnej korelácie.

Ako som písal vyššie dotazník GAP – R meria 5 rôznych postojov k smrti. Tieto postoje sa dajú rozdeliť na dva negatívne postoje k smrti, dva pozitívne postoje k smrti a jeden neutrálny postoj k smrti. Medzi negatívne postoje smrti patria: strach zo smrti a vyhýbanie sa smrti; medzi pozitívne postoje smrti patria: priateľské prijatie a únikové prijatie; medzi neutrálny postoj k smrti patrí neutrálne prijatie.

V mojom výskume na to, aby som zodpovedal na stanové hypotézy som pokračoval tak, že vyhodnotený dotazník GAP – R som oddelil na otázky skúmajúce negatívne postoje k smrti (príloha č. 6) a na základe získaných výsledkov som počítal jednotlivé korelácie.

9.4.1. Korelácia pre skupinu č. 3 a skupinu č. 4 – dotazník GAP – R

Najskôr bolo potrebné previesť alternatívne znaky (viera v Boha – áno; viera v Boha – nie) na znak pozitívneho alebo negatívneho smeru. Viera v Boha – áno bol znak pozitívneho smeru a viera v Boha – nie bol znak negatívneho smeru. Na základe tohto údaje som vypočítal biseriálny koeficient a to za pomoci vzorca, ktorý som uviedol a vysvetlil vyššie (str. 52).

Tabuľka č. 23: Hodnoty pre skupinu č. 3 a skupinu č. 4 – na výpočet biseriálneho koeficientu – dotazník GAP – R – negatívne postoje smrti

Hodnoty pre skupinu č. 3 a skupinu č. 4 – na výpočet biseriálneho koeficientu	
M_p	12,58
M_q	16,60
S	7,35
P	0,69
Q	0,31

Korelácia $r_{bis} = - 0,31$. Z toho vyplýva, že medzi považovaním sa za neveriaceho človeka a negatívnymi postojmi k smrti v dotazníku GAP – R nie je pozitívna korelácia.

9.4.2. Korelácia pre skupinu č. 5 a skupinu č. 6 – dotazník GAP – R

Najskôr bolo potrebné previesť alternatívne znaky (viera v pokračujúci život po smrti – áno; viera v pokračujúci život po smrti – nie) na znak pozitívneho alebo negatívneho smeru. Viera v pokračujúci život po smrti – áno bol znak pozitívneho smeru a viera v pokračujúci život po smrti - nie bol znak negatívneho smeru. Na základe tohto údaju som vypočítal biseriálny koeficient a to za pomoci vzorca, ktorý som uviedol a vysvetlil vyššie (str. 52).

Tabuľka č. 24: Hodnoty pre skupinu č. 5 a skupinu č. 6 – na výpočet biseriálneho koeficientu – dotazník GAP – R – negatívne postoje smrti

Hodnoty pre skupinu č. 5 a skupinu č. 6 – na výpočet biseriálneho koeficientu	
M_p	16,68
M_q	17,60
S	6,85
P	0,75
Q	0,25

Výsledok je $r_{bis} = - 0,28$. Z toho vyplýva, že medzi presvedčením, že ďalší život po smrti nie je a negatívnymi postojmi k smrti v dotazníku GAP – R nie je pozitívna korelácia.

10. K platnosti hypotéz

Pre túto prácu som si stanovil 5 hypotéz H1 – H5.

H 1: Ľudia, ktorí veria v Boha, dosahujú štatisticky významne vyššie skóre na škále Zvládania smrti (merané CDS) ako ľudia, ktorí v Boha neveria.

Pomocou štatistickej analýzy som zistil, že je signifikantný rozdiel medzi skupinou č. 3 a skupinou č. 4 (rozdelenie na str. 45) vo výsledku dotazníka CDS ($t_{\text{stat}} 4,409 > t_{\text{krit}}(2) 1,982$ – tabuľka č.16, na strane 70).

Hypotéza sa **potvrdila**.

H 2: Ľudia, ktorí veria, že život po smrti pokračuje, dosahujú štatisticky významne vyššie skóre na škále Zvládania smrti (merané CDS), než ľudia, ktorí veria v opačnú alternatívu.

Pomocou štatistickej analýzy som zistil, že nie je signifikantný rozdiel medzi skupinou č. 1 a skupinou č. 2 (rozdelenie na str. 45) vo výsledku dotazníka CDS ($t_{\text{stat}} 0,106 > t_{\text{krit}}(2) 1,982$ – tabuľka č.19, na strane 72).

Hypotéza sa **nepotvrdila**.

H 3: Ženy na škále Zvládania smrti (merané CDS), dosahujú štatisticky významne nižšie skóre oproti mužom.

Pomocou štatistickej analýzy som zistil, že je signifikantný rozdiel medzi skupinou č. 5 a skupinou č. 6 (rozdelenie na str. 46) vo výsledku dotazníka CDS ($t_{\text{stat}} 3,516 > t_{\text{krit}}(2) 1,986$ – tabuľka č.22: na strane 73).

Hypotéza sa **potvrdila**.

H 4: Existuje štatisticky významná pozitívna korelácia medzi negatívnymi postojmi k smrti, meranými dotazníkom „Profil postoja k smrti“ a považovaním sa za neveriaceho človeka.

Na základe štatistickej analýzy môžem povedať, že medzi negatívnymi postojmi k smrti, meranými dotazníkom „Profil postoja k smrti“ a považovaním sa za neveriaceho človeka nebola štatisticky nájdená pozitívna korelácia ($r_{bis} = - 0,31$).

Hypotéza sa **nepotvrdila**.

H 5: Existuje štatisticky významná pozitívna korelácia medzi presvedčením, že ďalší život po smrti nie je a negatívnymi postojmi k smrti meranými dotazníkom „Profil postoja k smrti“.

Na základe štatistickej analýzy môžem povedať, že medzi presvedčením, že ďalší život po smrti nie je a negatívnymi postojmi k smrti meranými dotazníkom „Profil postoja k smrti“ nebola štatisticky nájdená pozitívna korelácia ($r_{bis} = - 0,28$).

Hypotéza sa **nepotvrdila**.

11. Diskusia

Cieľom mojej práce bolo zmapovať oblasť výsostne osobnú. Postoje a zvládanie smrti u ľudí, ktorí sa považujú za veriacich (N76) - a je jedno k akému náboženstvu, duchovnému smeru alebo viere sa prikláňajú a medzi ľuďmi, ktorí neveria (N35) žiadnej bytosti, ktorú by mohli nazvať Boh. Po prvé som skúmal, či miera zvládania strachu je ovplyvnená vierou. Ďalej som skúmal, či strach zo smrti je menší u tých, ktorí veria v pokračovanie života po smrti (N71), ako u tých, ktorí veria v opak (N24). Zaujímalo ma, či pohlavie mužské (N37) alebo ženské (N74) má nejaký vplyv na zvládanie smrti. Vymedzil som si päť hypotéz a mojou úlohou ich bolo vyvrátiť alebo potvrdiť.

Tento výskum prebiehal elektronickou formou. Odoslal som URL adresu s výskumom na viac ako 300 adries. Spolu s mojimi známymi aj na oficiálne úrady všetkých cirkví a náboženských spoločností, ktoré sú na Slovensku. Výskum bol v dvoch jazykových mutáciách - v slovenskom jazyku a v českom jazyku. Do tohto výskumu sa dobrovoľne zapojilo 111 respondentov. Všetky dotazníky, z ktorých som mal zaznamenané odpovede boli použiteľné, lebo elektronický dotazník bol naprogramovaný tak, že ak na niektorú otázku respondent neodpovedal, tak ho na to program upozornil. Dotazník sa nedal poslať pokiaľ nebol celý vyplnený. V opačnom prípade bola jediná možnosť výskum ukončiť. Preto som nemal žiaden dotazník, ktorý by nebol použiteľný. Anonymita respondentov bola dodržaná, program zberu dát nezaznamenával žiadne iné údaje okrem údajov zapísaných v dotazníku.

H 1: Ľudia, ktorí veria v Boha, dosahujú štatisticky významne vyššie skóre na škále Zvládania smrti (merané CDS) ako ľudia, ktorí v Boha neveria. Táto hypotéza sa potvrdila. I v niektorých zahraničných výskumoch sa potvrdil tento fakt. Napríklad Yalom (2006, s. 61) píše o tom, že niekoľko výskumných projektov uvádza, že zbožní veriaci sa menej boja smrti. Zároveň tento fakt potvrdzuje aj Ellison (1985, s. 77), ktorý píše, že sa ukázalo, že ľudia u ktorých je možné sa stretnúť s hlbším náboženským presvedčením, vykazujú vyššiu mieru spokojnosti so životom, vyššiu kvalitu života, vyššiu mieru osobného šťastia. Viera v Boha dáva ľuďom menší strach zo smrti ako tým, ktorí v takého Boha neveria. Veriaci ľudia majú život rozšírený o spirituálny rozmer.

H 2: Ľudia, ktorí veria, že život po smrti pokračuje, dosahujú štatisticky významne vyššie skóre na škále Zvládania smrti (merané CDS), než ľudia, ktorí veria v opačnú alternatívu.

Táto hypotéza sa nepotvrdila. Bolo by dobré dať si otázku: „Prečo viera v pokračovanie života nemá pre tých, ktorí tomu veria tiež protektívny charakter pred strachom zo smrti?“

H 3: Ženy na škále Zvládania smrti (merané CDS), dosahujú štatisticky významne nižšie skóre oproti mužom. Táto hypotéza sa potvrdila. Yalom (2006, s. 61) o tom píše, že niekoľko projektov potvrdilo, že ženy majú väčší vedomý strach zo smrti ako muži. Tieto projekty sa, ale nepokúsili o vysvetlenie. Na inom mieste zase Yalom konštatuje, že väčšina štúdií vykazuje veľmi malé rozdiely vo veku. Ani ja nemám vysvetlenie a odpoveď na otázku prečo je to tak. A ani nechcem špekulovať o tejto otázke. Môjho výskumu sa zúčastnilo viac žien ako mužov. Zároveň sa do neho hlásili ľudia dobrovoľne. A pravdepodobne ho vyplnili tí, ktorí majú svoj vzťah k smrti viac-menej spracovaný. Určite by bolo zaujímavé zistiť, ako je strach zo smrti rozdelený v populácií.

Preto by bolo prínosné sa tejto téme hlbšie venovať i v našej geografickej oblasti.

H 4: Existuje štatisticky významná pozitívna korelácia medzi negatívnymi postojmi k smrti, meranými dotazníkom „Profil postoja k smrti“ a považovaním sa za neveriaceho človeka. Táto hypotéza sa nepotvrdila. Je to prekvapivé, najmä s ohľadom na závery prvej hypotézy, ktorá sa potvrdila.

H 5: Existuje štatisticky významná pozitívna korelácia medzi presvedčením, že ďalší život po smrti nie je a negatívnymi postojmi k smrti meranými dotazníkom „Profil postoja k smrti“. Táto hypotéza sa nepotvrdila. Viera, či presvedčenie, že ďalší život po smrti nie je, či je, nehrá dôležitú úlohu pri strachu zo smrti. Ľudia môžu mať pocit, že smrť dokážu zvládnuť, bez toho, aby k tomu potrebovali mať koncept pokračovania života.

Závery mojich hypotéz č. 1 a č. 4, ako i č. 2 a č. 5 napriek tomu, že znejú podobne nemôžeme očakávať, že závery z nich vyjdú rovnaké. Myslím si, že tento rozdiel je zo zamerania dotazníkov. Každý jeden zisťuje iný spôsob a formu zvládania smrti.

Dotazník GAP – R meria jednotlivé postoje k smrti v rámci samostatných piatich postojov k smrti. Ja som použil v mojej diplomovej práci iba negatívne postoje. Respondenti však skórovali i v pozitívnych postojoch, (čiže v akceptácii) ako i v neutrálnom postoji.

Na rozdiel od dotazníku CDS, ktorý má za úlohu merať zvládanie smrti ako celok. Súčasťou tohto zvládania je i pozitívne zvládanie i negatívne zvládanie smrti.

Preto nemôžem automaticky očakávať, že podobnému zneniu hypotéz budú závery rovnaké. Upozorňujem na to preto, aby nedošlo k nedorozumeniam, ktoré mi zo začiatku, keď som videl výsledky napadli. Domnieval som sa, že je niekde chyba. Neskôr mi však došlo práve to, čo som spomenul vyššie. Každý dotazník meria niečo iné, a preto ani výsledky nemusia vyjsť rovnako.

Myslím si, že výsledky v mojom výskume môžu byť skreslené z viacerých dôvodov. Jeden som už spomenul, že sa tohto výskumu zúčastnili dobrovoľne a pravdepodobne, len tí, ktorí sú s témou smrti vyrovnaní a majú ju viac-menej zapracovanú do svojich osobných konceptov. Bolo by určite zaujímavé nechať dotazníky GAP - R a CDS vyplniť aj ľuďom, ktorí nie sú s touto témou vyrovnaní a museli by ho vyplniť „nedobrovoľne“.

Z množstva vysokoškolákov v mojej výskumnej vzorke usudzujem, že sa do môjho výskumu pravdepodobne zapojilo množstvo mojich spolužiakov zo štúdia psychológie, ktorí mi chceli pomôcť pri získaní dát. Pravdepodobne by výsledky dopadli inak, ak by som mal vyvážené zastúpenie vzdelania podľa populácie.

Zároveň som si pri spracovávaní dát uvedomil benevolentnosť a nedôslednosť formulovania dodatočných otázok. „Vypomstilo“ sa mi to na otázkach, kde som skúmal vieru v to, či je ďalší život po smrti alebo nie je ďalší život po smrti. Z výskumnej vzorky som v tomto prípade musel vylúčiť nejednoznačné odpovede (N16), čo ma mrzí a skreslilo to výsledky tohto výskumu.

Jedným zo zaujímavých tém pre diskusiu by bola komparácia výsledkov medzi Slovákami a Čechmi. Zároveň by bolo zaujímavé porovnať pozitívne postoje k smrti (akceptačné subškály) v dotazníku GAP – R, ktorým som sa vo svojej práci vôbec nevenoval. Určite by bolo prínosné, ak by sa zistilo, či vzdelanie má vplyv na strach zo smrti a zvládanie smrti. Samozrejme tieto otázky zostávajú otvorené a neviem ako by dopadli v mojom výskume.

12. Záver

Táto diplomová práca obsahuje dve základné časti. V prvej teoretickej časti sa venujem všeobecným informáciám, ktoré sa vzťahujú k viere a k smrti u najstarších národov, ktoré sú tzv. kolískou civilizácie (Egypt, Mezopotámia, Grécko). Potom rozoberám vzťah smrti a umierania v tradíciách a súčasných náboženstvách. Ďalej sa venujem ontogenéze smrti a nakoniec rozoberám postoje k smrti a zvládanie smrti. V druhej praktickej časti mapujem zvládanie strachu zo smrti u veriacich a neveriacich, mužov a žien, či u tých, čo veria v kontinuitu života po smrti, a tých ktorí v ňu neveria. Zároveň hľadám vzájomnú súvislosť medzi negatívnymi postojmi k smrti a vierou, či nevierou v Boha; ako aj vzájomnú súvislosť medzi negatívnymi postojmi k smrti a vierou v kontinuitu života po smrti, či vierou v opak.

Výskumný súbor tvorilo 111 respondentov, ktorí mi vyplnili dva dotazníky. Tento výskumný súbor bol zložený z mužov i žien zo Slovenska a z Čiech. Pre potreby tohto výskumu boli vytvorené tri dvojice skupín (veriaci v Boha – neveriaci v Boha; muži – ženy; tí, ktorí veria v kontinuitu života po smrti a tí, ktorí neveria v kontinuitu života po smrti). Každú dvojicu skupín som vytvoril z celej výskumnej vzorky. Použité metódy boli Profil postoja k smrti (DAP –R) (Wong, Reker, Glasser , 1994) a Škála vyrovnanosti so smrťou/zvládanie smrti (CDS) ((Bugen, 1980-81 in Reimer, 2007). Štatistické spracovanie som urobil prostredníctvom programu Microsoft Excel, ako i výpočtom popisnej štatistiky F-testu a Studentovho t-testu. Biseriálnu koreláciu som vypočítal sám. Všetky štatistiky som spracovával na hladine významnosti $\alpha = 0,05$.

Pomocou Studentových t-testov bol zistený signifikantný rozdiel medzi ľuďmi, ktorí veria v Boha a ľuďmi, ktorí v Boha neveria. Pôvodný predpoklad, že ľudia, ktorí v Boha veria dosahujú štatisticky významne vyššie skóre na škále Zvládania smrti (merané CDS) sa potvrdil.

Následne tiež pomocou Studentových t-testov nebol zistený signifikantný rozdiel medzi ľuďmi, ktorí veria, že život po smrti pokračuje a ľuďmi, ktorí veria v opačnú alternatívu. Pôvodný predpoklad, že ľudia, ktorí veria, že život po smrti pokračuje dosahujú štatisticky významne vyššie skóre na škále Zvládania smrti (merané CDS) sa nepotvrdil.

Studentov t-test zistil signifikantný rozdiel medzi mužmi a ženami. Pôvodný predpoklad, že ženy na škále Zvládania smrti (merané CDS) dosahujú štatisticky významne nižšie skóre sa potvrdil.

Pred výpočtom biseriálnej korelácie bolo najskôr potrebné previesť alternatívne znaky (viera v Boha – áno; viera v Boha – nie) na znak pozitívneho alebo negatívneho smeru. Viera v Boha – áno bol znak pozitívneho smeru a viera v Boha – nie bol znak negatívneho smeru. Potom som vypočítal biseriálnu koreláciu ($r_{bis} = -0,31$). Na jej základe som zistil, že pôvodný predpoklad o existencii štatisticky významnej pozitívnej korelácie medzi negatívnymi postojmi k smrti, meranými dotazníkom „Profil postoja k smrti“ a považovaním sa za neveriaceho človeka, sa nepotvrdil.

I tu bolo najskôr potrebné previesť alternatívne znaky (viera v pokračujúci život po smrti – áno; viera v pokračujúci život po smrti – nie) na znak pozitívneho alebo negatívneho smeru. Viera v pokračujúci život po smrti – áno bol znak pozitívneho smeru a viera v pokračujúci život po smrti – nie bol znak negatívneho smeru. Potom som vypočítal biseriálnu koreláciu ($r_{bis} = -0,28$). Na jej základe som zistil, že pôvodný predpoklad o existencii štatisticky významnej pozitívnej korelácie medzi presvedčením, že ďalší život po smrti nie je a negatívnymi postojmi ku smrti meranými dotazníkom „Profil postoja k smrti“, sa nepotvrdil.

Postoje k smrti a zvládanie smrti sú dôležité témy pri stretnutí sa so smrťou a smrteľnosťou. Je mnoho postojov k smrti a jedným z nich je strach. S týmto strachom sa vyrovnávame všetci. Spôsob akým sa človek zhostí tejto úlohy má vplyv aj na jeho ďalší život. Yalom (2008, s. 59) o tom píše, že: „konfrontácia so smrťou vyvoláva úzkosť, ale má tiež potenciál nesmierne obohatiť život.“ Ak pravdu o svojej smrteľnosti nedokáže spracovať, môže sa ho zmocniť úzkosť, ktorá zabráni dosiahnuť to, po čom jedinec túži alebo mu zamedzí naplno používať svoje možnosti a schopnosti. Ak ho dokáže spracovať, tak potom mnohé veci, ktoré mu prinášali úzkosť a strach prestanú byť dôležité, a preto svoje schopnosti sa bude snažiť využiť pre druhých ľudí, či samého seba a svoje okolie.

Na pozitívne zvládanie smrti sú nápomocne zrelé mechanizmy obrany, techniky konfrontácie so smrťou a pozitívne charakterové stránky osobnosti.

13. Súhrn

Viera tvorí dôležitú súčasť nášho života. Asi neexistuje človek, ktorý by vo svojom živote niekomu, či niečomu neveril.

Iné je to s vierou v Boha. Sú ľudia, ktorí veria v Boha ako svojho pomocníka a prostredníctvom svojej viery môžu pocítiť oporu pri zvládaní existenciálnych tém. A sú ľudia, ktorí neveria v žiadneho Boha, či božstvo. Neskúmal som, čo je z týchto alternatív pre život lepšie. Zameral som túto prácu na existencionálnu tému „smrť“. Hľadal som odpovede prostredníctvom premenných a ich vzájomných vzťahov. A tie sú: postoj k smrti, zvládanie smrti (t.j. vyrovnanie sa so smrťou), pohlavie, viera v Boha, viera v pokračovanie života po smrti.

Cieľom mojej práce bolo zmapovať vzájomné súvislosti medzi vierou v Boha, vierou v pokračovanie života po smrti; zároveň zistiť ich dopad na pohlavie respondentov a mieru ich zvládania strachu zo smrti.

Na zistenie môjho cieľa som si vytvoril päť hypotéz:

1. Ľudia, ktorí veria v Boha, dosahujú štatisticky významne vyššie skóre na škále Zvládania smrti (merané CDS) ako ľudia, ktorí v Boha neveria.
2. Ľudia, ktorí veria, že život po smrti pokračuje, dosahujú štatisticky významne vyššie skóre na škále Zvládania smrti (merané CDS) než ľudia, ktorí veria v opačnú alternatívu.
3. Ženy na škále Zvládania smrti (merané CDS) dosahujú štatisticky významne nižšie skóre oproti mužom.
4. Existuje štatisticky významná pozitívna korelácia medzi negatívnymi postojmi k smrti, meranými dotazníkom „Profil postoja k smrti“ a považovaním sa za neveriaceho človeka.
5. Existuje štatisticky významná pozitívna korelácia medzi presvedčením, že ďalší život po smrti nie je a negatívnymi postojmi k smrti meranými dotazníkom „Profil postoja k smrti“.

Potom boli oslovení respondenti prostredníctvom mailovej pošty na vyplnenie pripravených dotazníkov v elektronickej forme. Testová batéria obsahovala tieto dotazníky:

Death Attitude Profile – Revised ("Profil postoja k smrti", Wong, Reker, Gesser 1994) – tento dotazník sa skladá z 32 položiek, ktoré merajú 5 rôznych postojov k smrti.

Coping with Death Scale ("Škála vyrovnávania sa so smrťou/zvládania smrti", Bugen 1980-81 in Reimer, 2007) – tento dotazník obsahuje 30 položiek na základe, ktorých sa má zistiť úroveň schopností zvládať smrť.

Tieto dotazníky mi vyplnilo 111 respondentov. Tento výskumný súbor bol zložený z mužov i žien zo Slovenska a z Čiech. Pre potreby môjho výskumu som vytvoril tri dvojice skupín (veriaci v Boha – neveriaci v Boha; muži – ženy; tí, ktorí veria v kontinuitu života po smrti a tí, ktorí neveria v kontinuitu života po smrti). Každú dvojicu skupín som vytvoril z celej výskumnej vzorky. Štatistické spracovanie som urobil prostredníctvom programu Microsoft Excel, ako i výpočtom popisnej štatistiky F-testu a Studentovho t-testu. Biseriálnu koreláciu som vypočítal sám. Všetky štatistiky som spracovával na hladine významnosti $\alpha = 0,05$.

Pri samotnej platnosti hypotéz som zistil, že hypotéza č.1 a č. 3 sa mi vo výskume potvrdila. Ostatné hypotézy č. 2, č. 4 a č. 5 sa mi nepotvrdili.

Z tohto teda vyplýva, že samotná viera v Boha pomáha pri zvládaní smrti. To znamená, že ľudia, ktorí veria v Boha, by mali mať nižšiu úzkosť a strach zo smrti, ako i menej negatívnych emócií, ktoré sa prejavujú pri zvládaní smrti.

Zároveň z výskumu plynie, že i muži majú nižší strach zo smrti ako ženy. U žien to môže súvisieť s vyššou ochraňovateľskou rolou. Z toho sa predpokladá, že vyšší strach zo smrti nemajú len sami za seba, ale i za svojich blízkych. Tento záver je v súlade so zahraničnými výskumami.

Výsledky výskumu nepotvrdili hypotézu, že viera v posmrtný život uľahčuje zvládanie strachu zo smrti. Táto problematika patrí tiež medzi zahraničné výskumné oblasti. Práve neschopnosť overiť si túto vieru (či nejaký život po smrti je/nie je), vedie k väčšej úzkosti zo smrti a umierania.

Z biseriálnej korelácie pre hypotézy č. 4 a č. 5 je zrejmé, že ani viera v Boha, ani viera v existenciu posmrtného života nedávajú istotu, že respondenti budú nižšie skórovať v negatívnych postojoch k smrti ako respondenti, ktorí by verili v opak.

Tento výskum som realizoval ako projekt zmapovania zvládania smrti a načrtnutie tejto problematiky na Slovensku. Ako evanjelickému farárovi mi chýbajú relevantné (výskumom podložené) závery o problematike viery a smrti, ktoré by sa zameriavali na populáciu

Slovenska alebo strednej Európy. I napriek tomu, že nie všetky moje predpoklady sa potvrdili v takej miere ako som dúfal, verím, že táto práca je prínosom minimálne z informatívneho hľadiska. Ponúka tiež iný pohľad na problematiku smrti, ako i ďalšie otázky, ktoré môžu viesť k hlbšiemu preskúmaniu tejto oblasti.

Bibliografia

- Abdel-Khalek, A. M. (2007). Love of life and death distress: Two separate factors. *Omega: The Journal of Death and Dying*, 55(4), 267-278. doi: 10.2190/OM.55.4.b
- Albom M. (2010). *Nestrácajte vieru*. Bratislava: Tatran
- Bassett, J. F., McCann, P. A., & Cate, K. L. (2008). Personification of personal and typical death as related to death attitudes. *Omega: The Journal of Death and Dying*, 57(5), 163-172. doi: 10.2190/OM.57.2.c
- Baštecká, B. (2003). *Klinická psychologie v praxi*. Praha: Portál.
- Beg, M. A., & Zilli, A. S. (1982). A study of the relationship of death anxiety and religious faith to age differentials. *Psychologia*, 25(2), 121 -125. Získané 10. decembra 2011 z <http://web.ebscohost.com/>
- Benton, J. P., Christopher, A. N., & Walter, N. (2007). Death anxiety as a function of aging anxiety. *Death Studies*, 31(4), 337-350. doi: 10.1080/07481180601187100
- Biblia Písmo Sväté Starej a Novej zmluvy*. (2000). Liptovský Mikuláš: Transcius.
- Bugen, L.A. (1980). Coping: Effects of death education *Omega: Journal of Death and Dying*, 11(2), 175-183. doi: 10.2190/JQPA-QFHW-VQ7A-MCAK
- Budhizmus*. (10. 02 2012). Dostupné na Internet: Wikipédia - slobodná encyklopédia: <http://sk.wikipedia.org/wiki/Budhizmus>
- Cotton, C. R., & Range, L. M. (1990). Children's Death Concepts: Relationship to Cognitive Functioning, Age, Experience with Death, Fear of Death, and Hopelessness. *Journal of Clinical Child Psychology*, 19(2), 123-127. Získané 10. decembra 2011 z <http://web.ebscohost.com/>
- Crockett, W. C., Hayes, Z. J., Pinnock, C. H., & Walvoord, J. F. (2001). *Čtyři pojetí pekla*. Praha: Návrat domů.
- Davidies, D. J. (2007). *Stručné dejiny smrti*. Praha: Volvox Globator.
- Davidson, B. (1970). *The Analytical Hebrew and Chaldee lexicon*. Michigan: Zondervan Publishing House.
- Ellison, C. G. (1985). Self-esteem. In J. Křivohlavý, *Psychologie zdraví*. Praha: Portál.
- Epos o Gilgamešovi*. (1975). (L. Matouš, & V. Zamarovský, Prekl.) Bratislava: Tatran.
- Frankl, V. E. (2006). *Lékařská péče o duši: základy logoterapie a existenciální analýzy*. Brno: Cesty.
- Furer, P., & Walker, J. R. (2008). Death anxiety: A cognitive-behavioral approach. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 22(2), 167-182. doi: 10.1891/0889-8391.22.2.167

- Gábriš, K. (1996). *Dejiny novozmluvnej doby*. Banská Bystrica: UMB.
- Giboda, I. (2008). *O smrti*. Bratislava: Serafín.
- Grün, A. (2004). *Pomazanie chorých*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška.
- Grün, A. (2010). *Smrt není konec Co nastane po smrti?* Praha: Paulínky.
- Halík, T. (2010). "Poslední věci" v křestanské tradici. In O. Krása (Ed.), *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti* (s. 71 - 78). Praha: Cesta domů.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2000). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hasna, M. S. (10. 02 2012). *Čo je islam?* Získané z <http://www.islamweb.sk/stranky/start.htm>
- Haškovcová, H. (1985). *Spotaný život*. Praha: Panorama.
- Haškovcová, H. (2007). *Thanatologie*. Praha: Galén.
- Heretiková - Marshalová, A., & Heretik, A. (2009). Smrt' a humor v psychoterapii. *Psychiatria - Psychoterapia - Psychosomatika*, 16(4), 207-208.
- Choron, J. (1974). *Death and modern man*. New York: Macmillan.
- Kolařík, M & kol. (2011). *Manuál pro psaní diplomových prací na katedře psychologie FF UP v Olomouci*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci
- Kropáček, L. (2010). Umírání, smrt a eschatologické představy v islámu. In O. Krása (Ed.), *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti* (s. 57 - 69). Praha: Cesta domů.
- Křivohlavý, J., & Kaczmarczyk, S. (1995). *Poslední úsek cesty*. Praha: Návrat domů.
- Kübler - Rossová, E. (2003). *O dětech a smrti*. Praha: Ermat.
- Kübler-Rossová, E. (1992). *O smrti a umírání*. Trutnov: Arica.
- Mane, B. (1979). Children's Concepts of Death. *The Journal of Genetic Psychology*, 134, 141-153. Získané 10. decembra 2011 z <http://web.ebscohost.com/>
- Neimeyer, R. A. (1988). Death anxiety. In H. Wass, R. Berardo, & R. A. Neimeyer (Ed.), *Dying: Facing the facts* (s. 97-136). Washington DC: Hemisphere.
- Newman Jr., B. M. (Ed.). (1993). *Greek - English Dictionary of the New Testament*. Stuttgart: United Bible Societies.
- Niemiec, R. M., & Schulenberg, S. E. (2011). Understanding Death Attitudes: The Integration of Movies, Positive Psychology, and Meaning Management. *Death Studies*, 35(5), 381-407. doi: 10.1080/07481187.2010.544517
- Raphael, B. (1984). *The anatomy of bereavement: A handbook for the caring professions*. London: Routledge.

- Reimer, S. E. (2007). *A Test of a model positive and negative death attitudes among family caregivers of the elderly*. (Dizertačná práca) Získané 10. decembra 2011 z <http://etd.ohiolink.edu/send-pdf.cgi/Reimer%20Sarah%20E.pdf?osu1178229467>
- Reiterová, E. (2004). *Statistické metody*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Reiterová, E. (2006). *STATISTICKÉ TECHNKY a možnosti realizácie výzkumu v psychologii*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Říčan, P. (2004). *Cesta životem*. Praha: Portál.
- Schultz, R. (1979). Death anxiety: Intuitive and empirical perspectives. In L. A. Burgen (Ed.), *Death and dying: Theory, research and practice* (s. 67-87). Iowa: Brown Company.
- Speece, M. W., & Brent, S. B. (1984). Children's understanding of death: A review of three components of a death concept. *Child Development*, 55(5), 1671-1686. doi: 10.1111/1467-8624.ep7304478
- Spilka, B., Hood, R., Hunsberger, B., & Gorsuch, R. (2003). *The psychology of religion: An empirical approach*. New York: Guilford Press.
- Steindl, R. (2000). *O smrti*. Bratislava: IRIS.
- Tamm, M. T., & Granqvist, A. (1995). The Meaning of Death for Children and Adolescents: A Phenomenographic Study of Drawings. *Death Studies*, 19, 203-222. Získané 10. decembra 2011 z <http://web.ebscohost.com/>
- Thorson, J. A., & Powell, F. C. (1988). Elements of death anxiety and meanings of. *Journal of Clinical Psychology*, 44(5), 461 - 701. Získané 10. decembra 2011 z <http://web.ebscohost.com/>
- Tillich, P. (1952). *The courage to be*. London: Nisbeth.
- Tillich, P. (2009). *Systematická teológia*. Liptovský Mikuláš: Transcius.
- Tolstoj L.N. (1975). *Po plese a jiné prózy*. Praha: Odeon
- Tomer, A., Eliason, G. T., & Wong, P. P. (Ed.). (2008). *Existential and spiritual issues in death attitudes*. New York, NY: Lawrence Erlbaum Associates.
- Vágnerová, M. (2007). *Vývojová psychologie II. - Dospělost a Staří*. Praha: Karolinum.
- Vyhnálek, M. (2008). Psychologické aspekty letálních nemocí v dětském věku. In P. Říčan, D. Krejčířová, & kolektiv, *Dětská klinická psychologie* (s. 74-78). Praha: Grada Publishing.
- Vymětal, J. (2003). *Lékařská psychologie*. Praha: Portál.

- Wong, P. T. P., Reker, G. T., & Gesser, G. (1994). Death attitude profile-Revised: A multidimensional measure of attitudes toward death. In R. A. Neimeyer (Ed.), *Death anxiety handbook: Research, instrumentation, and application* (s. 121-148). Philadelphia, PA: Taylor & Francis.
- Yalom, I. D. (2006). *Existenciální psychoterapie*. Praha: Portál.
- Yalom, I. D. (2008). *Pohled do slunce. O překonávání strachu ze smrti*. Praha: Portál.
- Zemánek, M. (2010). Smrt a umírání z pohledu budhizmu. In O. Krása (Ed.), *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti* (s. 95 - 114). Praha: Cesta domů.

Zoznam tabuliek a grafov:

Zoznam tabuliek:

Číslo tabuľky a názov:	str.
Tabuľka č. 1: Výskumná vzorka rozdelená podľa vzdelania	43
Tabuľka č. 2: Výskumná vzorka rozdelená podľa vzdelania	44
Tabuľka č. 3: Dve skupiny respondentov rozdelených podľa pohlavia – N37, N74	45
Tabuľka č. 4: Dve skupiny respondentov rozdelených podľa kritéria viera na veriacich a neveriacich – N76, N35	45
Tabuľka č. 5: Dve skupiny respondentov rozdelených podľa kritéria viera na veriacich a neveriacich – N76, N35 – zastúpenie mužov a žien v jednotlivých skupinách	46
Tabuľka č. 6: Tri skupiny respondentov rozdelených podľa kritéria život po smrti áno a život po smrti nie – N71, N24, N16	47
Tabuľka č. 7: Tri skupiny respondentov rozdelených podľa kritéria život po smrti áno, život po smrti nie, život po smrti neviem – N71, N24, N16	47
Tabuľka č. 8: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 1 – muži (N37)	54
Tabuľka č. 9: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 2 – ženy (N74)	55
Tabuľka č. 10: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 3 – veriaci (N76)	56
Tabuľka č. 11: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 4 – neveriaci (N35)	57
Tabuľka č. 12: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 5 – život po smrti áno (N71)	58
Tabuľka č. 13: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 6 – život po smrti nie (N24)	59
Tabuľka č. 14: Popisná štatistika výstupov pre skupinu č. 3 a skupinu č. 4 – dotazník CDS	69
Tabuľka č. 15: Dvojvýberový F-test pre rozptyl pre skupinu č. 3 a skupinu č. 4 – dotazník CDS	69
Tabuľka č. 16: Studentov dvojvýberový t-test s rovnosťou rozptylov pre skupinu č. 3 a skupinu č. 4 – dotazník CDS	70
Tabuľka č. 17: Popisná štatistika výstupov pre skupinu č. 1 a skupinu č. 2 – dotazník CDS	71
Tabuľka č. 18: Dvojvýberový F-test pre rozptyl pre skupinu č. 1 a skupinu č. 2 – dotazník CDS	71
Tabuľka č. 19: Studentov dvojvýberový t-test s rovnosťou rozptylov pre skupinu č. 1 a skupinu č. 2 – dotazník CDS	72
Tabuľka č. 20: Popisná štatistika výstupov pre skupinu č. 5 a skupinu č. 6 – dotazník CDS	72
Tabuľka č. 21: Dvojvýberový F-test pre rozptyl pre skupinu č. 5 a skupinu č. 6 – dotazník CDS	73
Tabuľka č. 22: Studentov dvojvýberový t-test s rovnosťou rozptylov pre skupinu č. 5 a skupinu č. 6 – dotazník CDS	73
Tabuľka č. 23: Hodnoty pre skupinu č. 3 a skupinu č. 4 – na výpočet biseriálneho koeficientu – dotazník GAP – R – negatívne postoje smrti	75
Tabuľka č. 24: Hodnoty pre skupinu č. 5 a skupinu č. 6 – na výpočet biseriálneho koeficientu – dotazník GAP – R – negatívne postoje smrti	75
Tabuľka č. 25: Zber dát	99

Zoznam grafov:

Číslo grafu a názov:	str.
Graf č. 1: Výskumná vzorka rozdelená podľa veku	43
Graf č. 2: Výskumná vzorka rozdelená podľa vzdelania	44
Graf č. 3: Dve skupiny respondentov rozdelených podľa pohlavia – N37, N74	45
Graf č. 4: Dve skupiny respondentov rozdelených podľa kritéria viera na veriacich a neveriacich – N76, N35	46
Graf č. 5: Dve skupiny respondentov rozdelených podľa kritéria viera na veriacich a neveriacich – N76, N35 – zastúpenie mužov a žien v jednotlivých skupinách	46
Graf č. 6: Tri skupiny respondentov rozdelených podľa kritéria život po smrti áno, život po smrti nie, život po smrti neviem – N71, N24, N16	47
Graf č. 7: Tri skupiny respondentov rozdelených podľa kritéria život po smrti áno, život po smrti nie, život po smrti neviem – N71, N24, N16	48
Graf č. 8: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 1 – muži (N37) – celkové skóre	54
Graf č. 9: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 1 – muži (N37) – bodové zastúpenie	54
Graf č. 10: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 2 – ženy (N74) – celkové skóre	55
Graf č. 11: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 2 – ženy (N74) – bodové zastúpenie	55

Graf č. 12: Výstupy dotazníka CDS skupina č 3 – veriaci (N76) – celkové skóre	56
Graf č. 13: Výstupy dotazníka CDS skupina č 3 – veriaci (N76) – bodové zastúpenie	56
Graf č. 14: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 4 – neveriaci (N35) – celkové skóre	57
Graf č. 15: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 4 – neveriaci (N35) – bodové zastúpenie	57
Graf č. 16: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 5 – život po smrti áno (N71) – celkové skóre	58
Graf č. 17: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 5 – život po smrti áno (N71) – bodové zastúpenie	59
Graf č. 18: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 6 – život po smrti nie (N24) – celkové skóre	60
Graf č. 19: Výstupy dotazníka CDS skupina č. 6 – život po smrti nie (N24) – bodové zastúpenie	60
Graf č. 20: Výstupy dotazníka GAP – R subškála strach zo smrti skupina č. 3 – veriaci (N76) – celkové skóre	61
Graf č. 21: Výstupy dotazníka GAP – R subškála strach zo smrti skupina č. 3 – veriaci (N76) – bodové zastúpenie	61
Graf č. 22: Výstupy dotazníka GAP – R subškála vyhýbanie sa smrti skupina č. 3 – veriaci (N76) – celkové skóre	62
Graf č. 23: Výstupy dotazníka GAP – R subškála vyhýbanie sa smrti skupina č. 3 – veriaci (N76) – bodové zastúpenie	62
Graf č. 24: Výstupy dotazníka GAP – R subškála strach zo smrti skupina č. 4 – neveriaci (N35) – celkové skóre	63
Graf č. 25: Výstupy dotazníka GAP – R subškála strach zo smrti skupina č. 4 – neveriaci (N35) – bodové zastúpenie	63
Graf č. 26: Výstupy dotazníka GAP – R subškála vyhýbanie sa smrti skupina č. 4 – neveriaci (N35) – celkové skóre	64
Graf č. 27: Výstupy dotazníka GAP – R subškála vyhýbanie sa smrti skupina č. 4 – neveriaci (N35) – bodové zastúpenie	64
Graf č. 28: Výstupy dotazníka GAP – R subškála strach zo smrti skupina č. 5 – život po smrti áno (N71) – celkové skóre	65
Graf č. 29: Výstupy dotazníka GAP – R subškála strach zo smrti skupina č. 5 – život po smrti áno (N71) – bodové zastúpenie	65
Graf č. 30: Výstupy dotazníka GAP – R subškála vyhýbanie sa smrti skupina č. 5 – život po smrti áno (N71) – celkové skóre	66
Graf č. 31: Výstupy dotazníka GAP – R subškála vyhýbanie sa smrti skupina č. 5 – život po smrti áno (N71) – bodové zastúpenie	66
Graf č. 32: Výstupy dotazníka GAP – R subškála strach zo smrti skupina č. 6 – život po smrti nie (N24) – celkové skóre	67
Graf č. 33: Výstupy dotazníka GAP – R subškála strach zo smrti skupina č. 6 – život po smrti nie (N24) – bodové zastúpenie	67
Graf č. 34: Výstupy dotazníka GAP – R subškála vyhýbanie sa smrti skupina č. 6 – život po smrti nie (N24) – celkové skóre	68
Graf č. 35: Výstupy dotazníka GAP – R subškála vyhýbanie sa smrti skupina č. 6 – život po smrti nie (N24) – bodové zastúpenie	68

Zoznam príloh:

Príloha č. 1 – Zadanie DP

Príloha č. 2 – Abstrakt

Príloha č. 3 – Skratky biblických kníh použité v DP

Príloha č. 4 – Škála vyrovnanosti so smrťou (CDS)

Príloha č. 5 – Profil postoja k smrti (GAP – R)

Príloha č. 6 – Tabuľka zberu dát

Príloha č. 1 – Zadanie DP

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Akademický rok: 2011/2012

Studijní program: Psychologie
Forma: Kombinovaná
Obor/komb.: Psychologie (PSYN)

Podklad pro zadání DIPLOMOVÉ práce studenta

PŘEDKLÁDÁ:	ADRESA	OSOBNÍ ČÍSLO
Mgr. Bc. NAŘ Radoslav	Slavošovce 161, Slavošovce	110106

TÉMA ČESKY:

Rozdiel vo vnímaní smrti u veriacich a neveriacich

NÁZEV ANGLICKY:

Different perception of death between believers and disbelievers.

VEDOUcí PRÁCE:

Mgr. Martin Kupka, Ph.D. - PCH

ZÁSADY PRO VYPRACOVÁNÍ:

Teória:

Vnímanie smrti - rozdielne vnímanie smrti počas histórie ľudstva u rôznych starších kultúr a náboženstiev až po súčasnosť. Jednotlivé fázy zvládania pri zomieraní prezentované Elisabeth Kübler-Rossovou. Vnímanie smrti u veriacich a neveriacich v dostupnej literatúre.

Zistenie "Profilu postoju k smrti" a "Škálu vyrovnanosti so smrťou/ zvládanie smrti" prostredníctvom dvoch dotazníkov s rovnakým názvom. Tieto dotazníky budú administrované buď osobne a dané na internet na vyplnenie a následne budú vyhodnotené.

Výskumná časť

Cieľ výskumu:

Cieľom výskumu je zistiť jednotlivé postoje ku smrti u respondentov a to zvlášť u veriacich a neveriacich.

Metodologický rámec:

Pre výskum budú použité metódy dotazníkov: Profilu postoju k smrti a Škálu vyrovnanosti so smrťou/ zvládanie smrti; popisná štatistika a kvantitatívna analýza.

Výskumná vzorka:

Respondenti oslovení osobne a ako i prostredníctvom internetu na vyplnenie dotazníkov. Respondenti zastupujúci ako vzorku veriacich tak i neveriacich v počte cca 100 osôb.

SEZNAM DOPORUČENÉ LITERATURY:

Aries, P. (2000). Dějiny smrti I. Praha: ARGO.

Aries, P. (2000). Dějiny smrti II. . Praha: ARGO.

Bonhoeffer, D. (2007). Etika. Praha: Kalich

Davies, D. J. (2007). Stručné dějiny smrti. Praha: Volvox Globator.

Frankl, V. E. (2005). Neuvedomený Boh. Bratislava: Lúč.

Haškovcová, H. (2007). Thanatologie . Praha: Galén.

Kübler-Rossovou, E. (1993). O smrti a umírání. Turnov: Arica.

Lukasová, E. (1998). I tvoje utrpení má smysl. Brno: Cesta.

Raban, M. (2008). Duchovní smysl člověka dnes. Praha: Vyšehrad.

Reimer, S. E. (2007). A test of a model of positive and negative death attitudes among family caregivers of the elderly. Cit. 25. 09 2011. Dostupné na Internetu: <http://etd.ohiolink.edu/send-pdf.cgi/Reimer%20Sarah%20E.pdf?osu1178229467>

Yalom, I. D. (2006). Existenciální psychoterapie . Praha: Portál.

Yalom, I. D. (2008). Pohled do slunce. Praha: Portál.

Časopisy: Čs. Psychologie, spec. časopisy týkající se umírání, a jiné.

Podpis studenta:

Datum: 10. 10. 2011

Podpis vedoucího práce:

Datum: 19. 10. 2011

Príloha č. 2 – Abstrakt

ABSTRAKT DIPLOMOVEJ PRÁCE

Názov práce: Postoje a zvládanie smrti u veriacich a neveriacich

Autor práce: Mgr. et Bc. Radoslav Nad'

Vedúci práce: Mgr. Martin Kupka, PhD.

Počet strán a znakov: 85/127 762

Počet príloh: 6

Počet titulov použitej literatúry: 59

Abstrakt: Práca sa zaoberá postojmi k smrti a zvládaním smrti u veriacich a neveriacich osôb. Prvá kapitola sa týka témy smrti, zaoberá sa historickým pohľadom na smrť a umieranie u starých národov. Druhá kapitola sa venuje pohľadu svetových náboženstiev na smrť. Ďalšia časť sa zaoberá vývojom konceptu smrti v ontogenéze. Posledná teoretická časť je venovaná postojom a zvládaniu smrti. Výskum bol realizovaný na vzorke 111 respondentov. Skúmal vzťah zvládania smrti a postojov k smrti v súvislosti s pohlavím respondentov, s hlásaním sa respondentov k viere v Boha, či k nehlásaním sa k viere v Boha a vierou v pokračovanie života po smrti, či presvedčenie v opak.

Kľúčové slova: viera v Boha, smrť, postoj k smrti, zvládanie smrti, Škála vyrovnávania sa so smrťou, Profil postoja k smrti

ABSTRACT OF THESIS

Title: Death attitudes and coping with it of believers and unbelievers

Author: Mgr. et Bc. Radoslav Nad'

Supervisor: Mgr. Martin Kupka, PhD.

Number of pages and characters: 85/127 762

Number of appendices: 6

Number of references: 59

Abstract: My thesis deals with death attitudes and coping with death of people, who are believers or unbelievers. The first chapter is focused on topic of death. It is historical overview about death and dying among ancient nations. The second chapter pays attention to glance of worldwide religions approach of death. The third one deals with conception of death in ontogenesis. The last part of theory is describing attitudes of death and it's coping with it. The research was conducted on 111 participants. It explored relationship between death attitudes and it's coping connected with gender of participants, admission of respondents to faith in God or admission of respondents to atheism, and conviction of life after life or vice versa.

Key words: faith in God, death, death attitudes, coping with death, Coping with death scale, Death attitude profile,

Príloha č. 3 – Skratky biblických kníh použité v DP

Skratky biblických kníh použité v mojej práci:

Gen – Prvá kniha Mojžišova – Genezis

Ž – Kniha žalmov

Pr – Kniha prísloví

Luk – Evanjelium podľa Lukáša

Jn – Evanjelium podľa Jána

Rim – List apoštola Pavla Rímskym

1 Kor – Prvý list Apoštola Pavla Korinským

Jk – List Jakuba

Príloha č. 4 – Škála vyrovnanosti so smrťou (CDS)

„Plné znenie použitých psychodiagnostických metód je uvedené v tlačenej verzii diplomovej práce“.

Príloha č. 5 – Profil postoja k smrti (GAP – R)

„Plné znenie použitých psychodiagnostických metód je uvedené v tlačenej verzii diplomovej práce“.

Príloha č. 6 – Tabuľka č. 25: Zber dát

subjekt	CDS	SZS	VSS	vek	pohlavie	vzdelanie	VVB	VVPŽ
1.	174	11	5	34	Ž	VŠ	A	A
2.	172	9	8	34	M	VŠ	A	A
3.	146	19	8	37	Ž	VŠ	A	X
4.	93	13	5	31	M	VŠ	A	A
5.	124	21	14	30	M	VŠ	A	A
6.	168	11	5	34	M	VŠ	A	A
7.	163	14	5	36	M	VŠ	A	A
8.	173	16	8	36	M	VŠ	A	A
9.	166	16	5	33	M	VŠ	A	A
10.	109	12	5	38	Ž	SŠ	A	A
11.	130	19	21	35	M	SŠ	N	N
12.	159	16	5	34	Ž	VŠ	A	A
13.	155	13	5	30	M	VŠ	A	A
14.	141	12	7	30	Ž	VŠ	A	A
15.	148	27	10	17	Ž	ZŠ	A	A
16.	173	14	5	30	Ž	VŠ	A	A
17.	154	9	5	34	Ž	VŠ	A	A
18.	151	14	9	33	M	VŠ	A	A
19.	166	11	5	32	Ž	VŠ	A	A
20.	154	18	6	39	M	VŠ	A	A
21.	155	11	7	40	Ž	SŠ	A	A
22.	172	7	5	38	Ž	VŠ	A	A
23.	175	11	5	57	Ž	VŠ	A	A
24.	149	20	8	40	Ž	SŠ	A	A
25.	87	13	12	23	Ž	VŠ	A	A
26.	118	19	8	20	Ž	SŠ	A	A
27.	110	13	5	45	Ž	SŠ	A	A
28.	114	17	15	43	M	VŠ	A	A
29.	135	11	16	28	Ž	SŠ	A	A
30.	114	8	7	23	Ž	VŠ	A	A
31.	133	18	5	52	M	VŠ	A	A
32.	133	20	13	42	M	VŠ	A	N
33.	163	16	6	47	M	VŠ	A	A
34.	170	7	5	35	Ž	VŠ	A	A
35.	142	7	8	24	M	VŠ	A	A
36.	110	13	13	34	Ž	VŠ	A	A
37.	96	32	12	47	Ž	SŠ	A	A
38.	165	11	5	36	Ž	VŠ	A	A
39.	121	21	12	35	M	SŠ	N	A
40.	134	21	7	36	M	VŠ	A	N
41.	173	11	5	40	Ž	VŠ	A	A
42.	116	19	5	34	Ž	VŠ	A	A
43.	148	26	5	37	M	VŠ	A	A
44.	112	30	16	43	Ž	SŠ	A	A
45.	149	22	5	24	M	VŠ	A	A
46.	173	13	11	46	Ž	VŠ	A	A
47.	110	29	13	34	M	VŠ	A	A
48.	148	9	8	41	M	VŠ	A	A
49.	151	24	5	34	M	VŠ	A	A
50.	121	10	6	40	Ž	VŠ	A	N
51.	170	11	5	32	Ž	SŠ	A	A
52.	90	24	18	34	Ž	VŠ	N	A
53.	151	11	5	24	Ž	VŠ	A	X
54.	181	12	9	28	M	VŠ	A	A
55.	140	26	10	43	M	SŠ	N	A
56.	96	15	6	34	M	SŠ	N	A
57.	98	16	20	40	Ž	SŠ	N	N
58.	143	25	7	28	Ž	VŠ	N	X
59.	120	15	5	31	M	VŠ	A	A
60.	132	20	11	23	Ž	VŠ	A	A
61.	132	11	6	24	M	VŠ	N	X
62.	126	23	16	31	Ž	VŠ	A	X
63.	127	11	11	24	Ž	VŠ	N	N
64.	143	13	7	38	Ž	VŠ	A	A
65.	175	7	5	23	Ž	VŠ	A	A
66.	101	26	15	59	M	SŠ	N	N
67.	150	14	5	24	Ž	VŠ	A	A
68.	151	13	6	45	Ž	VŠ	N	N

69.	128	18	9	48	Ž	VŠ	N	X
70.	75	32	24	24	M	VŠ	A	A
71.	139	22	16	25	Ž	VŠ	A	A
72.	124	17	10	27	Ž	VŠ	A	N
73.	135	21	7	23	Ž	VŠ	N	X
74.	133	17	5	30	Ž	VŠ	N	N
75.	118	18	10	24	Ž	VŠ	A	A
76.	96	27	18	28	M	SŠ	N	X
77.	102	22	15	37	Ž	SŠ	N	X
78.	159	19	21	53	Ž	SŠ	A	N
79.	124	24	16	22	Ž	VŠ	N	N
80.	129	14	5	23	Ž	SŠ	A	A
81.	133	19	11	23	Ž	SŠ	N	X
82.	94	14	18	32	M	VŠ	N	N
83.	112	13	23	20	Ž	SŠ	N	N
84.	153	14	8	48	Ž	VŠ	A	A
85.	108	28	23	40	M	VŠ	N	N
86.	127	18	22	27	Ž	VŠ	A	N
87.	120	29	24	25	Ž	VŠ	A	N
88.	109	13	11	22	Ž	VŠ	N	X
89.	127	13	8	22	Ž	VŠ	N	A
90.	89	22	22	29	Ž	SŠ	A	N
91.	138	31	13	34	M	VŠ	N	X
92.	92	16	19	28	Ž	VŠ	N	N
93.	118	23	5	26	Ž	VŠ	N	N
94.	145	11	9	38	Ž	SŠ	A	A
95.	126	26	17	20	Ž	SŠ	A	A
96.	116	24	18	25	M	SŠ	N	N
97.	123	30	5	26	Ž	VŠ	A	X
98.	139	22	19	63	Ž	VŠ	N	N
99.	115	29	20	36	Ž	VŠ	N	N
100.	141	10	15	34	M	VŠ	A	A
101.	131	15	20	43	Ž	VŠ	A	A
102.	148	14	8	24	Ž	VŠ	N	X
103.	122	14	6	35	Ž	VŠ	A	A
104.	171	8	5	24	Ž	SŠ	N	A
105.	91	29	15	23	Ž	SŠ	N	N
106.	113	15	14	24	Ž	SŠ	N	X
107.	100	30	17	25	Ž	SŠ	N	X
108.	143	7	12	24	Ž	SŠ	A	A
109.	181	8	5	30	Ž	SŠ	A	A
110.	143	19	8	33	M	SŠ	A	A
111.	120	19	17	23	Ž	SŠ	N	A

Legenda k tabuľke č. 25:

CDS – Škála vyrovnanosti sa so smrťou

SZS – Strach zo smrti – subškála dotazníku Profil postoja k Smrti

VSS – Vyhýbanie sa smrti – subškála dotazníku Profil postoja k Smrti

Pohlavie – M = muž; Ž = žena

Vzdelanie – ZŠ = základné; SŠ = stredné ; VŠ = vysokoškolské

VVB – Viera v Boha ; A = áno; N = nie

VVPŽ – Viera v pokračovanie života; A = áno; N = nie, X = neviem